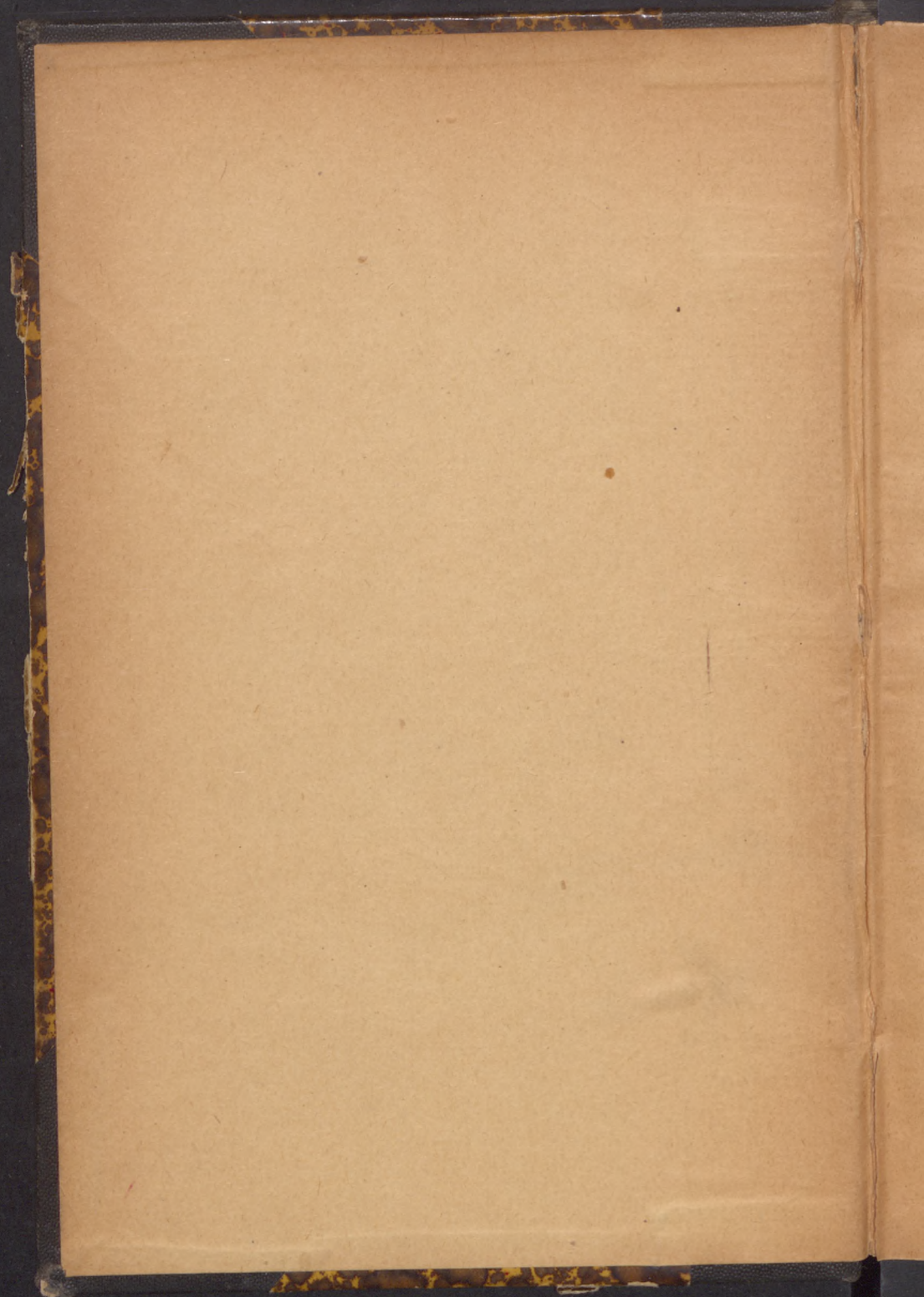
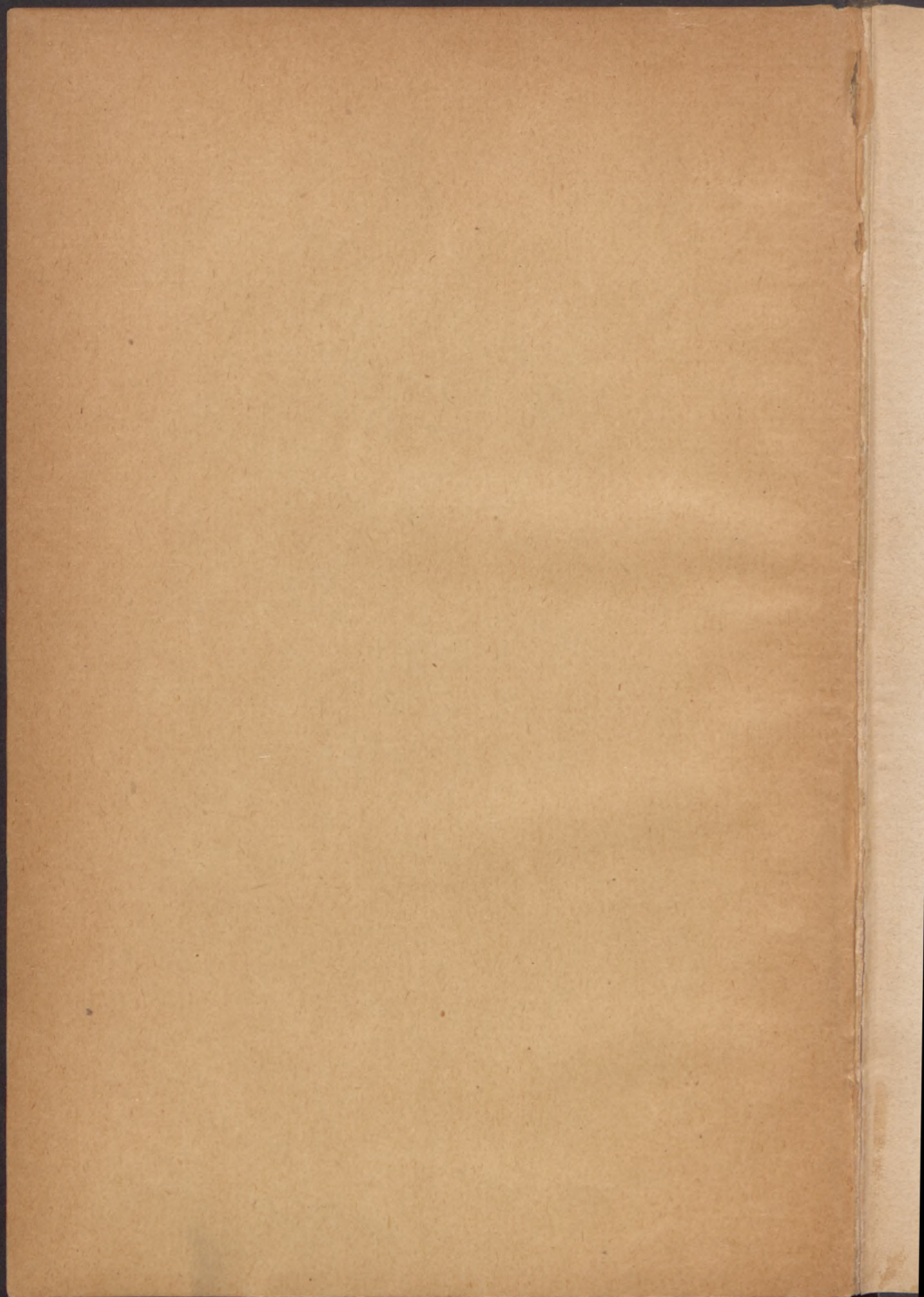

199247

NOVEL
WPA
JLY

TOMPA MIHÁLY

ÉLETE ÉS MŰVEI

*

IRTA

LENGYEL MIKLÓS

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA

1906

Mag. l.
367 t

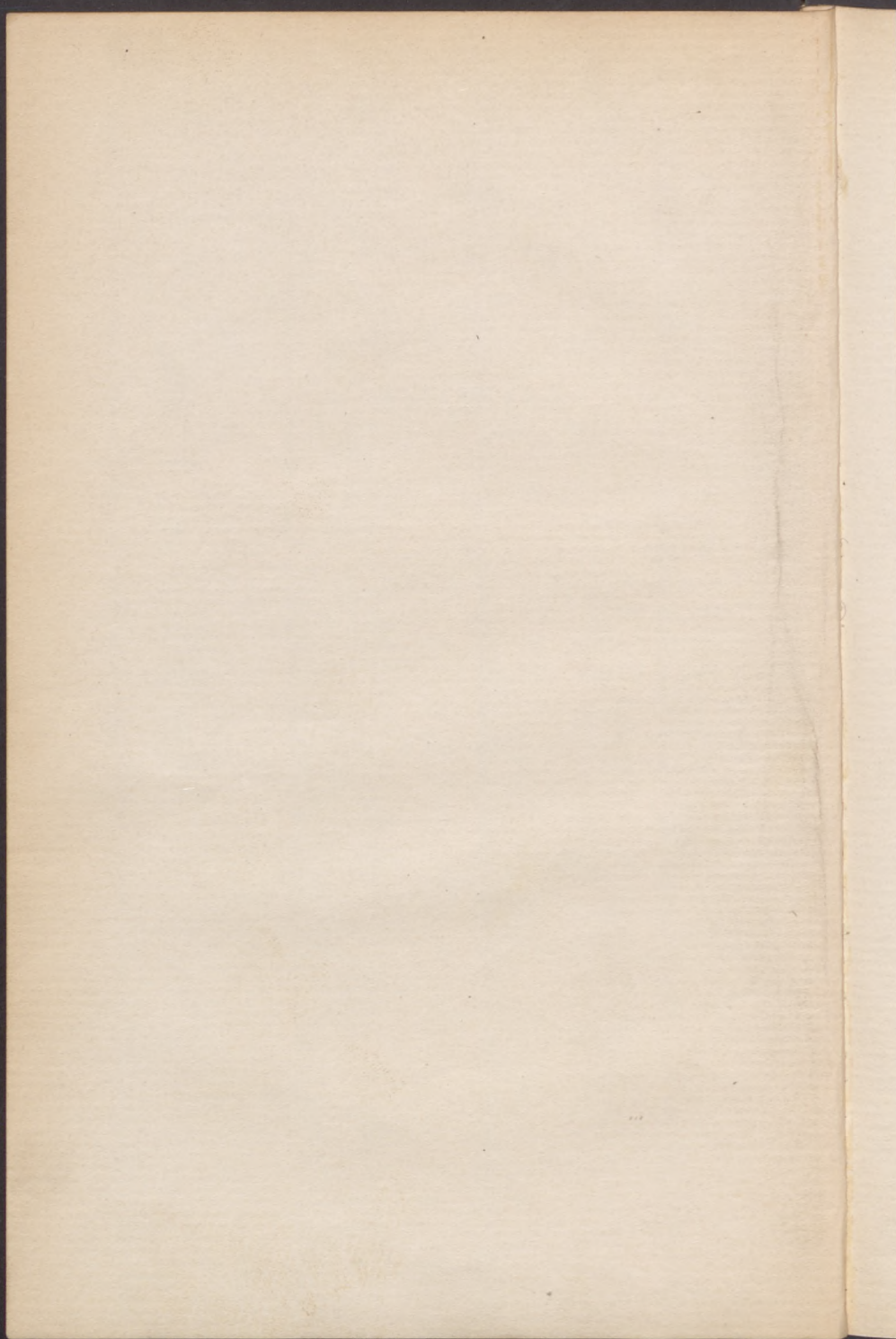
199247

1906. 967. sz.

TARTALOM

	Oldal
Tompa Mihály ifjúsága	I
A költő Pesten	41
A mondák és regék	51
Tompa Bején <i>ben</i>	79
Petőfi, Arany és Tompa	98
Házassága, átköltözése	112
A legmunkásabb korszak	123
Az allegóriák	144
A virágregék	179
A sir felé	209

Tompa Mihály ifjusága.

Valóban kifürkészhetetlenek a nagy természet útjai. Bizalmasan közeledhetünk hozzájuk, megfigyelhetjük őket. A vállalkozó ember be is férkőzik abba a műhelybe, hol a természet jelenségei születnek, hol rejtett titkai vannak. De a korlátolt emberi szem csak a részleteket, a ható okokat látja; az egész fenséges berendezkedés érthetetlen előtte. A nyugtalan emberi agy nem elégszik meg ennyivel. A figyelmes arc közelebb-közelebb hajlik a rejtelmes titkokhoz, felfogni, magyarázni iparkodik őket. A természet megúnja a tolakodást, elzár szeme elől mindent, hallgatásba merül. A gyermek jut eszembe róla, amint egy hatalmas gépezetet bámul. Előbb félénk tisztelettel csak távolról. Majd közelebb merészkedik; megfogja a finom csavarokat, az előtte rejtelmes fogantyukat, míg a kicsapó gőz meg nem égeti kezét, a kiugró villamos szikra meg nem rázza testét.

Igy zárul el gyakran előttünk a természet, ha egy nagy költői tehetség eredetét, kifejlődését vizsgáljuk. A legtöbb esetben a szülőkben lappangott az az isteni tűz, amely a fiuban előtört. Talán az apa is kivált volna embertársai közül, ha a körülmények kedvezők lettek volna. A tűzgyújtáshoz kovára,

acélra és taplóra volt szükség, bármelyik hiányzott a három közül, nem csapott fel a melegítő, fénylő tűz. Madách ugyan azt mondja :

Kiben erő van és Isten lakik,
Az szónokolni fog, vés vagy dalol,
Ha lelke fáj, szivrázóan zokog,
Mosolyg, ha a kéj mámorát alussza,
S bár új utat tör, bizton célra ér.

Igaza van a költőnek azokra nézve, kikben már megvan az erő. De hányan vannak, kiknek a lelke mélyén eltemetve marad a teremő erő. A föld, a víz, a levegő telve van végtelen élni akaró csirával s hozzájuk képest elenyészően csekély a szerves lények száma. Nem egy Petőfi tört már össze a körülmények kényszerítő nyomása alatt. Nem egy ki nem fejlődött Arany János öntözte már veritékével a magyar földet. A körülmények ritkán előforduló kombinációjára van szükség, hogy még alkalmas talajból is ki-fejlődhessék a nagy ember.

De Tompa szüleiben a legjobb akarattal sem ismerhetjük fel, még csirájában sem, fiuknak lelki tulajdonait. Mintha a természet rá akarna cáfolni az átöröklés elméletére. Amit az apáról tudunk, az nem hizelgő jellemére. Már fiatalabb korában összeütközése volt a törvénnyel. Nem tartozik rá a részletebb ismertetés; elég megjegyeznünk, hogy ő húzta a rövidebbet. Műveletlen falusi ember volt, abból a néprétegből, mely nem tartja bűnnek egy-egy állatnak az elhajtását. Sőt ha gazdag emberé az állat, vagy ha a lopásban valami egyéni furfang is nyilatkozik, még nevet is a kárvallott tulajdonos

rovására. Az öregnek sem rójuk fel nagy bűnül a törvénnyel való összeütközését; társainak felfogása, a felmentő falusi közhangulat nem nagy ellenállási erőt szolgáltatott neki.

De vizsgáljuk közelebbről az apát! Magán kívül alig törődik másokkal. Kemény, önző lélek. Fiában nem lát mást, mint egy könnyen megindítható embert, akinek feleslegét ő van hivatva időnként elszedni. Felveszi tarisznyáját, neki indul a meglehetősen hosszú útnak, beállít fiához s elvisz magával mindent, ami elvihető. Rendesen úgy megrakodik az ilyen kirándulások alkalmával, hogy mozogni is alig bír. De ritkán van megelégedve az eredménnyel. Ha kimenet megpillant még valami tetszetős dolgot, feltéteti hátára. Ha már nem bír többet elvinni, haragszik. Fia dacos, végtelenül érzékeny, finom lelkű; egy-egy keményebben hangzó szó, egy mozdulat, egy arckifejezés hatással van lelkére. Ahogy a tükör elhomályosodik a leggyöngébb leheletre, úgy borul el érzékeny lelke minden sértésre, vagy sértőnek képzelt szóra.

Csekély habozás után a fiú nyílegyenesen törekszik célja felé. Csendes falusi lakást kíván, melyben vidám feleség és kedves gyermekek várakoznak a hazatérő férjre. Elfogadja a bejei papi állást s egyelőre eszében sincs mással felcserélni. Az apa nyugtalan vérű. Mindenhez hozzáfog s hosszabb ideig nem tud egy mesterség mellett megmaradni. E nagy jellem- és műveltségbeli különbség széles árkot vont az apa és fiú közé. Lelki kapcsolat nem volt közöttük. A költő megkísérli ezt a nagy távolságot át-hidalni. Sokszor leül beszélgetni apjával, de az apa

L₁
nem jól érzi magát fia társaságában, a műveletlen ember szorongásával hallgatja szavait, figyelí beszédét, míg ki nem szabadulhat az udvarra, hogy ott magának megfelelő társaságot keressen. Ott meg is találja s az öreg hosszasan elbeszélget fia cselédségével. Sokszor kellett a fiúnak apja tettei miatt szégyenkeznie. Egy ízben Lévaý előtt kitört belőle a keserűség; nyilatkozatát barátja közli is. »Lásd, barátom, mégis csak szép az, hogy se te, se én nem maradtunk végkép a mezei munkánál s önerőnkkel, úgy ahogy, kivívtuk magunkat a porból. Mert én ugyan e részben semmit sem köszönök az apámnak; semmit sem adott nekem, nem még azt sem, amit adhatott és adni tartozott volna. Te mégis szerencsésebb vagy!« (Bp. Sz. 1900.)

L₂
Anyjáról keveset mondhatunk. Fejlődésére nem volt hatással, hisz oly korán elhunyt, hogy a költő már alig emlékezett rá. Aranyhoz írja róla: »Anyám, szegény, nyugodjék! igen korán elhalt aszkórban, oly korán, hogy én, első szülöttem, nem ösmertem; csak homályos, álomszerű sejtelem az, mit róla lelkem bír, és nem több; még azt sem tudom, valóságból van-e, vagy csak a leírásokból, melyeket gyermekkoromban hallék, maradt meg.« Amint a rávonatkozó adatokból látom, alig különböztetett valamiben a falusi lányok átlagától. Két mindennapi ember egybekél s házasságukból megszületik az a nagy költő, kit együtt szoktunk emlegetni Petőfivel és Arannyal. Valóban rejtelmesek a természet útjai! A hidrogén és oxigén egyesülnek és a két könnyű gázból megszületik a sűrű, nehéz víz.

Költőnk Rimaszombatban született 1817 szept. 28-ikán. Születésekor apja csizmadia-mester volt. A szegényes ház, a beteges anyja, a dolgozni nem szerető apa nem sok örömet ígért az újszülöttnak. Szinte meg volt sorsa pecsételve születésekor. Arra volt hivatva, hogy örömtelen gyermekkor után beálljon apja műhelyébe és ha a szerencse kedvez, idők multával szorgalmasabb, vagyonosabb mester legyen belőle. De a véletlenségek ama tengerében, amelyek a nagy tehetséget nagygyá is nevelik, beállott az első tényező. Az örökké betegeskedő anyja meghal s a kicsiny gyermek elkerül abból a körből, hol tudása, izlése, jelleme nem fejlődhetett volna ki. A nehéz élet, a sok nélkülözés hamar elhervasztotta az anyját, beállott az aszkór s gyorsan végzett még fiatal áldozatával. A nagyszülők nem hagyhatják a kicsiny gyermeket az özvegy ember nyakán, eljönnek érte s magukkal viszik Igricibe. A nagyszülők egyszerű falusi emberek voltak, akik nem rendelkeztek annyi vagyonnal, hogy most már jobba, kellemesebbé válhatott volna a gyermek élete. Szigoruan is nevelték a fiút, de mégis szerencsésen járt, hogy elkerült apja környezetéből, ki mindig jobban haladt lefelé a lejtőn. Gyermekkoráról ő maga emlékszik meg Aranyhoz 1858 május 28-án írt levelében: »Én is jártam úgy, mint te. Rimaszombatban születtem, anyám korán elhalt, apám földönfutó lett; levittek akkor Igricibe (láttad a falut!) s ott nevelődtem a nagyapám házánál; egyszer elveszett a kis reszelő; ki vitte el volna más, mint én? Nagybátyáim egyike azt mondta: Fiú, ha elő nem lesz a ráspoly, a felhőbe csinálj házat! Én nagyon megilletődtem (nem

láttam a ráspolynak színét se); hozzám akadt egy szinte száműzött, malecontent fiu s elbujdostunk az oláh házba (kis erdő Igrici alatt), s nem különben haza-éheztünk estére.« Már élete delén van, mikor e kis visszaemlékezést közli. Hangja inkább tréfás mint panaszkodó, de jellemző gyermekkorára, hogy az elveszett reszelőket rajta keresték. Félig-meddig idegennek tekintették a háznál s nem érezte az anyai szeretet melegét, ha nem is bántak vele túlságosan keményen. A már említett levélben beszéli el egyik gyermekkori csinyjét s láthatjuk belőle, hogy a megtorlás, túlszigorú megtorlás nyomon követte pajkosságait. »Egy más hőstettemet még nem ismered,« írja barátjának. »Ez is Igriciben történt. Míg a rektor a templomban volt: mi a kis asztaltól bementünk a fehérházat seperi. Én levettem a rektor puskáját és a fiuk közé durrantottam — nyulsréttel. Igaz, hogy nem akartam, de biz az mégis elsült. Szerencsére nem lőttem agyon senkit. Ekkor nem bujdostam el; bevártam a dühös tanítót (ki a könyörgés alatt hallotta a durranást s jött haza, mint a fúria); a tanító úr aztán elkoptatott rajtam három vesszőt. Kortársaim közt még ma is eldöntetlen kérdés: vajjon 101-et kaptam-e, vagy 102-öt, de hogy sok volt, azt tudom, mert nagyanyám (mikor hazamentem) a kantárral szinte elő akart fogni; már fel is emelte azon részemről a csurapét, amely részéről Théroigne de Malicourt vagy Mericourt húgom-asszonynak a francia forradalomkor a frakkot föl-emelték, de látván, hogy véres vagyok, nem bántott; sőt más fejéret adván: vette észre, hogy lábamon, mellemen, hasamon szép kék csíkok vannak, azon

vigyázatlanságot követvén el én az executio alatt, hogy hemperegtem.«

A gyermek Tompára az volt a legnagyobb baj, hogy környezetének műveltsége alacsony fokon állott s nem volt mellette senki, ki fejlődő lelkét irányította, művelte volna. Az ember születésekor a jó és rossz tulajdonságok csiráinak légióit hozza magával. Ezekből sokat életre ébreszt a környezet és a nevelés, a többi csira marad mindvégig. Bizony költőnk gyermekkorát sem azelőtt, sem Igriciben nem oly emberek népesítették be, kik törekedtek, vagy törekedhettek volna arra, hogy az értékes tulajdonságokat életre keltsék, fejlesszék, a károsakat elnyomják, megöljék. Ismét azon a ponton áll, hogy megmaradjon közönséges embernek s kis földet szerezve, majdan azon gazdálkodjék. Ujabb lökésre volt szüksége, hogy arra az útra jusson, mely már az érvényesülés felé vezetett. Erre az útra csekélyke tudáson és természetszereteten kívül alig vitt egyebet.

Az eleven gyermek sokat járt egyedül is, kis pajtásaival is a falu szép határába. Lelkébe belerajzolódtak a mező virágai, az erdő lombos fái, dalos madarai. Szívesen időzött az erdőn, a mezőn, hisz otthon nem fogadta szerető anyja, játékos testvér vagy pajtás. Felnőtt és öreg emberek környezete rideggé tette számára a nagyapai hajlékot. Később már a megszokás és gyönyörűség csalogatta az erdőre és mezőre. Már gyermekkorában ki kellett benne fejlődni a végtelen természetszeretetnek. Megszokta szeme a természet képeit, gondolatai körük csoportosultak, képeit, hasonlatait innen vette. Falusi

gyermekre nézve ez a rendes fejlődés, míg a nagyvárosi gyermek lelkében hiányzanak ezek a képek és gyakran tapasztalhatjuk azt, hogy a városban nőtt gyermeket hidegen hagyják a pusztáról, az Alföldről, a Tiszáról szóló leíró költemények. Nincs lelkében az emlékeknek és képeknek megmozgatható tömege. Vidéki ember lelkében életre kelnek ezek s ez a felébredt sorozat éri el tulajdonképpen a hatást. Ha visszhang nincs, hatás sincs. A matematikus órák hosszát foglalkozik ránk nézve unalmas képletekkel és nem fárad bele. A zenész mindenképp megelégedezik, ha hangszeréhez nyúl. /

Ez a gyermekkor eltörölhetetlenül rányomta bélyegét Tompa lelkére. Hisz nem volt körülötte senki, aki le tudott volna ereszkedni hozzá, aki bátorította volna, aki örömmel hallgatta volna szavait. Nagyszülei már koruknál fogva sem voltak erre alkalmasak. Pedig a gyermeknek fejlődésekor ép úgy szüksége van melegre, mint a növénynek. Érvényesülni akar ő a maga szűk körében. A felnőtt ember felülemelkedhetik azon, hogy környezete elismerésére vágyakozzék, a gyermek soha. Ha nem részesül elismerésben, ha nem bátorítja senki, később nagyon megsínyli. Bátortalanná, meghasonlottá, tehetségében kételkedővé válik. Rendesen túlságosan érzékeny lesz s megkívánja, szomjazza a szeretetet. Mintha pótolni akarná mindazt, amiben annak idején nem részesült.

Igriciben végezte az elemi iskolát; a tudományból és a pálcából egyaránt megkapta részét. Egyelőre kilátása sem volt arra, hogy falujából kikerüljön. Ezek a kis falvak olyanok voltak, mint az apró

tavacsok, melyeknek nincs lefolyásuk. A vasut, ez az ország testében szerteágazó idegrendszer, még nem kapcsolta a végeket egy-egy középponthoz. A falusi nép csak kénytelenségből került ki szülőföldjéről: ha katonának vitték, ha vásárra vagy törvény elé kellett mennie. Szerencsére mégis gondol valaki az eszes gyermek iskoláztatására; Bihari György, a falusi rektor. A falusi tanítók valóságos őrszemei voltak a környékbeli református intézeteknek. A kollégiumok és volt növendékeik között nem szakadtak el végleg az összekötő kapcsok. A falusi tanítók gyakran ajánlották az élénkebb eszű fiúkat s a kis diák mehetett a kollégiumba, hol kezdődött rá nézve a testi sanyargás, de nyitva volt előtte az út az előmenetelre. Nem voltak oly gazdagok református intézeteink, hogy bennük szülői támogatás nélkül gondtalanul megélhetett volna a növendék.

Bihari meg volt győződve, hogy a fiatal Tompa megállja a helyét, sőt a rossz táplálkozás sem fogja elpusztítani a jól kifejlett fiút. Volt alkalma az iskolán kívül is megismerkedni vele, mert hosszabb ideig apró szolgálatokat végeztetett vele. 1831-ben bevitte magával a pataki kollégiumba. }

Bejutott tehát költőnk abba az iskolába, honnan nyitva állott az út a magasba, de egyuttal az a veszelem fenyegette, hogy a nélkülözés és nyomorúság kitépik szárnyait s fáradtan, kimerülve, félig végzetten elkerül egy csendes falucskába tanítónak vagy kántornak. Meg kell állapítanunk, mennyiben alakította és változtatta a pataki iskola fiatal növendékének lelki világát.

Az intézet növendékeit két nagy csoportba oszt-hatjuk. Az egyik rész környékbeli nemes uraknak gyermekeiből állott, a másikat elszegényedett falusi nemesek, mesteremberek és parasztok gyermekei alkották. Az előbbieknél élete kényelmes és gondtalan, az utóbbiaké sanyarú és küzdelmes. Az adatok arra mutatnak, hogy a fiatal Tompa a legszegényebb diákok közé tartozott. Nagyapja nem volt vagyonos ember, apja pedig alig tudott annyit keresni, hogy magát és újonnan alapított családját eltarthassa, bár mindenféleképp kapkodott, hogy kenyeret szerez-hessen. A kis diákra nézve tehát az ősi intézet sem pótolta a szülői ház melegét. A fejletlen gyermek-lélek különben is szégyelli a szegénységet s a vagyonosabb fiúkban ritkán van annyi jóizlés, hogy egy rongyos cipő vagy foltos nadrág felett egyszerűen napirendre térjenek. Ismét a háttérben kellett meg-huzódnia.

Nem szabad mellőznünk azt a körülményt sem, hogy későn került Patakra. Kis gyermekek között három-négy évi különbség már rendesen megakadályozza a tartós barátság létrejöttét. Eleinte nagyon el lehetett szigetelve fiatalabb osztálytársai között. Elsőbb osztályba járó, vele egykorú fiúk bizonyára az első években nem barátkoztak vele, mert az iskolában kasztszerű berendezkedés van s a választófalon ritkán sikerül áttörni egymástól távolabb eső osztályok növendékeinek. Az említett két körülményt azért tartom fontosnak, mert jó-részen ezeknek tulajdoníthatjuk zárkózottságát, érzékenységét, szeretetre, melegségre való sóvárgá-sát. E tulajdonságok már a nagyapai házban éledez-

nek, a pataki iskolában pedig megizmosodnak. Járhatott ismét a szabadba, de rendesen magányosan. A gyermekes tréfák, az apró csínyek kevéssé érdeklik; a nyomorúság hamar vénít.

Az iskolában szép eredményt ért el; a jó Bihari mester nem csatlakozott kis pártfogoltjában. Egyre jobban kiemelkedik társai közül s szellemi felsőbb-sége folytán már társak, barátok gyűlnek köréje. Megbecsüli őket; tud szeretni és hálás a szeretetért. Olykor-olykor vidám társaságba verődnek össze, festegetik, színezik a jövőt s társai megegyeznek abban, hogy barátjukra, ki korán kezd egy-egy verssel szerepelni, még nagy jövő vár. Pedig első kísérleteiből csekély tehetség sugárzik ki s nem egyebek e költemények, mint gyenge utánzatai a kor amúgy is bágyadt, vértelen költészetének.

1838-ban lett togatus diák s ekkor megállott előrehaladásában. Megszakítja tanulmányait s tanítónak megy Sárbogárdra. Akkoriban mindennapi dolog volt ez; rendesen az a cél vezette az ifjút, hogy a későbbi küzdelmes évekre pár forintot gyűjtessen. Tompát is főleg ez a cél vezette. Sárbogárdon csak egy évet töltött, de valószínűleg nem számította legkellemesebb esztendei közé. Nagyon hirtelen szakadt ki barátai közül s jutott a már megszokott, ismerős körből idegen emberek közé. Később írt leveleiben nem emlékszik meg a Sárbogárdon töltött időről, bizonyosra vehetjük, hogy barátokat nem szerzett ott, kellemes emlékeket nem őrzött az ottani napokról. A környékbeli nemes urak bizonyára lenézték a fiatal, jött-ment tanítót; azok pedig, akik társaságukba fogadták volna, sem mű-

de hogyan nem!

21

veltségre, sem jellemre nem voltak vele egyenranguak.

Egy tekintetben azonban haszna volt a tanítói életből. Lázasan várja az esztendő leteltét és kettőzött szorgalommal munkálkodik, hogy valaha hasonló helyzetbe ne jusson. Tanításával előljárói meg voltak elégedve és az év leteltével jó bizonyítványt állítottak ki róla. »Ekkor — szól az írás — becsületesen és az egész eklézsiának meglegegedésével elvégezvén esztendeig tartó tanítói hivatalát, tudománya öregbítése végett visszament a sáropataki anyaiskolába.«

Sárbogárdi kirándulása nem mérhető össze Petőfi bolyongásával; a megélhetés kérdése vezette, miként Aranyt. De az ő forrongása későbbre esik mint az Aranyé, ezért sikerült neki pályáját bevégeznie. Határozott célt nem tűz ki még maga elé, csak végzi a jogi és theologiai tanfolyamot. Ez időben megélhetése könnyebbé vált, a legációk is, a kisebb gyermekek tanítása is jövedelmezett valamit. Ez a kor már a költészeté.

Mielőtt Sárbogárdra került, már irogatott költeményeket, de közülök kevés került nyilvánosságra. A sárbogárdi elhagyatottság még jobban fejlesztette természetszeretetét és allegóriára való hajlandóságát. A szüette hatalmas tölgy, a pusztán magánosan álló terebélyes fa nemzetének és a saját életét jutathatta eszébe, hisz nemzete is, ő is oly rokontalan, elhagyatott volt, mint azok. Lelke már felszívta a természet képeit, csak egy kis külső hatásra volt már szüksége, hogy a lappangó képek életre keljenek s érzéseinek lepelül szolgáljanak.

A kollégiumban már megalakult az önképzőkör Szépműegylet névvel. Itt jelentek meg először Tompa költeményei a nyilvánosság előtt. A kör szűk volt ugyan, de a biztató fogadtatás, társainak nagy elismerése erőt adott a szárnyait próbálgató fiatal poétának. Bizonyos tisztelettel tekintettek rá s hire már túllépte a város határát. A körülvevő melegség, elismerés erősítette önbizalmát, fejlesztette munkakedvét. Bátortalanul lép ki a szűk körből, de kísérlete sikerült, néhány költeménye megjelenik a Társalkodóban. Szerencséjére megismerkedett Szemere Miklóssal s az ő ajánlatára költeményei az ország legelőkelőbb szépirodalmi lapjához, az Athenaeumhoz kerültek. Az Athenaeum volt e korban a középpont. Aki megnyerte szerkesztőinek, Vörösmartynak és Bajzának tetszését, megindult azon az úton, amely tehetséges ember számára a halhatatlanság felé vezetett.

Szemere már ismert költő volt ; munkái gyakran jelentek meg a nehezen megközelíthető hasábkokon. Humoros költeményei ismertté és népszerűvé tették nevét. Jóakarató figyelemmel kísérte a fiatal költőket és igyekezett segíteni az érdeemeseken. Mintha érezte volna, hogy társaival együtt csak úttörője, előkészítője egy nagy korszaknak, amely csodálatos bőkezűséggel igazi prófétákat fog küldeni a nemzetnek. Ez ébresztőknek, úttörőknek munkásságáról a korálszigetek alakulása jut eszünkbe. Egy-egy nagy korszak óriásait nézve, megjelenik előttünk elődeiknek hosszú és népes serege. Mint a népes sereg, dolgozik a tenger fenekén millió munkás ; a víz színe mozdulatlan, néma. Vajjon nem ilyen mozdulatlan,

néma volt-e a nemzet, mikor az első ébresztők munkájukhoz fogtak? A tenger apró munkásai nem törődnek a közömbösséggel, a meghalt rajok fölé újak telepsznek s folyik a munka szakadatlanul, kitartással. Az élők a holtak hátára kapaszkodnak, nőnek, szaporodnak. Ha nem volna mire támaszkodniok, még a sötét mélységben tanyáznának. Már zátony, veszedelmes zátony keletkezik a korálcsoportból, melynek szilárdságán gyakran törik össze a nemzet ellenségeinek hajója. Végre annyira nő a csoport, hogy kiér a vizből a feje. Bámulatos gyorsasággal emelkednek rajta büszke pálmák s a délszaki növényzet csodái. Az irodalmi vagy politikai megújulás munkája mindig messziről indul ki s hosszú idő telik el, míg az első költők dadogó nyelvétől elérkezünk Aranyig, míg az első politikusok bátoratlan óhajaitól eljutunk Kossuthig. De a kisebbek nem hiába éltek; az ő vállukra támaszkodva nőttek az utódok óriásokká. Szemerét a nagy kor-szak egyik tartó oszlopának tekinthetjük.

1840-ben a
Társalkodók

Tompá első költeménye 1841-ben jelent meg az Athenaeumban. Ezzel lett tagja a céhnek. Sem erről a költeményről, sem az utána következőkről nem állíthatjuk, — még a legnagyobb jóakarattal sem — hogy a közepesen felülemelkednek, sőt következ-tetni sem lehet belőlük a későbbi nagy költőre. Tár-gyánál, nyelvénél fogva egészen a régi iskolához tar-tozik. Ha nyelve meg nem változnék, ha kellő formát nem találna érzéseinek kifejezésére, legfel-jebb csak eggyel szaporítaná azoknak a költőknek számát, kik csak úgy maradnak meg az örökké-valóság számára, hogy néhány szerencsés gondola-

tukat önkéntelenül szivják fel nagy költők s szebb formában, ragyogó köntösben teszik általánosan ismertté. Szemere felkereste lakásán a fiatal költőt. Sáros helyen, szegényes lakban, rozzant szálláson, egy igen avult vaskályha mellett találta s vele időzése közben jóízűen megmosolyogta ama szíves egyetértést, hogy tüzelés alkalmával egyik mindig átölelve tartá a rozzant kályhát addig, miglen a másik a tüzelőanyagot illesztgette belé. (Kérégyártó.)

Szemere nagyon megkedvelte a fiatal költőt. A közöttük való viszony eleinte olyan, mint a mester és tanítvány között szokott lenni. Tompa bizalommal fordul Szemeréhez és költeményeket küld hozzá bírálat végett. Úgy látszik, Szemere előtt Kazinczy tevékenysége lebegett és szívesen szolgált nemcsak tanáccsal, hanem irányítással is. A közöttük levő viszonyt és a még kiforratlan Tompa első költeményeinek születését is igen érdekesen világítja meg a következő levél: »Tudja Isten; én a változtatásokkal meg vagyok akadva, addig változtatgatom, hogy utoljára magam sem tudom, melyik legmegállhatóbb. Ez okbul igen kérem Tekintetes Urat, pár óranegyednyi figyelemre, mely alatt hagyja meg a változtatások javát, — nem is említvén az egészről szigorú ítéletet, — s ne méltóztassék felküldeni; részint: mert úgyis elég van most Bajzánál; részint mert nem szeretnék egészen kifogyni a költesekből, most pedig ennél több nincs, s ki tudja mikor irhatok ismét?» (Perényi közlése.) A levélhez egy költemény van mellékelve, melynek egyes részeit háromféleképen is kidolgozta. A költemény a többi ezidei

termékekkel együtt nagyon magán viseli a németes iskola hatását.

A levélből két oly tulajdonsága tűnik ki a fiatal költőnek, melyek itt még csak csira alakjában láthatók, de már rendkívül fontosak a későbbi Tompa megértéséhez. Az egyik az, hogy nem bízik eléggé magában. Hiányzik belőle nemcsak az az önhittség és elbizakodottság, amely kísérője szokott lenni a nagy elmének, hanem a szükséges önbizalom is. Nem tetszik neki, amit leír. Ugyanazt a gondolatot háromféleképen is kifejezi. E tulajdonságában találjuk meg a magyarázatát annak, hogy később egész csoport költeményt, különösen allegóriát, találunk egy és ugyanannak a gondolatnak a kifejezésére. Példaképen említem fel a nemzet pusztulására, a reménykedésre, a zsarnoki önkényre írt költeménycsoportokat.

Még egy másik, igen jellemző tulajdonságát vehetjük észre a közölt levélrészből. Már ifjukorában elfogja az aggodalom, hogy nem fog tudni dolgozni. Míg az önbizalom hiánya ritkán párosul nagy tehetséggel, ez a másik érzés, amely szintén az önbizalom rövidebb-hosszabb gyöngüléséből keletkezik, gyakori kísérője a legfényesebb tehetségeknek. Ha a költő kiváló munkát írt, ha a szobrász vagy festő nagy dolgot alkotott, gyakran elfogja a félelem, lesz-e alkalma, lesz-e módja még valaha ehhez hasonló létrehozni. Üresnek érzi magát az elvégzett nagy munka után. Ez az érzés okozott annyi kint Munkácsinak, ez állította meg gyakran Arany kezében a tollat. Tompa még nem alkotott nagy dolgot, de levelében előreveti árnyékát az a gondolat, amitől olykor-olykor meg fog remegni.

Szemere érezte, hogy barátja nem jó úton jár. A régi divatu tárgy, a régi forma már lejáró félben volt. Még nem ragyogott fenn a népies-nemzeti költészet napja, de már derengett a fény, melynek világtól menekülnie kellett a vértelen, bágyadt költészetnek. Szemerének nem árthatott az új hang; ő az örökké élő humor költője volt; csak az volt a szerencsétlensége, hogy az előretörő nagyok mellett nem becsülhették annyira költeményeit, mint régebben. Ha a gyémánt szórja szerte vakító fényét, ki fog a mellette heverő apróbb kövek ragyogásában gyönyörködni?

Szemere ki akarja zökkenteni Tompát abból az irányból, melyet a németes iskola hatása alatt követett. Nem vehetjük tőle rossz néven, hogy azt a műfajt ajánlja barátja figyelmébe, melyben ő már elismert tekintély volt. Szegény Tompa vergődik. Valami nagyot, hatalmasat akar teremteni s most barátja hívja le a földre. Szemere szavának súlya alatt megtörik s nagyon kedvetlenül kísérletet tesz a humoros költészet terén, amit mesterének a következő levélben jelent be: »A geniusommal épen ellenkezésben álló humorral ismét szándékom megbirkózni, Új divatú költő, cím alatt; sikeres létrejötté után tüstént látandja a Tekintetes Úr, s ha a humorok nagymestere előtt helybenhagyást nyer; nem fogom féltetni.« Ne képzeljük, hogy ez hizelkedés Tompa részéről! Szemere annyira magasan áll még fölötte, hogy nagy örömmel hallgatja megjegyzéseit, sőt bele engedi magát kényszeríteni egy neki nem tetsző irányba. Szemere nem elégszik meg az útbaigazítással, meg akarja győzni párt-

26 fogoltját arról, hogy előnyére válik, ha humoros költemények írására tér át. Kifejti hozzá írt levelében a humort dicsőítő nézeteit. Most már van mibe kapaszkodnia Tompának; válaszol mesterének, kifejti nézeteit s nem áll többé a Szemere önkényuralma alatt. »Ön levele genialis két elsőbb lapján a humor dicsőségére mondott szavak, arany szavak, beh kár nekik a Miskácska záratlan fiókjában zárva maradniok! Legyen szabad azonban nekem is néhány együgyű szót mondhatnom. Én úgy érzem, inkább szeretnék Endymion, mint a Csikóbőrös kulacs költője lenni; vagy az Eötvös három versének, honnan világosan kitetszik, hogy én a nap felé szárnyaló sasnak, vagyis a magasan komoly elemnek inkább barátja vagyok, mint a bár víz (érzés) mélyén merengő bűvárnak — humornak. Szép lehet ugyan a föld kebelébe, vagy a tenger mélyére leszállani, hol az arany és gyöngy terem, de nem kevésbbé szép egy magas hegy tetejéről, vagy éppen a léghajóból szétttekinteni. Miért löjünk fel a röppentyűt a magasba, hogy ott pattanjon szét, holott a földön is elgyujthatnók? Micsodás ösztön mondja a gyerekeknek, hogy papírsárkányát a magasba bocsássa hitvány cérnaszálon? A hitregetan miért helyezi Apollót (ki légyen velünk) minden Muzsaíval a magas Olympra? Ott a forrás, továbbá pegazus... Én igazán mondom, hogy egy fenséges légi utazásra örömmel eltökélném magam, ha tudnám is Ikarus sorsára jutok, azaz: feláldoznám agyam azon hárttyácskáját szívesen, melynek átrepedése észvesztést eszközöl, csak néhány évig teremthetnék magas, magas műveket, — de magasat mondom, minőt

a világgöltészet nem mutathat; de bármí humorért is alígha, mert: »játszva még senki naggyá nem lett«. Hogy azonban földet korholó tárgy is lehet anyaga éppen úgy, mint a felhőket verő, halhatatlan műnek, elhiszem, miért ne? Mi ismét azt bizonyítja, mit én mondok: hogy egyik elem nem áll a másik fölött. A komoly és humor két külön elem a göltészet-világban, amaz lég, ez víz (mint a fizikai világban is), de némileg mégis amaz táplálja ezt is (a lég a vizet). Amott domb, vas; itt szárcsa, vöcsök koma élnek, közepén sirály úrfi, de úgy hiszem, a két elemet komparációban össze nem állíthatjuk, mert ki mondja meg, melyik szükségesebb a fizikai világban inkább, víz-e vagy lég? Mindkettő szép a maga nemében... és csak azt mondhatjuk — levelem elején részemről kimondtam — én az vagy amaz elemnek vagyok inkább barátja. Segítsen Apolló bennünket mindkettőben! Bennem ugyan a másik elem sem nagyon, de a humor meg egyáltalában nem fog kifejlteni, körülményeimnél fogvást. Szemere felsőbbbsége megszűnik s göltőnk halad — eleinte bátortalanul — azon az úton, amely az annyira óhajtott magasba visz. Szemere hatással volt rá abban is, amiben nem akart. Fejtegetései nyomán Tompa lelkében tisztázódnak a gondolatok. Már tudássá világosodik az eddigi homályos vágyakozás. Zárkózott lelke megnyílik a Szemerétől rásugárzott baráti melegségtől. Ikarus sorsa, a kísértő tárgy már nyugtalanítja a göltő agyát, csak egy gyújtó szikra kell, hogy megjelenjenek teljes pompájukban. Az a gondolatfolyamat, mely évek mulva Ikarust hozzá létre, Szemere levelének hatása folytán indul útjára.

Erdekes e levele azért is, mert ez az első, melyben betegségről panaszkodik. A hatalmasnak látszó férfi nem volt egészséges, de szervezete még igen sokáig dacolt a romboló betegséggel. De ingerlékenysége, folyton fokozódó érzékenysége már betegségének is következménye. Csendre, nyugalomra áhítozik. Az a csendes falusi lak, amelynek képét a benne folyó idillikus élettel oly szépen rajzolja meg a Márta könyjében, még sokáig várakoztatja. Pedig látszólag már nagyon közel áll hozzá.

Iskolatársai között volt egy Böszörményi Károly nevű ifjú. Közte és költőnk között vonzalom, majd meleg, tartós barátság keletkezett. A két ifjú együtt rándult ki Laskódra, Böszörményi Károly rokonaihoz. Itt ismerkedett meg Tompa Böszörményi Katalinnal, aki csakhamar felkeltette érdeklődését, majd szerelmét. A legelső előkelő, művelt úri leány volt, aki eléje került. Előzékenyen és udvariasan bánt a már ismert nevű költővel; csodálatos-e, ha a szeretetre annyira sóvárgó lélek a legtökéletesebb nőt látta benne. Az ilyen szerelem ritkán tartós. Ujabb leányok kerülnek a tapasztalatlan ifjú szeme elé, akik elhomályosítják, majd teljesen kiszorítják az elsőnek alakját. De költőnkre nem alkalmazhatjuk a közönséges mértéket. Áhítozott a csendes, boldog házasságra és még eddig sohasem érezte a szeretet melegét, különösen nők részéről. Sok érzés fonódik össze és egymástól erőt kapva szerelemmé izmosodik. A költő ezt nem látja, csak azt érzi, hogy a lány elvétele boldoggá tenné, visszatartása pedig szerencsétlenné. Különben sem tartozott a mozgalmasságra, változatosságra vágya-

kozók közé, ő azok közé tartozott, kik a férfiba a nő iránt beoltott szeretetet egyre tudják koncentrálni.

1842-ben írhatta az alább következő szerelmi vallomást, melyet Vozári cikkéből (Figyelő X.) közlök: »Itt van az ígért hajfür, piros szalagja jelenti, hogy szerelmem irántad ily lángoló. — Óh kedvesem! én csak azért kívánok élni, hogy veled élhessek; — csak azért kívánok boldog lenni, hogy téged boldogíthassalak. — Képeddel alszom el, képeddel álmodom, képeddel ébredek fel, — szüntelen csak egy gondolatom van és az te vagy; s midőn istenemnek imádkozom is, csak terólad gondolkozom. De mit tehetek én erről! Látod édes Katicám! nem nyílik virág a jóltevő nap nélkül; pusztá és kietlen az én éltem nálad nélkül; te vagy éltemnek tavasza, napja, reménye, mindene. Hány-szor nem csókolom meg forrón a tőled nyert emlékeket! óh csak tizedrésznyire szeretnél is te engem, mint én téged szeretlek! Te vagy vigasztalásom minden szenvedések között. Teérted fogom könyv mellett virrasztani az éjszakákat, míg örökre enyém nem leszel; óh légy hív és szeresd a teérted sírig lángoló Miskádat.«

Böszörményi Katához való szerelme nagy mértékben fokozta munkaerejét. De minél közelebb jött az ábrándvilág megvalósulása, annál több gond gyöttri a költőt. Állása, vagy csak állásra való kilátása sincs a közeli jövőben. A Honderü ugyan munkatársának szólítja fel már 43-ban, de ez kevésbé fokozta jövedelmét. Elkeseredve gondol arra, hogy mint költő sohasem fogja kenyerét megszerezni.

A nehézségek nagyon fáznak, de egyelőre nem homályosítják el érzelmét. De nagyon gyötrődik. Nem tartozik azok közé, kiknek a gyorsabban járó vér hullámai elborítják agyát, megszüntetik a józan ész működését s képesek szerelmesüket a nyomorba magukkal ragadni. Sokkal jobban ismerte már a szenvedést, mint hogy bátorsága lett volna egy lánnyal megosztani. Pedig szerelmes a lányba, amiről nemcsak az előbbi levél győzhet meg bennünket, hanem a lány testvéréhez, Károlyhoz intézett sorai is. »Édes Károlykám, hidd, hogy én is vágyaim legfőbbikét érném el, ha Patakra jönnél, — én isten tudja, mikor menendek hozzátok; erre nézve lelkem állapotját leírni csaknem lehetetlen; szívem tudja, hogy a dervis Mahomed sírját, vagy a hívő Jeruzsálem szent tájait; a halhatatlan lélek mennyet és Istenét nem óhajtja hőbben, mint én Katimat; én őt oldalomnál szeretném látni örökké; — azon néhány perc, mit — mint puszta látogató — körében élveznék; eltávoztom után a legszilajabb fájdalmat keltené fel lelkemben, — ismét örült szenvedély ragadna meg, míg másról birnék egy pillanatig gondolkozni, mint róla; barátom! mit mondjak? nem értene meg egy világ; nem értenél te! óhajtánál-e mennyben lenni egy pillanatig, hogy aztán annak elvesztése tizszeresen, százszorosan szaggatná maró kínnal lelkedet? Most láttam én őt egy pillanatra?! miért azon szörnyű kétséggel: hogy a jövődő mit szül, nem tudom! Jelenjék meg nékem egy isten s mondja ezt: ne félj! ő a tied! óh barátom! akkor látni fogom őt százszor egy év alatt, minden pillanatban... De így barátom! cél,

remény és kinézés nélkül!... ah! Lelkemben egy húr pendül meg... mely végetlenül fájó hangot ad.»

E levél sok tekintetben világot vet a költő első szerelmére. Mély és erős érzelem volt, amely sok gyötrelmet okozott neki. Társaságba ebben az időben nem járt. Ha ellátogatott volna a pataki lányos házakba, talán nem homályosult volna el Kata alakja, de ő nem érezte volna oly erősen a fájdalmat. Magára volt hagyatva, magányában csak a lány alakja tűnt fel s buzdította újra meg újra munkára. Majd észrevette, hogy a küzdelem hiábavaló, a lány nem lehet övé soha; ekkor állott be bizonyos fásultság, elernyedés.

Képzeletében már ekkor annyira összeforrt jövője a Kata képével, hogy talán nem is tudja másképp elképzelni. A halandó ember törekeny testének akkora fontosságot tulajdonít, hogy alig tudja halála esetére elképzelni a világrend változatlan-ságát, mert megszokta magát középpontnak tekinteni. Tompa is addig szövögette ábrándképeit a csendes házról, mit virágos kert vesz körül; a pajkos gyermekekről, kik térdén lovagolnak, a szeretetről, melynek melege tölti el az egész otthonát, míg mindez ábrándképeinek középpontjává ő és Kata lett s már ábrándképeit csak ezzel a lánnyal tudta maga elé varázsolni.

S mégis elszakad tőle. Szomorú anyagi helyzetén kívül más okok is közrejátszottak, de ezeket nem láthatjuk tisztán. Legfontosabb ebben a kérdésben az a levél, melyet Károlyhoz, a lány testvéréhez intézett. »En véghetetlen szánandó, borzasztó szerencsétlen vagyok, — írja barátjának — sorsom

itt maradni kész még egy évig — örült szenvedélyem óriási erővel korbácsol a szél felé, édes Károlyom, de értesz engem, mert ha te sem, úgy ki értene a világon? Barátom! Katiról minden szó, minden tudósítás örültté tesz s szilaj kinnal rágódik át lelkemen.

»Ha irnátok, mondanátok, hogy ő nyugodt, elfelejtett, nem függ rajtam, hogy ő mint én nem szenved, istenemre esküszöm, én nyugodt, boldog volnék, de most ébren és álmomban egy irtózatoss rém kiáltja lelkembe: »ki téged boldoggá tenne, kit te boldoggá tennél, szenved s a sors falat vont közétek«, ez irtózatoss — látod, ezerszer számítom el éjjel, két év alatt legfőlebb talán célt érek. De két év örökkévalóság nekem, túrni, várni nem tudok... Hányszor próbáltam pohárba ölni ez örült szenvedelmet! nem megy! a barátok kurjongatása, a pohár csengése közt lelkem rajta függ. Előbb tudnám megátkozni anyám szent porát, mint őt egy percig elfelejteni. — Régen nem próbáltam imádkozni!... nem is fogok, ő istent is kiveri eszemből, s ha elgondolom, miért nem adott az isten nekem oly vastag tudatlanságot, mint a hottentottnak és annyit, hogy izzadva dolgozván, elég lenne kettőnknek?»

E fizikai, de nem érzelmi szétválásnak tagadhatatlanul fontos tényezője volt a kenyér. A sors »falat emelt« közéjük. Levelében ezt hozza fel költőnk egyetlen elfogadható oknak. De kétségtelen, hogy nem fogadhatjuk el egyedülinek. Hisz költőnk előtt nagy tervek állottak, melyeknek megvalósítását a fiatalos fantázia nem láthatta oly végtelenül

nehezeknek, még akkor sem, ha oly sötétnek látta olykor-olykor a világot, mint költőnk. Ő maga is említi, hogy két év múlva remélhetőleg célt ér; a szerelmes férfi ilyenkor nem bontja fel a viszonyt; fiatalok még mindketten, várhatnak. Ha más okokat keresünk és jelleméből akarjuk kifejtetni a szakítást, eltévedünk abban a labirintusban, amit emberi léleknek szoktunk mondani. De egy körülményt semmi esetre se akarok elmellőzni. Tompa ez időben veszedelmesen beteg. Ez a betegség akár közvetve, akár közvetlenül, részes volt a szakításban. Állapotáról maga mondja a következőket: »Állapotom nem rossz, csak hogy beteg vagyok, a mellem megveszett, tajtékos vért köpök és sárga színű vagyok; ha így megy, jól leszünk nemsokára, mindegy.«

Böszörményiékkel nem szakítja meg az összeköttetést, sőt az anyának is ír; igaz, hogy — mint maga jegyzi meg — nem meri elküldeni. Károllyal továbbra is fenntartja a jó viszonyt s leveleiben nem feledkezik meg Kata üdvözléséről. De a leány képe lassanként elhalványult előtte; az a tudat, hogy nem lehet az övé, háttérbe szorította a jövőre épített tervekből s végre teljesen kiszorult Kata abból a fantázia-alkotta csoportból, melynek középpontja oly sokáig ő és maga a költő volt. A laskodi szép napokat háttérbe szorítják más szép napok, a pesti izgatott életmód, az érvényesülésre való törekvés, a folytonos gyengélkedés. Az összefűző szálak meg-lazulnak, a szerelem barátsággá halványodik, amely megmarad még akkor is, mikor a lány férjhez megy egy szatmármegyei birtokoshoz. Munkáiból nem felejt költőnk tiszteletpéldányt küldeni, sőt kevés-

Holgy!

*Nem!
V.ö. Áll.
Levelek!
Joha!*

En!

Nem!
N. ö. a J. ...
vélés való hár
beszél!

sel halála előtt rágondol és egy arcképet ajándékoz neki. Így végződött a költő első szerelmi regénye, melynek lefolyását igyekeztem érthetővé tenni, bár a való okot vagy okokat Böszörményiek sem tudták; a megoldást, magyarázatot Tompa vitte magával sírjába.

Az irodalomtörténetírók a költő élete csak annyiban érdekli, illetőleg csak azok az események és cselekedetek fontosak rá nézve, melyek világot vetnek az illető író jellemének fejlődésére, műveltségére, gondolkodásmódjára, boldogságának vagy szerencsétlenségének kialakulására. Ezek is azért és annyiban, mert könnyebbé teszik az író vagy költő munkáinak megértését, értékelését. Az író életében beálló fordulatoknál mindig előtérbe tolul az a kérdés: maradtak-e a sorsfordulatnak emlékei az író munkáiban. Vizsgáljuk meg ebből a szempontból Böszörményi Katához való vonzalmát.

Valószínűleg 1841-ben ismerkedik meg vele Laskodon s ugyancsak ez év novemberében ott írta *Ligetben* című költeményét. Az őszi táj hervadása felébreszti lelkében az elmúlás gondolatát, ami annál könnyebben történhetett, mert költőnk szervezete már viaskodik a később elhatalmasodó betegséggel. A haláltól nem fél, csak emlékét szeretettel őrzék meg.

Lányka, lányka! majd ha ablakodnál
Látsz haladni gyászkiséretet,
S a koporsón őszi sárga lomb áll:
Én leendek a kiszenvedett . . .
Elborúlva szép szemed sugára,
Mondd utószor: béke hült porára!

Es a holtak nyughelyére jőj el!
 Új porával áll egy sirhalom,
 Míg felette bánatos nyögéssel
 Leng feléd az esti fuvalom,
 Mintha súgna: aki érted éltem:
 Karjaidban szebb álmot reméltem.

Ejts könyűt! a bú-emelte dombot
 Részvevő könyöd bészenteli
 S mely rá tűzve áll, az őszi lombot,
 Bárha nem fog többé zsengeni,
 Vedd! s ha jó az új tavasz virága,
 Hívedet jelenti száraz ága.

A költemény teljesen rávall a Bajza iskolájára.
 Az érzés szentimentálizmussá gyöngül, mint a
 többiekénél, a forma tökéletes, de a nyelv erőtelen.
 Valószínűnek tartom, hogy a Kedvesemhez című
 dal is Böszörményi Katához szól.

Lánykám, hazám! jelszínetek
 Mert nem különbözik,
 Szivem nektek nagy és örök
 Hűséget esküszik.

S míg más az oltár zsámolyán
 Imádja Istenét:
 Oh! én csak egy imát tudok
 A hon s leány nevét!

A költemény már csak azért is érdekes, mert
 valószínű, hogy belőle merítette Petőfi e híres
 sorait:

Szabadság, Szerelem!
 E kettő kell nekem.

Handwritten notes:
 Ez a Salföldi v. Erdélyi
 szöveg: Barátom! Szerelmem!
 (Salföldi v. Erdélyi, 88. l.)

Tompá költeménye mintha feloldva adná azt, amit Petőfi tömören és hatásosan tud kifejezni. Nagyon érdekes példa ez arra, hogy nem új gondolatokat kell csupán teremteni, hanem ha régieket öltöztet a költő át, akkor is megvan a hatása. A költemény hatására, emlékezetben maradására, értékére két egyenlő tényezőként szerepel a gondolat és a forma.

Barátjának és kedvesének anyjához intézi *Nyílt levél egy hölgyhöz* című költeményét. Leírja benne szerelmének ébredését.

Emlékezem szép őszi este volt,
Sárgán hulltak a fáknak lombjai ;
Midőn a szív csordultig tele van,
Hanem az ajk nem tud mit mondani ;
Fiad s leányod karjaimra öltve :
Kimentünk a berekbe, a mezőre.
Érzelminknek nem volt szüksége szóra . . .
Oh az az est, az a szent, boldog óra
A titok s emlék pecsétje alatt :
Örökre itt, itt lelkemben maradt.

A következő költeményszak mindenben igazolja azt, mit Tompa jellemének fejlődéséről, kialakulásáról, szerelmének keletkezéséről, erősségének okairól állítottunk :

Lásd ! jó anyám régen a sirba szállott,
Megértem én korán az árvaságot ;
Mint gyenge hajtás a nyárnak hevéen :
A szenvedést korán megösmerém !
S mert nincs, ki vonna hű, meleg szívére.
Fájdalmam és örömim osztva, értve :

Anyám helyett, ah mint óhajtanám,
Jó hölgy, neked mondhatni ezt: anyám.
S talán . . . ki küldött, csábító remény?
Hogy ámitásod tudva higyjem én!

Még reménykedik, hogy övé lehet a lány s ezzel egy csapással nyer szerető feleséget, gondozó anyát, hű barátot. Február 20-án (1844) kelt levelében megemlékezik e költeményről. »Nyilt levelem — mondod — szívesen vettétek, — örülök édes Károlykám! talán meg nem haltam még emléketeknek — én — mit ott írtam, csak árnyát írtam ki keblem érzeményének, mit irántatok érezni soha meg nem szünök, nincs percem képetek nélkül s igazán: Társaságom lángzó érzemények, kínos emlék és kihalt remények. Ábrándozónak ne tarts; az élet, a kopár élet, a hideg való eléggé kiábrándítanak, de ha veletek viszonyom élémbe áll, édes és sújtó visszaemlékezések kíséretében, lehetetlen el nem lágyulnom! de hagyjuk e nekem igen fájó tárgyat! neked talán unalmast.«

Két hatalmas érzés viaskodik ekkor költőnkben. Egyik — mint leveléből láthattuk — a magasba való törekvés, a kiemelkedés után való erős vágy. A másik a nyugodalmas családi életre való sóvárgás. Az utóbbi alaptermészetéből folyik s pár évi küzdelem után teljesen elnyomja a másik érzést, mely rendesen csak egy életkorszakban szokott fellépni. De ez időtájtban e két érzésnek küzdelméből folyik lelkének nyugtalansága. E nyugtalan hónapokban hosszabb ideig vigasztalására voltak az elmúlt szép napok és a jövőben való reménykedés. A fiú barátsága, a lány szerelme sok boldog pillanatot szerzett neki.

A *Nyílt levél egy hölgyhöz* című költemény utolsó szakában az anyához fordulva mondja :

Ne bánd óh hölgy! hogy szívök érzetén
Hiven hajolnak magzatid felém!
Mint a lóhere hármass levele:
Hiven összeforrt hármunk kebele;
Halld meg, ha a távollevő barát,
Emlékezetnek hallatná szavát;
S ne légy kemény a kedves, jó leányhoz,
Ha lelke tán, mint a vándor-madár,
Hol a tavasz virít, az ég sugáros,
Az elhagyott vidékre visszajár.
Engedj szivedben nékem is helyet
Szeretteid között. — Isten veled!

Ugyancsak ez évben írta Tompa Böszörményi Károlyhoz a fennebb közölt szakító levelet, melyben a sorsot okolja, hogy nem veheti el a lányt, *Kit különben szívesen hozzáadtak volna.* Szintén 44-ben jelent meg a *Honderű-ben Vallomás* címmel egy költeménye, melyben a következőképpen nyilatkozik magáról:

Minden csinos hölgy-fejecske
Lángra lobbant hirtelen;
S hogy másképp leend, ki tudja?
Szívem mindig azt hazudja:
Hogy szerelme végtelen!

És az ajk, a szív bolondja,
Mézes-mázos ige rajt;
Szól nem érzett fájdalomról
Üdv-, hűségről, sirhalomról,
Esküszik, könyörg, sóhajt.

S mit tagadjam, drága szépek!
Mindezeknek hinni baj!
Erről annyi szőke, barna
Tudna szólni, ha akarna,
Szól is annyi könny, sóhaj.

Életem bohóskodásit,
Ah, ha jól felgondolom:
Sirva térvén tüzhelyemre,
Hamvat hintsek-é fejemre,
Vagy kacagjak? nem tudom!

Emlékül nyert fürteimből,
Nem régen azt álmodám,
Vala fonva szörnyű ostor,
S egy kísértetes kolostor
Cellájában várt reám. Stb.

Ha a költeményt egybevetjük Böszörményi Katához és Károlyhoz írott leveleivel, egy pillanatra elfog bennünket a kétség, helyesen ítéltük-e meg Katához való vonzalmát, mikor igaznak, mélynek és tartósnak mondtuk. De csak egy pillanatra. Mert ha meggondoljuk, hogy az egész fiatalságában visszavonult életet élt költőnek alig volt alkalma lánytársaságba jutni s saját megjegyzése szerint ez években barátain kívül alig érintkezett valakivel, beláthatjuk, hogy e költeménye csak pillanatnyi hangulatnak szüleménye. Böszörményi Katának sok keserves órát okozott vele, valónak fogta fel s sértve érezte nemcsak érzését, nőiességét, hanem hiúságát is. Végtelenül fájhatott neki, ha elgondolta, hogy egyike volt a fiatal és hevülékeny költő játékszereinek. Pedig még mindig remélték Tompa visszafordulását. Elkeseredését levélbe önti. Erre válaszol

*Lii
Szerelem
halála.*

költőnk s megmagyarázza barátjának a költemény keletkezését. »Csak képzeld, ennek a kis bohónak mi jutott eszébe? egy honderűi humorisztikus versemet elolvassa, *Vallomás* címűt, ez egy a legsikerültebb darabom, s a magyar irodalom annyira parlag humorisztikai mezején, — dicsekvés nélkül mondom — a jobbak közé tartozik. Vörösmarty és a szörszálhasogató vén aesthetikus, Szemere Pál szerint is, s hát mondom elolvasván, Jármý Miskához egy levelet ír, amelyben hinni akarja, hogy én saját becses én-emet festém ott le s az éltem tükre, nem tudtam mosolyogjam-e, vagy boszankodjam e furcsaságon, úgy írák e levél utófelét is, add által neki Károlykám! és kegyetlenül csókold össze érettem és helyettem.«

Az első szerelem sokáig tartott. Vizsgálgatva Tompa költeményeit, mégis kevés emléket, legalább határozottan rávonatkozó emléket találunk. Ennek abban keresem és találok meg a magyarázatát, hogy költőnk nagy változáson megy át és később kifejlődött izlése igen sokat adott át első költeményeiből az enyészetnek.

Mikro.

A szerelem elhalványul, de e kis regénynek még nincs vége. A költő továbbra is benső, igaz barátságban marad a Böszörményi-családdal. Az anya temetésére őt hívják meg, ő vezeti be az írók társágába Károlynak ifjabb testvérét, Józsefet, akihez egyik költeményét is intézi. Jó darabig még bántja az el nem érhető boldogság, kétségbeejt a lány szenvedése, majd lassanként egyre erősödő betegsége, nagy tervei, jövőendő sorsán való aggodalom háttérbe szorítják a leány alakját s a múltó évek

vékony, de egyre erősödő fátyolt borítanak az érzelemre. El nem felejtí a leányt soha. Ott él lelke mélyén, mint egy kedves emlék. Mikor érzi a nagy pillanatnak, a halálnak közeledését, eszébe jut első igaz szerelme s elküldi arcképét az összetört beteg férfi a szomorú arcú öreg asszonynak. A reménykedés, a fájdalom, a féltékenység már régen eltűnt lelkéből, hogy helyet adjon a visszaemlékezésnek s megjelenjék előtte gondolatban a leány s hozza magával az ifjúságnak, az erőnek, az életnek gondolatát a haldokló beteg szobájába.

Szerelmének haláláról maga emlékszik meg.

S mindez hová lőn? évek tünve el:
Fagyos nyugalmat érez e kebel!
Fényed, mikép az őszi nap,
Tőlem mind távolabbra jár;
S e szívre több hatalma nincs,
Halvány sugár, hideg sugár!

Elgondolkozva Tompa első szerelmén, az azt követő nyugóponton, aztán második, szintén mély és igaz szerelmén, egy kép ötlik eszünkbe. Az érzés felkorbácsolja a nyugodt lelket, mint a szélvész a tengert. A hullámok tajtékozva kergetik egymást, összeölelkeznek, majd alább hagy a szélvihar, a tenger tükre síma, kietlen csend terül el a vizek felett. Az egyik hullám lekerül a mélybe, a másik a magasba, hogy többé sohase találkozzanak. Vagy ha a színen, vagy mélységben ismét egymásra bukkannak, már látják egymást, amint más habok után futkosnak, enyelgve, vagy tajtékozva, amilyen szél kergeti őket.

Még 1844-ben elhagyja Patakot s nevelőseget vállal. Szerencsére élénk, művelt városba került, hol ismereteit gyarapíthatta, izlését fejleszthette, részint olvasással, részint fiatal íróknak és költőknek társasága folytán. Eperjesre költözött s Tomka Lajos ügyvédnél lakott tanítványaival, a Péchy-fiukkal. Mielőtt Eperjesre költözött volna, teljes erővel tör rá a már régen lappangó betegsége. Annyira beteg, hogy készülődik a közeli halálra. Már nem köpi, hanem hányja a vért s orvosa kinyilatkoztatja, hogy a bártfai nyaralás fog dönteni élete és halála felett. 1844 júliusában hagyta el Patakot, hogy Bártfára menjen. Itt marad majdnem egész nyáron. Szeptember elején az abauj-megyei Kázmárcra megy, hogy tanítványait Eperjesre vigye. Hárman indulnak útnak. Péchy István, ki már joghallgató volt, Péchy Tamás, a későbbi miniszter és házelnök, és maga a költő.

Tompának rövid idő leforgása alatt egész sereg ismerőse és néhány benső barátja lett az eperjesi fiatalság között. Kerényi Frigyes, Irányi István, Lukács Pál és egy egész sereg ifjú voltak azok, kik az időnként beránduló Szemere Miklóson és Pákh Alberten kívül Tompa társaságát alkották.

A népmondákat és regéket már minden valószínűség szerint Patakon gyűjtötte. Arról már bizonyos tudomásunk van, hogy ismerőseitől Eperjesen sok mondát hallott és jegyzett fel. Neki magának is volt alkalma a néppel érintkezni, az Oltárkő tárgyát bizonyára akkor jegyezte fel, mikor a Péchy-fiukkal felkereste Pécsujfálvát, a család ősi fészkrét. Arra is van adatunk, hogy szabadságra menő ina-

sukat megbízta, hogy otthon tudakozódják népmondák után.

1845 tavaszán érkezett meg Eperjesre Petőfi. A már neves és különösen a fiatalság közt páratlan népszerűségű költő megérkezte forrongásba hozta az ifjúságot. A napokat beszélgetéssel, borozgatással, kirándulásokkal töltötték. Egy ilyen kirándulás alkalmával merült fel az a gondolat, hogy Petőfi, Tompa és Kerényi egy közös tárgyat énekeljenek meg. Így keletkezett az *Erdei lak* című költemény.

Nem tartom fontos kérdésnek, még irodalomtörténeti szempontból sem, megvolt-e valaha az az erdei lak az életben is, vagy csak képzeleti tárgy. Elvégre ez csak érdekes lehet, fontos nem. A főkérdés, jók-e a versek, szemléltető-e a leírás, elképzelheti-e az olvasó az erdei házikót, vagy nem. De annyit foglalkoztak e kérdéssel, különösen Petőfivel kapcsolatban, hogy itt sem mellőzhetjük hallgatással. A kérdést megoldottnak tekinthetjük Máriássy Bélának a Széchenyi-kör évkönyvében megjelent cikke után. Nézzük tehát az erdei lak létezése mellett szóló bizonyítékokat!

A három költőt a kirándulások alkalmával gyakran kísérte Irányi István. Ő írja néhány évvel később Tompához az alábbi sorokat:

Tompá Mihály — nyolc évvel elébb emlékszel-e vissza
Itt éltünk veletek — jó Tompa, Kerényi, Petőfi.
És ha az »Erdei lak«, mely versenytárgya e három
Költőnek vala, épp, mint láttuk, azon mód
Csendesen és némán van előttem, méla sohajjal
Rátok gondolok, és igazán feltettem: e kunyhó
Közbenső falain, hű emlékére e három

Költő arcképét, szép művét arra kitenni
 Egy nagy arany rámán, hogy legyen biztosítéka
 Megmaradásának — jól gondoskodni e kunyhó
 Birtokosánál, ámde hiányzott ekkorig a pénz.

Ez a költemény és Tompának *Barátaim emlékezetére* című költeménye az erdei lak fennállása mellett bizonyít. »Mindezekon kívül — írja Máriássy — van még egy igen fontos bizonyítékom. Az a jegyzet, mellyel kísérve a három versenyköltemény a *Pesti Divatlap*-ban megjelent. »Eperjes mellett van egy erdei házacska. Ennek környékén járván mind a hárman: elhatároztuk, nem szorosan azt festeni le, hanem körülbelül olyanféle tájképet adni. K., P., T.« A három költemény bevezető sorai is arról tesznek tanuságot, hogy mind a hármuknak ugyanaz a kép lebeghetett szemük előtt.

Erdős ormok alján, völgyi sik felett
 Siető kis csermely kunyhóhoz vezet.

(Kerényi.)

Völgy felett, a bérc alatt középén,
 A behorpadt hegynek oldalában:
 — Hallgatózva, néma csend körüle, —
 Nádkötésű kis lak áll magában.

A kis csermelyt rácsos ajtajánál
 Át sem kell röpülni a madárnak;
 Habtalan fut, szótalán fut, benne
 Tarka pintyek lépegetve járnak. (Tompá.)

Mint a sziv az első szerelemnek titkát,
 Rejti a kis kunyhót bércek koszorúja;
 Meg nem árt erőtlen szalmafedelének,
 Ha dühét a szélvész e vidékre fúja.

Szalmafödelét beárnyékozza hűsen,
Susogó erdőség rezgő lombozatja,
Min magát a vigan fűtyülő rigófaj
És a búsan bűgő vadgalamb ringatja.

Mint a kergetett őz, fut le gyors futással
Kis patak magasról a völgy mélységébe ;
Két felől virágok, mint kacér leánykák,
Kandikálnak a víz fényes tükörébe.

(Petőfi.)

Az erdei lak fennállása határozottan be volna bizonyítva, ha mindezekkel szemben nem állna Tompának egy nyilatkozata. De azt kell feltételeznünk, hogy azért, mert nem kötötték ki, hogy szorosán ragaszkodnak az erdei lak lefestéséhez, Tompában később elhomályosulhatott a költemény tárgyául szolgáló kis házikó. Különben ismételten megjegyzem, hogy a kérdésnek fontosságot egyáltalán nem tulajdonítok s csak azért hoztam fel, mert igen sokáig bolygatott kérdés volt.

Petőfi és Kerényi már régebben összeköttetésben voltak, de Tompa Kerényivel is, Petőfivel is Eperjesen ismerkedett meg. Tompa neve ekkor még nem homályosította el Kerényiét. Mindketten összeköttetésben voltak a szépirodalmi lapokkal, melyeknek szerkesztői szívesen látták és közölték költeményeiket. Abban is megegyeztek, hogy mindketten a letűnőfélben levő iskolának voltak követői, holott kortársaik közül többen már az új irány zászlója alatt iparkodtak érvényesülni. Tompa is szakít nemsokára a holdvilágos költészettel, Kerényi nem tud. Természete, jelleme, műveltsége ehhez az irány-

hoz kötik s meg kell érnie még fiatal korában az irodalmi halált. Barátaira nem irigykedik, belátja, hogy azon a téren, melyre a költészet átcsapott, nem képes versenyezni velük.

Kerényi imádja Petőfit, Tompa nagyrabecsüli. Már Bártfán kezéhez jutottak Petőfi költeményei. A bordalok elragadják. Költői levelet ír az ismeretlen Petőfihez és e költeményén már érezhető a nagy költő hatása. A keserűnek a tréfással való egyesítése, a haza állapotának összeszövődése saját sorsával, a szertecsapongó fantázia Petőfire emlékeztetnek. A következő szakaszokat beilleszthetnénk az ő bordalai közé:

Asztalnál ül a vén korhely, a halál
S a törésben hej be nagy kedvet talál!
Bort fiuk! bort! mert maholnap, ugy lehet,
Nem találtok poharat! csak cserepet!

És barátim ebbe már nem gátlanak,
Csak mosolygva nagy bolondnak mondanak;
Azt is kérdik, hogy mikor lesz már eszem?
Nem sokára! biztatom, bár nem hiszem.

S kötődnek: hogy becsüljem meg már magam,
Mert biz egyszer mind kiázik a fogam;
Adjatok bort, bizton ázhatik fele;
Ugy is szűken van, mit rágni kell vele.

Hozzon egyszer, jó fiu, az Isten el,
Szívesen lát a barátság, a kehely!
Jere hozzám »sárga pitykés közlegény«,
Isten engem, fővezérré teszlek én!

Ott fog állni a kulacs, mint barna vár
És körülé annyi ágyu a pohár ;
S az erősség megvivatván általunk :
Dőlt falánál bátor szívvél meghalunk !

E költeményével lép érintkezésbe Tompa az új irány vezérével, Petőfivel. Látja az iránta megnyilatkozó általános érdeklődést, érzi, hogy az új irányé a jövő.

A demokratikus gondolkozás urrá lesz a politikában.

A század elejének szónokait, kik rámutattak a szerencsétlen nép helyzetére, de még irtóztak a gyökeres változtatásoktól, mások váltják fel. Szavuktól visszhangzik az ország. Elődeik suttogó, kérő hangja az ő ajkukon mennydörgővé, követelővé válik ; a hátuk megett álló, hangjuktól megittasult tömeg fokozza kitartásukat. Visszafordulni nem lehet. A vezéreket is megdöbbenik a szélső árnyalatok, de a felidézett szellemmel többé ők sem bírnak. A csatasor élén állók rettenthetetlen férfiak, de hiábavaló is volna most a tépelődés ; az utánuk következő hadsorok tolnák őket előre. Ennek a lelkes seregnek volt a Tyrtaios a Petőfi. Népszerűsége napról-napra nő és akkor a legnagyobb, mikor csekély töredék kivételével az egész nemzet egy táborban áll és rövid ideig boldogan tekint a felhőtelennek látszó jövő elé.

Tompá is beáll a küzdők közé még pataki tartózkodása idején. A küzdelem még nem folyik erős eszközökkel, de kitartóan és széles körben. Be kell bizonyítani az ingadozóknak és kishitűeknek, az előkelőknek és gőgösöknek, hogy a nép megérett a

szabadságra, megérdemli, hogy emberi sorsban legyen része. Szerte az országban gyűjtögetik dalait, meséit, játékait, mondáit. Ez a mozgalom ragadja magával költőnket, mikor a regéit és mondáit gyűjti és gyűjteti. Mikor Petőfihez intézi költői levelét, már egy táborban vannak s mindketten küzdenek vérmérsékletük szerint.

Petőfi 1845 tavaszáig segédszerkesztője volt a Vahot lapjának. Majd megválnak a laptól s április elsőjén körutazásra indul; ezúttal Magyarország felső részeit akarja beutazni. Útbaejti Eperjest, ahol már nehezen várja régi barátja, Kerényi. Természetesen Tompával is megszilárdítja az eddig csak levélben kifejezett baráti érzést. Ismerik egymás munkáit s kölcsönösen becsülik egymást. Petőfi úgy nyilatkozik Tompáról, ahogy Tompa ekkor még nem is érdemelte meg: »Egy világhódító mondá, ha Sándor nem volnék: Diogenes szeretnék lenni; én is csak a mondó vagyok: Ha Petőfi nem volnék, Tompa szeretnék lenni.« (Fischer.)

Őszinte, igaz és tartós barátság még sem jött létre közöttük. Petőfi rajongó szabadságszeretetével megfértek diktátori hajlamai. Egyike volt azoknak az embereknek, kik egy gondolattól megittasulva, nem tudták az ellenmondást eltűrni. Ha hatalom lett volna a kezében, az imádott szabadságnak nevében fojtott volna el minden ellenvéleményt. Kerényi meghajlott akarata előtt, Tompa szembeszállt vele. Különválasztotta az embert a költőtől. A költőt nagyrabecsülte, az embertől nem engedte magát megfélemlíteni. De személyes ismeretségük kezdetén más is megakadályozta őket abban, hogy igazán

bizalmas barátokká váljanak. Köztük állott Szemere Miklós alakja.

Petőfi Pestről való távoztakor nagyon gúnyosan beszélt azokról a vidéki költőkről, kik csak azért jönnek a fővárosba, hogy arcképüket valamelyik szépirodalmi lap kiadja. Szemere épen akkor Pesten tartózkodott s természetesen magára értette Petőfi szavait. Nyilatkozott is és e nyilatkozatában keményen megtámadja Petőfit. Sokáig fájt Szemerének a Petőfi okozta seb, úgy hogy évek múlva írott levelében is emlegeti Tompának.

Úgy látszik, mindjárt a sértés után elpanaszolta régi barátjának, Tompának, sérelmét, vagy ha ez nem történt is, Tompa megtudhatta a dolgot az *Életképek*-ben megjelent nyilatkozatból. Később beáll Petőfi és Tompa között a teljes elhidegülés, melynek eredetét idáig lehet visszavezetni.

A költő Pesten.

Tompa készülődésben levő népmondáival a fővárosba jön. Képzeletében már régen ott élt az eleven, vidám pajtások között, a nemzet szívében; abban a szívben, amely ellátja ugyan vérrel a tagokat, de a tehetségeket mindenfelől magába szivja. Évről-évre hozta már számára a nemzet áldozatát; odaadta ifjúságának színe-javát; egy részük belehullt a névtelenség örvényébe, más részük óriássá nőtt.

Tompa Pesten pályáját is be akarja fejezni, de vannak irodalmi tervei is. Elérkezettnek látja az

L₁₂

időt, hogy Ikarusként a magasba röpjön, még ha azután a tenger hullámaiban leli is sirját. Nagyra-törő lélekkel, de beteg testtel érkezik a fővárosba. A fiatal írók jól fogadják, sőt az öregek elismerését sem kell nélkülöznie. »Pesten vagyok hónapok óta — írja Böszörményi Károlynak — s ha azon örö-möket, melyeket itt éreztem azóta, le akarnám írni neked, egy toll-tinta felesleg volna rá; betegen jöttem ugyanis ide, és azóta folyvást vagy fennjáró, vagy ágyban fekvő beteg vagyok. Boszuság és fáj-dalom. Nincs panaszom a fogadtatás ellen, melyet irányomban az irodalmi emberektől tapasztalék, az ifjabb írói világ pár nap múlva melegen hozzám csatlakozék, az öregek némi kitüntetéssel fogadtak s örömeiket nyilváníták megismerésem fölött; őszinte elismerésüket van és volt alkalmam tapasztalni; nincs panaszom a részvét és méltánylat ellen, mely-lyel népregéim fogadtattak; tudod, barátom! sze-retjük öngyermekeinket, de reményemet, melyet munkám iránt tápláltam készítése alatt, reménye-met, várakozásomat, mondom, a következés nem-csak meg nem csalta, sőt a méltánylat, melylyel munkám fogadtaték, sokkal fölülmulta azt, mit az is bizonyít, hogy harminc nap múlva második ki-adás került sajtó alá; mégis lelkemet egy halvány sugára sem deríté fel az örömnnek, a kór, beteges testben elveszté lelkem ruganyosságát, kedélyesen piros zománcát s bizton elmondhatom: hogy mióta Pesten vagyok, alig volt pár, nem boldog és víg, de csak tűrhető percem is.«

Tompa nem jól érezte magát a fővárosban. Járt-kelt utcáin, résztvett zajos életében, de egy percre

sem tudta otthonának tekinteni. Hiányzott neki az a megszokott, meleg baráti kör, amelyhez Patakon, Eperjesen is hozzászokott. Az emberi lélek a láthatatlan szálak véghetetlen sokaságával fűződik bizonyos vidékhez, bizonyos környezethez. Ha meg akarjuk e szálakat vizsgálni, eltűnnek, szétfolynak; oly finomak, hogy csak érezhetők, de nem láthatók. Úgy nő az ember környezetéhez, mint a fa a talajhoz. Nem a hatalmas főgyökér, sem a belőle elágazó vastag gyökerek táplálják a növényt, hanem a végtelen számú finom rost, melyek az átültetésekor elpusztulnak. Az olyan érzékeny ember, amilyen költőnk volt, mindig erősen hozzánő környezetéhez; ha el kell szakadnia, szenved, sorvad. Különösen falusi eredetű íróinknál nem ritka ez a tünet. Arany például egész életén át takarékoskodik és gyűjt, hogy öregségében visszakerülhessen szülőföldjére.

Tompát még betegség is kinozza. Bizony kevés híja volt, hogy a nagy költő a jó barátok köre és a dicsőség helyett a temetőbe nem került. 1846 február 25-én került a Rókus-kórházba és március 11-én távozott el onnan. De sem bekerülése előtt, sem el távozta után nem volt egészséges. Gondolkodását, hangulatát legjobban feltűnteti a Szemeréhez intézett költői levél.

Kórágyon fekszem és kinok tövisében,
Ez a szalma olyan kemény, olyan hideg!
Vajon puhább-e az, melyet ősi telken
Vetettek, arattak atyafias kezek?
Vajon jön-e azon a betegre álom?
Egyetlen egy kincse e széles világon.

Ha az Isten éltet, egy kis házat veszek,
 Lesz mellette kertem s árnyékos szilvásom;
 Kertem egyik felét felhagyom virágnak,
 Másik felét pedig buzának felásom;
 És puha földjébe tiszta magot vetek.
 — Hej, ez az idegen szalma olyan hideg!

— — — — —

Mit csináljak veled, lelkem, te szilaj mén?
 A kór testet töri, tépi tombolásod!
 Elmegyünk, elmegyünk! csürkös sátorhegyek
 Tövén barátodat, ne félj, majd meglátod!
 Kapud, karod ugy-e kitárod szívesen,
 Jó barát, ha hozzád az Isten elviszen.

Ez a költemény nem költői fantázia szüleménye. Szíve valóban vérzik, ha az elhagyott jóbarátok jutnak eszébe. A hosszas betegség, a kórházban töltött idő csak erősíti benne azt a tudatot, hogy mily egyedül áll a fővárosban. »Innen jön — írja B. K.-nak — azon előtted bizonyára váratlan nyilatkozatom, hogy én Pestet meguntam, nem szeretem, idegennek érzi lelkem benne magát; elzárkózom, kedélyemre bántólag hat a zaj s felrázza azt minduntalan fájdalma érzésére, melancholikus merevségéből. — Innen jön azon nyilatkozatom, hogy én pesti lakos lenni nem akarok. Tán változni fog nézetem, meglehet.« Az írók jól fogadták, munkájával példátlan sikert ért el, anyagi helyzete sem volt túlságosan nyomasztó, kivette részét a nagyváros élvezeteiből s mégis elkivánczik. Pedig nagy reményekkel és tervekkel jött a fővárosba.

De a vidékre való vágyakozás össze van benne fonódva a családi élet képével. Közeledik a har-

minchoz, a családi életre való vágy egyre erősödik benne.

Nem mondhatjuk azonban, hogy a fővárosban töltött hónapok hatástalanul multak volna el. Jó darabig betegen feküdt ugyan, vagy szomorú lélekkel járt-kelt az utcákon, az ifjú költők találkozó helyén, miközben lelke messze bolyongott a szabad természetben, a régi jóbarátok vidám társaságában, de azért füle nyitva volt, szeme látott s öntudatlanul is felszívta a hatásokat. Már ekkor nagy forrongásban vannak a fiatal írók. Petőfinek nagy sikerei vezéri rangot adnak, a többiek páratlan népszerűségére áhitozva, követik a kijelölt utat. Politikában demokrácia, költészetben népies irány. Az idősebb írók egy darabig ellenállanak, de ellenállásuk egyre jobban gyöngül s egészséges, üde levegő hatol be a költészetbe. Összegyűjtik és feldolgozzák a nép költői termékeit; munkáikkal eddigelé páratlan sikert érnek el.

Tompának már volt gyakorlata ezen a téren. Diadala is. Patakon és Eperjesen való tartózkodása idején nagy anyagot halmozott össze. A Felvidék különböző pontjaira legátusképen kimenő pataki diákok szívesen gyűjtöttek regéket és mondákat a már jónevű költő számára. A kiadott munka nagy sikere megacélozza erejét s tovább akar menni a megkezdett úton. Népregéit és mondáit, tekintettel az elért nagy sikerre, folytatni akarja ugyan, de valószínű, hogy Pesten laktakor tervbe veszi azt is, hogy népszinművet fog írni. Bizonyítékul leközlöm Liszcai Pap Imre, kisgyőri tanítóhoz Pestről jan. 10-én írt levelét. E levélben nem mondákat és regé-

17

L. 14.

ket kér, hanem népi játékokat s oly nagy összeget remél siker esetén, amelyet csak szindarab írásával szerezhetett volna. A levél így hangzik :

»Édes kedves bátyám !

Nem is képzeli, hogy a pesti postabélyeg alatt kinek leveléért van szerencsétlensége 12 pengő krt fizetni. Én vagyok az, édes bátyám ! kinek elég bizalma volt ön irányában azt cselekedni ; én, aki majd hat hét óta vagyok Pesten betegen, kinek keservesen gyűjtögetett filléreit az irtózatos patika, szállás, koszt, gyertya, fa, szóval minden, még a levegő is pénzbe kerülván, iszonyuan felemész-tette. S míg önök kövér disznótorokban, vagy az általam is ismert pincében vígan élnek : én itt vaj-talan levesnél és semlyénél régóta egyebet nem is láttam.

Igy folynak mostani napjaim s reményem a gyógyuláshoz még alig lehet. — Aligha kórházba nem fogok menni.

Könyvem már kinyomva van ; hogy mikor válthatom ki és szállíthatom el ? az Isten tudja.

Írás által keresek most annyit, hogy megélhessek s ezen ügyben van épen kedves bátyámhoz egy igen szíves kérésem, melyet megtagadni remélem nem fog.

Napjainkban úgy a politika, mint a szépirodalom igen nagy figyelmet fordít a népre és annak életére ; összeszedetnek a népdalok, népmondák sat., népszinművek iratnak sat. Kérésem ez : Legyen szíves kedves bátyám azon játékokat leírni nekem, melye-

ket a lányok vasárnap a pusztán vagy páston énekelni szoktak ; mint minden csekélységet ; szólítson meg egy leányt s mindent elmond és megmagyaráz a szobában is. — Például :

Haj fel basa barna
A vattai csonka stb.

azután, amiben ez van :

Kelmed lányát kéreti,
Szebbiket, jobbikat,
Karcsú magasabbikat

és aztán így is van egy :

Lengyel László jó királyunk stb.

Ezen sorok jutnak eszembe homályosan, de egészen egyet sem tudok ; szükséges pedig azt is tudni, hogy fogózkodnak össze ? hogy csinálnak kapút két kezökből ? egy szóval a játékokat, mind a mozgás és figura, mind a mondóka szerint ; ezt elégszer láthatta édes bátyám Lövön.

Remélem, megértette zavartan előadott akaratomat. Édes bátyám ! Mihelyst ezen leveletem veszi, azonnal tegye kérésem és válaszát utasítsa azonnal hozzám !

Tompa Mihálynak Pesten, Vahot Imre, a pesti Divatlap szerkesztőjéhez.

Tegye meg kérésem édes bátyám ! meggondolván azt, hogyha feldolgozása sikerül, ez a bolondság egy pár száz forintot adhat szűkölködő öccsének. Levelét tiz nap alatt szívszakadva várom ; nénit igen nagyon

tisztelem ; nem tudom, mikor látandom köves Győr kapuit és bástyáit.

Isten adjon édes bátyáméknak jó egészséget és boldogságot ! kívánja szerető öccsök

Pest, 10-ik jan. 1846.

Tompa Mihály.»

A népszinmű nem készült el, valószínűleg hozzá sem kezdett, mert a régóta gyengélkedő költő pár hét múlva kórházba került. Most már csak egy vágya van : Pestről menekülni minden áron. Úgy érzi magát ebben a rá nézve idegen nagy városban, mint a süllyedő hajó utasa ; ő is lázasan keres valamit, amire támaszkodva elmenekülhessen.

1846 tavaszán megkapja a kisbejei egyházközség meghívását ; örömmel fogadja el és siet a kis falu felé, hogy új életet kezdhessen. Nem a kétségbeesett ember lelki fájdalmával foglalja el új hivatalát ; ő a csapásoktól ifjúból férfivá válva, nyugodtan mérlegeli a helyzetet és belátja, hogy ez az egyetlen helyes út, amelyre léphet. Búcsút mond a fényes jövőnek, a nagy terveknek ; falusi csendben szándékozik életét leélni. Előtte lebeg a családi élet idillikus képe és oly hatalmas erővel vonzza, hogy lehetetlen többé ellenállania. Ekkor írja :

Beteltem e lármás világgal,
Fénye s zaja unalmat ad ;
Olcsó örömpohara nem kell !
Megkeseríti ajkamat
Mint a vándort az erdő hűse,
Más szebb napok varázsa von,
Csendes, boldog családi élet,
Feléd, feléd sóhajtozom !

Az én lelke gazdátlan hárfa,
Húrozva van, mégsem zeneg,
Ah, mert hiányzik a szelid kéz,
Mely nyájasan penditse meg,
S amint a gyöngy tengerhomokban,
Igy elvész annyi szép dalom —
Csendes, boldog családi élet,
Feléd, feléd sóhajtozom !

Eddig még úgyis mit sem adtál ;
Adj, sors, egy kedves nőt nekem !
Ki jó- s rosszban osztózva, híven
Kísérjen át az életen !
Ki lágy kezével megtörölje
Munkában izzadt homlokom
Csendes, boldog családi élet
Feléd, feléd sóhajtozom !

S két kedves magzat anyja mellett,
Egyik fiú, másik leány
Csivolyogván vigan körültem,
Ez bábbal, az nádparipán :
Gyermek lennék és boldog én is
Nem esnék bú s csapás zokon ;
Csendes, boldog családi élet,
Feléd, feléd sóhajtozom !

Templom lenne az én hajlékom,
A boldogságnak temploma !
Hogy áldozzék oltártüzénél :
Hű barátság lépne oda ;
A háznak lenne két galambja :
A szeretet, — a nyugalom
Csendes, boldog családi élet
Feléd, feléd sóhajtozom !

Tompa életének egy korszaka záródik itt le. Vége ifjuságának. Nem akar már Ikarusként a magasba szállani, nagyot, rendkívülit alkotni, hisz a körülmények még a felszállásra való készültekor oly mostohák voltak, hogy megpörkölt szárnyakkal iparkodik menteni, ami még megmenthető. A hírnévbe belekóstolt, de egyúttal érezte, hogy az nem ad boldogságot. Észrevette, hogy a magasság nem az ő birodalma, feje szédül, teste-lelke borzong már a fennlétel, az egyedüllét gondolatától is. Neki nyugalmas otthonra, szerető feleségre, kedves gyermekekre, jó barátokra van szüksége; ezeket a magasban nem találhatja meg. Hogy az előbbi költemény nem muló hangulat kifejezője, igazolja a már Bejéről B. K.-hoz intézett következő levél:

215. »A mult telet Pesten töltém, társalogtam az irodalmi és művészeti világ legelső bajnokaival, csaknem minden pesti bálra jegyet kaptam; vígan, gondtalanul éltem; én untam Pestet; fejem szédült a zajban; nyugalom után vágytam; — meglehet, hogy erre gyakori rosszullétem is befolyással volt, — de a dolog úgy van. Ha akarom, utána látok, szép jövőre lehete kilátásom, becsületes hivatalra lépcsőm, nekem nem kellett, nem kell! csendes életemet nem adnám egy csillogó koronáért. Tudod, minden az egyéniségtől függ, én úgy érzem, hogy helyem itt van.« (Vozári.) Arra az útra tért, amelyről nem *rikán* gyakran van visszatérés a költészethez. De akkora tehetség nem vesztegelhet sokáig, csak más irányba terelődhetik.

A mondák és regék.

A gyöngykagylóba parányi szilárd testecske férkőzik be; az állatocska puha, finom testét izgatja az idegen anyag. A sanyargatott rész szép színes réteggel veszi körül. Majd újabb rétegek keletkeznek s egyszerre előttünk áll a szivárvány minden színében tündöklő drágagyöngy. Az emberi lélek működése hasonló a gyöngykagylóéhoz. Egy-egy jelentékeny mozzanat megragadja a figyelmet, tette ingerli a képzelőerőt s a folyamat végén előttünk áll a csodálatosnak ezer színében tündöklő monda. Szereplőinek emberi tulajdonságai vannak, de e tulajdonságok hatalmas arányokban nyilatkoznak meg. Természetfölötti lények is belépnek ez álomvilágba és gyámolítják, vagy üldözik a szereplőket. Olyan világ áll előttünk, amelyet megteremtőinek jelleme, műveltsége, gondolkodásmódja óhajt.

A mondaalakulási folyamatot kisebb dolog is megindíthatja. A délibáb felkapja a szegényes falusi tornyot, a nyája előtt szamarán baktató juhászt, és elénk állítja, mint hatalmas székesegyházat, mint félelmetes lovas vitézt. A délibáb a természet fantáziája. Az emberi lélek ugyanígy dolgozik. Egy kút, mely eltér a közönségestől, egy sziklatömeg, mely embercsoportra emlékeztet, egy város, mely romokban hever, elegendő arra, hogy a nép életet varázsoljon környékére, hogy megszülessék a monda.

Mikor megszületik, még kicsiny, szegényes. Talán ugyanannak a várnak a tövéből, talán ugyanannak

a szirttömegnek aljából buggyan ki az a kis forrás, mely lent a síkon méltóságosan hömpölygő folyóvá válik. Együtt indulnak útra, s míg a patak minden fordulónál, minden keresztvölgynél erősödik a beléje siető vizektől, hogy leérve a síkra, folyása lassúvá válják, a megszületett mondát ép így gyarapítják a beléje futó források, az emberek képzeletéből előtörő kiegészítő vonások, hogy megizmosodva, az ő folyása is lassúvá válják, változtatni többé csak keveset engedjen magán. Néha vándorlása közben másokkal találkozik, velük összefonódik; oly szorosan, oly erősen, hogy hiába iparkodnánk szétbontani őket.

Igy születnek és nőnek fel a naiv eposzok is. Száz elme dolgozik rajtuk öntudatlanul, köszörüli, finomítja az anyagot egészen addig, míg legjobban megfelel az emberi természetnek s nem tévesztheti el hatását az olvasóra, vagy hallgatóra. Itt van a titka nagy hatásuknak is. Ősi, bennünk gyökerező emberi érzéseket, indulatokat rajzolnak, s minthogy ezek az idők folyamán kevésbé alakulnak át, mindig hatással vannak a késő kor olvasóira is. Minél tovább érleli a mondát a nép képzelete, annál tökéletesebb, szívesebb, ragyogóbb lesz és annál nagyobb fényt vet az illető nép lelki világára. A folyó is annál több kincset rejt iszapjában, mennél több patakot vesz magába, mennél tovább hordhatják számára e kis erek kincseiket.

Az emberi elmének rendkívül fontos sajátága, hogy mindent megfejteni igyekszik. Ebben a tekintetben csak a vágy erősségében és a tudásért hozott áldozatban van eltérés a művelt és műveletlen

ember között. A kiművelt elme megfigyel, tapasztalatait összegyűjti, okoskodik és levonja az igazságot. A műveletlen elme nem töprenkedik sokat, hanem az előtte rejtelmes dologra egyszerű magyarázatot keres és talál. Körülötte levő mindennapi dolgokkal magyarázza a legtöbb esetben a felfoghatatlant, a rá nézve rejtelmest.

Az ősemlék körültekintett a földön és a csodálatos dolgoknak oly tömegére akadt, amelyek megzavarták értelmét. De nem sokáig. Megteremti kezdetleges mithológiáját; képzelete segítségével berendez egy csodás világot, hogy a való zavarólag ne hasson rá tovább. Eső után pl. megjelent előtte a szivárvány hatalmas íve. Az ív lehajlik a látóhatár alá. Tengerparti nép még azt is látta, hogy a tengerbe ér a vége. Természetesen rövid elmeműködés után megállapította, hogy a szivárvány vizet szív fel a tengerből a felhők számára, hiszen eső után jelenik meg, mikor az égnek elvesztegetett vizét kell pótolnia. — Mennydörgés hallatszik; a pogány magyar meg van győződve, hogy elhullott ősei csatáznak ott fenn; nem szokott ő csak harc közben olyan félelmes zajt hallani. Villám hasítja át az eget, bizonyára Zeus, vagy Hadur dobja ki szörnyű fegyvereit. Ugyanaz a működése az elmének, mely a természeti jelenségeket istenek bevonásával magyarázta meg, teremti a mondákat.

A mondaalkotásra való hajlandóság ma is él az emberben, pedig ma már a vasut, ez az ezerkarú szörnyeteg átöleli a földet, viszi magával az új találmányok ezreit, a felvilágosodást, a műveltséget. Hatalmas kazánjának fűttye elől az erdők belse-

jébe, a kietlen pusztaságokba menekülnek a természetfölöttivel megrakott csodálatos történetek. Vagy meghúzódnak a gyermekszobában, hol mindig szíves fogadtatásra találnak. A ma született mondák már nem tudnak kifejlődni, erőre kapni, megizmosodásuk előtt megdermednek, lehullanak.

Az emberi lélek szereti minden dolognak az előzményét és következményét ismerni. Ezért fűződött minden különös dologhoz monda. Sőt egynémelyikhez több is, mert nem tudtak egy egészé összeolvadni. A mondák középpontja rendszeren egy várrom, egy embercsoportra emlékeztető kőszirt, egy mocsár vagy barlang. — A düledező magas falak, a nagy termék hatalmas családról regélnek a környék népének, az elvadult virágokról talán a várur leányára gondol a nyáját legeltető pásztor. Már kezd születni a monda, melynek esetleg segítségére siet az emlékezet, vagy egy hasonló, már kialakult monda. Az embercsoportozatra emlékeztető kötetmeg alakjaival már kész mesével szolgál. Alakjai nagyon könnyűvé teszik a fantázia munkáját. A képzelet, ez a szilaj paripa, vágtat magától is, csak mesterséges akadályokat ne rakjanak eléje. A kutakhoz, mocsarakhoz, forrásokhoz vagy barlangokhoz fűződő mondanak már több szükségük van történeti alapra.

A mondák létrejötténél — mint említettem — a nép nem sokat törődik időbeli különbségekkel és térbeli távolságokkal. Az ősidők mondáit felfrissíti, átülteti a maga korába, távoli vidékét áttelepíti. Kirabolja az egyik vidéket, hogy felékesítse a másikat. De míg a délibáb a sík pusztát népesíti be tündéri képekkel, hogy ellensúlyozza egyhanguságát

és gyönyörködjék bámulóinak elragadtatásában, édes testvére, a monda, inkább a hegyes vidéket tölti be elmúlt korok hőseivel és csodás történeteivel. Ezen nem csodálkozhatunk. Az alföldek egyformaságát alig zavarja valami, ami a léleknek táplálékot nyújthatna, míg a hegyes-völgyes vidék várromjai, forrásai, erdei, sziklaalakulatai változatos képekkel tevékenységre ingerlik a képzeletet.

A mondák jó része nem helyhez, hanem személyhez van kötve. A nagy államalkotók, népvándorlási vezérek, nagyon erős, nagyon igazságos emberek szintén magukra vonják a nép figyelmét. Legelőször is csodás eredetet talál ki számukra. Hihetetlen előtte, hogy ezek az óriások ép oly közönséges szülőtől származtak, miként ő. Aztán azokat a tulajdonságaikat, melyek felköltötték figyelmét, a végletekig fokozza. Nem erős embereket rajzol, hanem emberfeletti erővel rendelkezőket. Nem gonoszokat és jókat, hanem ördögöket és angyalokat. A népfantázia csak szélsőségeket ismer. Hősei győzhetetlenek, kardjuk nem hull ki kezökből, karjuk nem fárad el az ellenség mészárlásában, s ha ledőlnek, ármány vagy tömeg dönti meg őket. — Vannak a népnek kedvelt mondai alakjai, akik köré fáradhatatlanul helyezi el képzeletének gyümölcseit, ne mtörődve azzal, hogy igen messze jár már a valóságtól. Hőseinek egyéni vonásai elmosódnak; Toldi Miklós nem egyén, hanem az erős ember, Mátyás az igazságos király, Szent László a vitéz és vallásos uralkodó.

Költőnk már a borsodmegyei Igriciben sok mondat hallhatott. De talán csak abban tért el kis pajtásaitól, hogy élénkebben figyelt rájuk, jobban

megjegyezte őket s talán meg-megujultak mindig emlékezetében, mikor jártában-keltében azokhoz a helyekhez ért, melyekhez e mondák fűződtek. De ez még nem tette volna őt e mondák írójává. A kor hangulata sodorta ellenállhatatlan erővel a népies költészet felé. — A forrongás már nagyon erős volt az egész országban. Olyan volt az ország, mint egy óriási katlan, mely alá heves, kitartó és engesztelhetetlen emberek rakták a hasábokat. A tűz magasra lobogott már, nem kellett félni a kialvástól. A kik felgyújtották, rég meghaltak, a kik tovább élesztették, a rémülettől megdermedve nézték a magasra csapó, vérvörös lángokat s borzongva bámulták azokat, kik lelkesedéssel és félelem nélkül élesztették a tüzet. A vezér úgy állt közöttük, mint a falanszterbeli Luther, amint megittasodva a gyönyörűségtől nézi a tüzet, egyre táplálja szent meggyőződéssel, abban a hitben, hogy a nagy tűzben meg fog tisztulni nemzete. Mintha mondaná a kishitűeknek, félénkeknek, óvatosaknak:

S ki állna ellent a csábnak, midőn
 Szikrázva, bögve a vadult elem
 A láng ezer nyelvével vesz körül,
 Elérni kíván, hogy megsemmisítsen:
 S ott állni bátran, szítani tovább,
 Jól tudva, hogy hatalmunkban vagyon,
 Nem ismered te a tűznek varázsát,
 Ki csak fazék alatt isméréd azt.

A hatalmas katlan vize lassan morogni, zúgni kezd. Apró buborékok emelkednek ki aljából, hogy följövetelükkel megzavarják a rétegeket. Mindig

többen, mindig gyorsabban. A hang erősebbé válik, a katlan sisteregni kezd. A fűtők nem pihennek. Ilyen sustorgó katlanhoz hasonlított az ország a fölkelés előtt. Tompát nem kábította el a tűz, de a fellobogó láng fényénél ő is meglátta az elnyomott milliókat. *Karácsonykor* című költeménye már ennek az érzésnek terméke.

Hullámzó érzemény között
Jövén az urnak templomából,
Lelkemben még sok visszahangzik
A hallott ígének szavából.

Ugy tetszik, mintha hallanám:
Mikép zendül a pásztor-ének,
Sziv és ajk hú összhangzatában
Az istenember nagy nevének.

A megváltó ma született !
Betölt az évek teljessége
Dicsőség Istennek mennyégben!
Az emberekhez égi béke!

De szivem rögtön elszorul
Miatta sajgó fájdalomnak,
Midőn tovább zendül az ének:
Legyen szabadság a raboknak!

Az árva népre gondolok
S jövén az Urnak templomából:
Lelkembe kinnal ez nyomul be
A hallott ígének szavából.

Nem véletlenség, hogy e költemény 45-ben keletkezett, tehát abban az évben, mikor Tompa Pesten volt és legjobban hatása alá került az új eszméknek.

Népregéivel ő is akaratlanul élesztette azt a tüzet, amely veszedelemmel fenyegette a zsarnokságot, de az országot is.

6. 1845 elején már ki volt nyomtatva munkája. Sikere példátlan. Alig hagyja el a sajtót, már új kiadást nyomtatnak belőle. A sikert csak a közhangulatból magyarázhatjuk, mert eddigi költői működése nem teszi érthetővé. Nevét ugyan ismeretessé tették az *Athenaeumban* és más szépirodalmi lapokban megjelent költeményei, de országos hírnévre és elismerésre csak a regék és mondák megjelenése után emelkedett. Kilépett az eddigi szűk körből és egy egész nemzet költője lett.

* * *

2 A síríg tartó szerelmet, a vigasztalhatatlan bánatot rajzolja költőnk a *Márta könyvében*. A mondát *Kérékgyártó* a következőkép beszéli el: »Szepesmegyében, a Jégvölgyi csúcs alján egy kicsiny, tiszta vizű tóhoz van kötve e monda. Azt beszéli róla a nép, hogy élt egyszer egy szelid, szerelmes leányka, akinek a szíve igen híven érzett egy kárpáti vadász iránt. Ámde a szép vadász ifjú egyszerre csak elmaradt a sűrű rengetegben s a keresésére indult hű leány a magas kőszálról élet nélkül alázuhanat kedvese fölött annyi könnyet elsírt, hogy könnyei özönéből végre egy tiszta vizű tavacska lőn, ő maga pedig kővé változott.« (Figyelő.) A szerencsétlenség folytán elpusztuló vadász, a fájdalmában siránczó és kővé változó leány nem magyar képzelet szülöttei. A monda valószínűleg németből vándorolt át

s maga a költemény is kevés magyar vonást árul el. Két, Tompára igen jellemző rész van benne. Egyik a költeményt bevezető gyönyörű leírás:

Hol a Kárpát havas tetőin,
— Mint barna csókák téli fára, —
Halk szárnyütéssel a kifáradt
Felhők megülnek éjszakára ;
Hol a vihar fogantatik,
Szül a mennydörgés száz harsány fiut,
Hol a havas rózsája búsul
S a törpe fenyvek tengő szára fut :
Magában egy kicsinyke tó
Áll a jégvölgyi csúcs alatt.

Méltó leírása a vadregényes vidéknek. Lelke felszívta a képet, képzelete megerősítette, felnevelte. Már ez a bevezetés előkészít bennünket a szomorú történet felvételére. A festő ösztönszerűleg érzi, minő keret illik legjobban képéhez, minő világításban és környezetben kell elhelyeznie, hogy hatása a legnagyobb legyen ; a költő is öntudatlanul készíti elő munkája befogadására lelkünket.

A költemény másik része Tompa vágypaira vet világot. Vörösmarty époszaiban elárulja szerelmét, Tompa az ábrándozó vadással tulajdon érzéseit, saját gondolatait mondatja el. A kárpáti vadász jár az erdős hegyeken és ábrándozik.

Igen szép volt az éber álom :
Gondos gazdasszony rendes ház körül,
Ki a fáradt vadász elébe
Kiáll az útra, majd a dombra ül,
S virgonc fiúcskát nyujt ölébe ;

Gagyogni kezdő gyermekére
 Mig híven hallgat boldog apja ;
 Válláról súlyos fegyverét
 A hű nő nyájasan lelopja !
 Lelkinek könnyebben esik,
 Ha csak hazáig is viszi ;
 Hisz ő elbirja könnyedén !
 Az áldott lélek azt hiszi

Tompa ábrándjai ezek ; nyugtalan, üres életet él a nagyvárosban. Lelke kívánczik a boldog, egyszerű, csendes élet után. Mintha a kincseiktől meg-rablott falvak bosszut akarnának állani a falánk nagyvároson ; kívánják, csábítják vissza hűtelen gyermekeiket, kik elhagyták az árnyékos erdőt, a virágos mezőt, a csobogó forrásokot. Ha nem tudják visszahódítani hűtelen gyermekeiket, gyakran boldogtalanná teszik őket.

*A halász és az aranyhal*ban a Tisza-parti nyári éjszakát rajzolja bevezetésül. Megjelenik előttünk a nagy meleget követő hűvös éjszakában tűz mellett üldögélő halászcsapat, amint figyelemmel hallgatja egy ősz halász elbeszélését. Jól esik hallgatniok, hiszen róluk van szó a regében, egy halásznak a ki-emelkedéséről. Bánatukat, bajukat elfelejtik, mese-országban élnek.

A vidáman pattogó tűz mellett Karád a következőket beszéli el : A szép királyleánynak arany-halacskáját elsodorta az ár. A lányka búsul, szenved szeretett halacskája elvesztén s addig könyörög apjának, míg megigéri, hogy visszaszerzi számára. Nagy jutalmat tűz ki az öreg király a hal megkerítőjének. A sors egy szegény halászfiaúnak kedvez,

ki egy gazdag leányba szerelmes. A leány szintén szereti, de a vagyon akadály közöttük. A fiatal halász elveszti munkakedvét s merengve üldögél a víz partján. Apja meglepi és meg akarja szégyeníteni. Felveszi mellőle a hálót és lenyomja a fenékre. Midőn felhúzza, meglátja benne az aranyhalat. Az apa és fiu együttesen mennek Budára, hol a király szavának áll; nemessé teszi a családot és egy falut adományoz nekik. A fiu most már elnyeri szerelmét és boldogan él a Halász nevet nyert közösségben.

Nem tudtam megállapítani, mennyit merített Tompa a mondából és mennyit adott hozzá a magáéból. Annyi bizonyos, hogy költeményében népmesei motívumok vannak. De csak motívumok. A monda így nem tarthatta volna fenn magát. A nép képzelete kifáradhatatlan. Magasan repül, akadályokat nem ismer s mennél csodálatosabb, mennél hihetlenebb területekre csap át, annál jobban leköti a naiv lélek figyelmét. Az elme ítélő, ellenőrző képessége elszunnyad, az agyban levő képek szabadon csatlakoznak, fonódnak egymáshoz s a valóvilágból nyert képek szokatlan összefonódásukkal egy álmvilágot teremtenek, hová a mindennapi munkában elfáradt, kimerült ember szívesen jár üdülni. A mese nem ismer oly korlátokat, minőket Tompa szereplőire felállít. A mese királyleányának feleségül kellett volna mennie a szerencsés halászfihuhoz, mert a nemességnek és egy falunak adományozása még nem elégíti ki a nép képzeletét. A költemény közel áll a meséhez, de mégsem az; nélkülözzük benne a képzelet erejét, meg azt a kis jellem-

zést, fordulatot, amiket már a népmesétől megkivánunk. A halászfű nagyon passzív alak. Maga nem tesz semmit; a halacskát apja fogja meg s ugyancsak ő vezeti a király elé is. A mese főhőse tevékenyebb, életrevalóbb szokott lenni. Azt a benyomást kelti az olvasóban ez a költemény, mint a mező tavasz felé. Még hólepellet van borítva, de itt-ott már olvadni kezd a takaró s a mező megjelenik csillogó tavaszi pompájában.

A népmondákban, regékben, mesékben csaknem kivétel nélkül elnyeri jutalmát a jó, elveszi büntetését a gonosz. A való világ számtalan igazságtalansága között jól esik az álmvilágban tapasztalt igazság. Hisz magunkat beleképzeljük ez álmvilág szereplőinek helyzetébe s nem egy idegen szegény ember keserves sorsán bánkódunk, hanem a magunkén. Nem a régi kor zsarnok földesura ébreszti fel gyűlöletünk, hanem a mi zaklatónk, vagy elképzelt zaklatónk lebeg szemünk előtt. A népmondák legnagyobb részében valami igazság jut áldozatok árán vagy anélkül diadalra, valami bűn bűnhődik.

A *Sülyedésben* az erőszakoskodó, gonosz gazdag veszi el jutalmát. A kegyetlen szívű gazdagot, ki elrabolja szomszédja termését, jól ismeri népünk költészete, de nem felel meg a magyar nép lelkületének a mindenéből kifosztott ember nyugodt békétűrése, ki higgadtan várja be, míg deus ex machina-ként az époszok istenei harcolnak érette. Még talán ezt az alakot megteremthette a nép képzelete, de már a menyasszonyától megfosztott fiú alakját, ki még egy átkozódással sem segít fájdalmán, aligha. A költeménynek nemcsak alakjai elhibázottak, ha-

nem nyelvében sincs erő. A fia sorsán búsuló, minde-
néből kifosztott apának nem illenek szájába ez erő-
len szavak :

Romlást hozál
Szegény fejünkre álnokul ;
Te lész oka,
Ha tán jámbor fiam kimul ;
Te vetted el menyasszonyát,
Kévének vermednek adta magját,
Földünket szántod mostan el,
Nem félve a nagy ég haragját.
Amint ezt miveled :
Ugy áldjon Istened !

Ez a hang nem a magyar paraszté, hanem Jóbé.
A nép pedig a maga képére teremti isteneit is, embe-
reit is ; hőseiben a gyámoltalanságot nem szereti.
Ilyen alakjában, illetőleg ilyen alakokkal nem is
tarthatta volna fenn sokáig magát a monda a földjét
rendkívül szerető magyar nép között. A népmondá-
ból prédikációt csinált a költő s ennek az a textusa,
hogy a szegényt nyomorgató gazdag elveszi méltó
büntetését. Népünk mondáiban feltalálható ez az
igazság, de nem ilyen alakokkal. Tompa jónak látta
az ügyefogyottságig fokozni a szegények jámbor-
ságát, hogy a gonosz gazdag tettei annál égrekiál-
többak legyenek.

Egy hatalmas kötet, amely kezében ég felé
bárányt emelő pásztornak látszik, szülője *A bojtár-*
nak. Nemcsak nyelve erőteljes és magyaros, hanem
szereplői is magyarok, még pedig kitűnően meg-
rajzolt alakok, akik olvasás közben meglevenednek
az ember szeme előtt.

Virradatkor a hetyke bojtárgyerek kihajtja nyáját. Hangja végigzúg a falun. Egy tapasztalt öreg ember, a vén számadó, elébe áll és figyelmezteti a bekövetkező veszedelemre, a nép egyszerű, de kifejező módján: »lesz még ma valami«. A hetyke fiú felnéz a derülten alámosolygó égboltra, nem hisz a veszedelemben, sőt ráförmed az öregre. Majd kiér a faluból s gyönyörködik a szép reggelben. A költő itt pár szóval oly sikerült képet rajzol, mely mindenkire hatást gyakorol.

Lassan felszáll a köd, a szellő is hallgat,
A tavaszi pázsit gyenge mint a harmat;
Legelészik a nyáj, — a bojtár furulyál.

Lehever a gyepre, aztán azt gondolja:
Ejh, be arany idő! s lám a vén bolondja!
Azt birta mondani: lesz még ma valami!

Annyira élvezi a nyugalmat, hogy megirigyeljük tőle. De nem sokáig. Humoros öreget gyakran rajzol a népmonda, hazugot alig. Míg a fiu a furulya szaván elandalog, észrevétlenül közeledik a tavaszi zivatar; havas eső széllel. A nyáj jobban érzi a veszedelmet mint az őrzője. Földre süttött fővel összefordul s így védekezik a zimankó ellen. De hasztalan. Mire elvonult a fergeteg, mind megfagy, csak egy bárány maradt meg, egy szopós bárány, hogy még jobban ingerelje a legényt. Elkeseredésében, kétségbeesésében felkapja a szopós bárányt a levegőbe s fellázadva Istene ellen, felkiált:

Isten, ha elvetted immár az ebédet,
Ez is itt van! nohát, vedd el a vacsorát!

A büntetés nyomban utóléri:

Több szó se jó se rossz nem hallatszott tőle,
És a bárányt többé nem tette a földre,
Mivel mind a kettő lett bálvány, hideg kő.

Az öreg számadó a vihar lecsillapultával utána ment a fiunak, távolról rászólt, hívta haza, aztán közelebb érve észrevette, hogy bárányostul kővé változott.

A mondák és regék legnagyobb részének két szembetűnő fogyatékosága van. Az egyik az, hogy a költő kelleténél jobban részletez. A másik hiba abban van, hogy maga végzi el az olvasó feladatát; a végén levonja — sokszor igen hosszasan — a tanulságot. Pedig az olvasóban mindkét dolog kedvetlenséget szül, bár néha nem jön rá a kedvetlenség okára. Mert a költemény helyzeteit, jeleneteit a mi lelkünknek annyira fel kell szívni, hogy aztán minden fáradság nélkül előttünk álljon a tanulság. Ha pedig olykor-olykor a költő vonja le helyettünk a mondából folyó igazságot, oly röviden és burkoltan tegye, hogy alig vegyük észre, különben művéből parabola vagy oktató mese lesz. Arany megtalálta ennek is a módját *A hamis tanuban*. Mint a népmondák legnagyobb része, ez is tanítani, nevelni akar bennünket. A tanulságot maga a költő állítja eléink egyetlenegy sorban.

Halkan imádkozva evezetek itt el
S ne mondjátok esküt, ha nem igaz hittel.

Nagy művészete abban nyilvánul, hogy nem is hozzánk fordul, hanem a veszélyben forgó kőrösi

halászokhoz, kiket a kísértetté vált Márkus kelepcebe akar csalni. Rajtuk keresztül beszél hozzánk. És ez így van jól. A nép nem tanulni akar, hanem gyönyörködni. Nagyon természetes azonban, hogy a szerencsés, illetőleg megjutalmazott, vagy póruljárt, illetőleg megbüntetett szereplők motivumul szolgálnak egyes tettek elkövetésénél.

Az árnyékos völgyekben születő mondák hasonlítanak testvéreikhez, a hímes virágokhoz. Díszesek, kellemesek s látszólag csak gyönyörködtetésre születtek. Belsejükben azonban szintén tápláló méz van, sőt ott rejtik a fejletlen gyümölcsöt is, melynek az olvasó, a hallgató lelkében kell megérlelődnie. A kerítés kezén még díszesebbé válhatnak, még nagyobb, pompásabb gyümölcsöket teremhetnek, de elveszthetik termőképességüket is.

Vizsgáljunk most meg egy olyan mondát, melynek egy nagy királyunk a középpontja. A mondák nagyon szeretnek történeti személyek köré fűződni. Népszerű királyokat, híres hadvezéreket befutnak a róluk képződő, vagy másokról rájuk átruházott szívós életű mondacsoportok. Gyökérszálaikat beleeresztik az illető jellemébe s tetteibe; onnan szívnak táplálékot. Nagy és népszerű királyok életének megírásánál a történetíró úgy érzi magát, mint az a gazda, kinek lóheréjét elborította az aranka. Ha későn érkezett, a here teljesen elveszett, ha idejében, sikerül egy részt megmentenie.

Legkedveltebb királya volt nemzetünknek Mátyás. Igazságszeretetén, hatalmán, dicsőségén kívül hozzájárult ehhez az a tudat is, hogy alulról emelkedett fel a trónra. A nép azt is látta, hogy gyakori és erős

összeütközése van a főnemesekkel, akik erőszakoskodásaik miatt ellenszenvesek voltak. Oly nagy hatással volt a népre, hogy ráruháztak száz tarka kalandot, középpontjává tették számos olyan mondanak, melyeknek azelőtt más híres, igazságos és jó király volt a hőse. Mint tökéletes királynak gyakran kellett érintkeznie a néppel, hogy bajait megismerve, igazságot szolgáltatson. Ebbe kapaszkodott bele a képzelet s a nép közt bolyongó király számos humoros, komoly, igazságot szolgáltató tetteiről emlékezik meg mesében és mondában. Egyet feldolgozott közölök Tompa *A király kútjában*. Bevezetésül az erdei vadászat festői képét állítja elénk.

Kiséretével Mátyás egykoron
Abauj bércein vadásztatott,
A legmagasb hegyen ütvén tanyát.
Mert a mit egyre óhajt és keres
Tevékeny lelke: munka, zaj, kaland.
S fölkelvén a vadkergető csapat:
Megzúdult a vén erdő, mint midőn
A lombos tölgyek koronáiba
A szeles vihar belebonyolul
És kivergődni nem tud hirtelen,
Guzszsá csavarja bár az ágakat.
Hosszu kiáltás nyult a fák között,
A bérceken kürtszó harangozott,
Előre, hátra ebsereg csaholt.
Éles üvöltés és süket robaj
Veri föl a bérc rejtekét, zugát —
S a rengetegnek öblös kebele
Ijedtében rá visszhangban felelt.
A tanyáikból felriadt vadak
Rakásra hulltak a csoport előtt,
S Mátyás királyon nem tett senki túl.

A fárasztó vadászat után tűzrakás köré telepedik a társaság és étkezés után vidám társalgásba kezd. A népképzelet királya — bár egész nap fáradhatatlanul üzte a vadat — nem merülhet ki soha; örökké friss erőben van. Most is felkél és észrevétlenül otthagyja az élénken beszélgető társaságot.

A völgyben egyszerű falucska volt,
A falucskában annyi rózsá-arc . . .
S ő nagyságának tetszett a kaland!

A nép szereti hallani, hogy a hatalmas király előkelő környezetében, pompás palotájában nincs mindig megelégedve, hanem kívágyik az egyszerű faluba szórakozást keresni. Ebben bizonyos elégtételt lát s fantáziája szívesen teljesíti kívánságát. A kaland hasonlóan indul Vörösmarty költeményében. De már a meginduláskor van a két költemény között egy lényeges különbség. Tompánál kalandot keresni indul el a király, míg Vörösmartynál véletlenül bukkán rá az ősz Peterdi bájos leányára. — Tehát elindul a király és

Hűvös forrásra bukkant mentiben,
A hegy tövénél, napkelet felől.
És a forrásban ifju pórleány
Buggyogtatá zöld mázu korsaját,
Dalolva tartván azt a viz alatt.
És kért azután egy ital vizet
Az ifju lánytól, deli szép vadász;
S a szép vadásznak az ifju leány
Szó nélkül nyújtá a hűvös italt,
És minden vére szép arcába ment.

A felhevült, heves vadásztól féltjük az ártatlan leánykát, míg Szép Ilonka és Mátyás találkozására zavartalan élvezetet okoz. Vörösmarty vadásza eltévedt társaitól, a Tompáé egyenesen kalandra indult s most fel akarja használni az alkalmat.

A kut felé hajolva újlag
Kis korsajával a bájos leány,
Mélázva nézett a fenékre le;
Akkor meglopván a heves vadász:
Általkarolta karcsu derekát,
S piros ajkára hő csókot nyomott.
Aztán — egyik se tudta, hogy esett?
A szép leányka ékes korsaja
Véletlenül lehullt és összetört . . .!

A vadász eltávozik; elhagyja a szerelmes szép leányt; még reményt sem ébreszt, hogy visszatér valaha. A leány nem tud róla elfeledkezni, örökké előtte áll alakja; el-eljár arra a helyre, hol zavartalanul ábrándozhat szerelmese visszatéréséről; míg bánatában el nem hervad.

A végen nagyon erősen érzik Vörösmarty hatása. Épen azért egymás mellé állítom a két költő munkájának végét, hogy annál szembetűnőbb legyen a hasonlóság. Vörösmarty:

És ha láttál szépen nőtt virágot
Elhajolni belső baj miatt:
Ugy hajolt el, félvén a világot,
Szép Ilonka titkos bú alatt.
Társasága lángzó érzemenyek
Kínos emlék és kihalt remények.

A rövid, de gyötrő élet elfolyt,
Szép Ilonka hervadt sir felé;
Hervadása liliomhullás volt:
Ártatlanság képe s bánaté.
A király jön s áll a puszta házban:
Ők nyugosznak örökös hazában.

Tompa:

A lány pedig, mikép a monda szól,
Könyös szemekkel, halványan kijárt,
A völgyi forrás mohos szélihez,
Ülvén felette búsan, egyedül:
Hosszan merengett felbuzgó vizén....
Szemében köny és hű emlékezés,
Ajkán sóhajtás, e szótlan beszéd!
S a csendes láz, amelytől a virág
Elsárgult, lehullt a forrás körül:
Alunni vitte a sápadt leányt,
Legszebb virágot egykoron!

A két költemény között annyi közös vonás van, hogy joggal közös forrásra gyanakodhatik az ember. Pedig a költemény legnagyobb részben költői fantázia szülötte. Annyi bizonyos, hogy a 33-ban készült Szép Ilonka hatással volt a Tompa költeményére. De ezt nem is csodálhatjuk, nem — különösen Tompánál, kire Szép Ilonkának bús hervadása melancholikus természeténél fogva olyan benyomást gyakorolt, hogy Böszörményi Katától való elszakadása idején Szép Ilonka sorsában a magáét látja és azt írja a leány bátyjának, hogy: társaságom lángzó érzemények, kinos emlék és kihalt remények.

A *király kútjának* tárgyául szolgáló eredeti mondat módunkban van bemutatni. Jókainak *Regék és mondák* című kötetében megtaláljuk oly alakjában,

amilyenben költőnk keze közé juthatott. Az említett monda ugyanarra a kútra vonatkozik, mint a Tompa költeménye; mindketten megjelölik a helyet. Tompa szerint:

Kiséretével Mátyás egykoron
Abauj bércein vadászgatott.

Jókai pedig a következőképen jelöli meg a helyet: »Ott van az a forrás az Abaujmegyéből Tornába vezető út mellett, nem messze Telkibányától.« Sőt hogy a tévedésnek még látszata se álljon fenn, később ő is Mátyás kútja néven emlegeti, bár az elején forrást említ. A mondának csak első fele szolgáltatót anyagot költeményünkhöz.

Egy meleg nyári napon a bolyongó Mátyás meglátja a molnár világszép leányát, amint korsóját kezében tartja. A leány veszedelmes ellenfél, aki ügyességével, eszével zavarba hozná az idegent, ha az nem Mátyás volna. Szavai a népmese okos lányát juttatják eszünkbe. A királynak eredmény nélkül kell távoznia.

A népmonda tehát más úton jár mint a költő. Az utóbbi a passzív, törékeny lányalakot teremtette meg, míg az előbbi a hatalmasok eszén túljáró falusi leány alakját. Ez alak igen népszerű. A falu így vesz magának elégtételt azért a sok bánatolomért, lenézésért, amely elmaradottsága, műveletlensége miatt éri. Az okos leány alakját megteremtő lelki szükséglet hozta létre a Markalf-mondát annyi társával egyetemben.

Csörsz árka majdnem teljesen az ő képzeletének terméke. Borsodban és Hevesben látható ez a bizony-

talán eredetű hatalmas árok. Bizonyára számos monda élt és él eredetének magyarázására. E mondák részint megkoptak, részint feledésbe merültek. Tompa kezébe már csak foszlányok juthattak, melyek alapján megindult képzelete létrehozta a történetet.

A karcsai templom népmondán épült. A mondát Kerékgyártó beszéli el a Figyelőben. »A Karcsa folyócska helyén hajdanában egy nagy tó létezett, amelynek mély fenekén volt a tündérleányok büszke vára. E tündérleányok az éj leszálltával rendszerint feljöttek a víz színére és »hajnal arccal, harmat ajkkal« énekelgettek. Egy andalítóan kellemes éjen pedig királynőjükkel együtt útra keltek, a hajnalhoz, a tókirálynő testvéréhez. S midőn játszi mulatozás után onnan hazafelé útban voltak, üldözőbe vette őket a rút sötétség rémes szelleme. Nagy ügygyel-bajjal sikerült ugyan megmenekedniök, hanem a tőle való félelem következtében a hajnal esti csarnokaiba költözködtenek. Régi becses palotájuk drága márványköveiből a kedves emlékezés zálogául egy nagyfényű templomot óhajtottak készíteni, amelynek magas tornyába a királynő önmaga odaadja az esüstsavú, páratlan harangot. A meghatározott időre azonban nem lett készen a szentegyház s azt tovább folytatniok a tündéreknek nem állott hatalmokban. Így az épület félbenmaradt, a tó folyócskává változott, a még fel nem erősített harang a mélységbe sülyedt, elpusztult a kies vidék. A más vidékre költözött tündérleányok közül egy minden száz évben eljön, félreveri a harangot s ily módon eleveníti fel az emberek emlékezetében az

ő végkép letűnt boldog lakozásukat.« A népmonda már átcsap a késő kor mithoszába, a tündérmesébe. Szereplői nem emberek, csodás testi és lelki tulajdonokkal, hanem kivétel nélkül felsőbb lények. A természeti jelenségeknek megszemélyesítése, a hajnalnak és sötétségnek küzdelme, elibünk varázsolják azt a színes világot, melyben a tünemények megfejtésére oly könnyen termettek csodás regék. A kereszténység szelleme legyőzte, szétverte a pogány természetfölötti lényeket, de ki nem irtotta őket.

E rege pusztán a fantázia játéka; nem akar oktatni, tanítani. Tompa kezében nem durvult el a finom tárgy. A nyelv, az előadás naivsága illik a regéhez. Képzelete is könnyen emelkedik.

A *bajmóci földősb*en a kőszívű gazdag bűnhődését látjuk. A nép nem elégszik meg a hitigérte túlvilági bűnhődéssel, látni akarja a gonosz szenvedését itt a földön, sőt azon a helyen, ahol boldogságban, megelégedettségben élt. Képzelete alázatosan siet igazságérzete segítségére. Ilyen mondák ma is keletkeznek, mert születésük az ember ősi érzéséből folyik.

A költemény bevezető része a természet dicsőítése. Nem a pompás, gyönyörködtető természetről van szó, mely gyönyörűséget szerez az egészségesnek, hanem a szelid, jó anyáról, aki elgyöngült, beteg fiait keblére öleli, hogy új erőt öntsön beléjük.

Az ember gyenge, nyavalyás;
Erős, gyógyító a természet!
Mint egy gondoskodó anya,
Emlőin tart, ápolgat, éltet.

A síkon dús kalász terem,
Édes must foly a bérceken ;
S hathatós orvosság van
Elrejtve fűben, fában.
A föld alatt száz titkos ér
Furkálja a bérc keblit átal ;
Ásványok és ércek kinyalt
Savát, lelkét vivén magával.
Egymáshoz utat törve, aztán
Öblös medencékben jön össze :
És forrón felbuzogva habja,
Gyógy-nedvét az embernek adja,
Hogy benne kórtestét fürössze.
— Amint az éltes nagyanyák
Hosszú estéken rokka mellett
Mesélgetvén, reánk hagyák : —
Bajmócon is volt hajdanában
Ily gyógyforrás, melynek vizétől
Egészséges lett a beteg,
Vidámabb, ifjabb az öreg
S a nyomorék szépen kiépült.

Ha Antaeust az emberiséggel, anyját a természet-
tel helyettesítjük, Tompa egy állásponton van a
görögökkel.

Bajmócon víg élet van. Míg a halál közellétét
érezte a sok beteg, meggörnyedt teste, alázatossá
vált gögös szive. De mihelyt megszabadul a halál
gondolatától, visszatér a régi élethez, sőt még az
elmulasztottakért is kárpótolni igyekszik magát.
A vendégek mulatnak, a fukar fürdős napról-napra
gyarapodik. Egy szegény nyomorék érkezik messze
földről a mulatók közé, de a fürdős még kérését
sem hallgatja meg. Nem engedte meg neki, hogy a
kifolyó, felhasznált vízben fürössze meg összezsugo-

rodott tagjait. A büntetés nem késik; az éltető forrás eltűnik. A vendégek eloszlanak; a fürdős vigasztalni akarja magát megtakarított aranyaival, de helyettük csupa apró köveket talál.

Hasonló tárgya van a *Kenyérkő*nek. Itt a mondából kisugárzó igazságot a költemény elején találjuk.

Az Isten a szegények részét
A gazdagoknál tette le.
Ha földi jóval meg vagy áldva,
Akkép sáfárkodjál vele,
Hogy megszegjed az éhezőknek
Isten nevében kenyered;
Másképp bizony fogsz tenfejre
Gyűjteni eleven szemet,
Mint az, kinek dolgairól
A Kenyérkő regéje szól.

A szemérmes szegény áll szemben a felfuvalkodott gazdaggal. A gazdagnak gyönyörű termése van, de másokat nem részeltet az Isten áldásában. A szegény csak akkor kér tőle, mikor a végső szükség rákényszeríti, de a gazdag elutasítja kérésével. Erre megátkozza a szívtelen gazdagot; az átok teljesül; a gyönyörű termés kővé válik.

Mindkét költemény templomi szónoklat hatását teszi reánk. A templomban érezzük magunkat; halljuk a jótékonyságra buzdító papot, kinek bibliai hangja teljessé teszi a csalódást. Az utóbbi költeménynél még a tétel is előre van bocsátva s prózában így hangzik: Legyetek adakozók és ember-szeretők, különben Isten büntetése utólér benneteket! A legtöbb monda abban kapcsolódik a templomi beszédhez, hogy bünteti a gonoszt, jutalmazza

a jót; és ha néha a jó áldozatul esik, ez azért történik, hogy szenvedésével kihivja az ég haragját a gonoszok ellen. De míg a pap parancsolólag hirdeti a vallás tételeit, ezt a mondának nem szabad tenni, a hallgatóság, az olvasó közönség úgyis levonja a tanulságot. A népmondát parabolává gyúrta át költőnk; a talált anyag csak a bennük megnyilatkozó igazság erős előtérbe állítására való. Nem a tanulság van a monda kedvéért, hanem a monda rabszolgája az erkölcsi igazságnak; csak szép köntös az elvont erkölcsi fogalom takarására.

Másik hibája tanítást célzó mondáinak, hogy nem elég tömörek. Mintha mindig attól félne a költő, hogy nem értjük eléggé.

Az *Adós, fizess!* szintén a kapzsi, kőszivű gazdag bűnhődését rajzolja. A szegény nem tud boldogulni. Vagyonos szomszédjához állít be egy kis kölcsönért. A szomszéd szívesen kiségit, de uzsorakamatra. A szegény meghal, mielőtt adósságát kifizette volna. A gazdag őrvöng pénze elveszte miatt; kimegy a temetőbe, tehetetlen dühében veri a sírhalmot és fenyegeti a halottat, hogy boszut áll övéin. A népmonda halottjának érző szíve van, ha gyermekét kell megmentenie. Nem kél ugyan fel a sírból, mint a Gyulai *Három árvájában*, de talál rá módot, hogy gyermekei sorsán enyhítsen. Hitelezőjének elárulja, hol találhat kincset, de kiköti, hogy csak annyit vegyen el belőle, amennyi megilleti. Az igazság megköveteli, hogy a gonosz gazdagot épen az pusztítsa el, ami bűnre vitte. Pénzvágynak nem tud ellenállani; rövid habozás után magához veszi az egész kincset. Gazdasága szépen gyara-

podik, de csak azért, hogy annál szédületesebb legyen bukása.

Egyszer megindul a csapás,
Csűr és asztag földig leég ;
Üszögöt kap a buzafő,
A rét kisül — s még nem elég !
Rakásra hull ménes, gulya,
Selyemnyájnak nem kell akol ;
Azután a sűrű halál
Szolgát, munkást megharmadol ;
S mikor már elvész annyija :
A gazda is halál fia.

A fukar és gonosz gazdag bünhődése kedvelt tárgya minden nép mondájának. Közös a népek lelki szükséglete, mely megteremti őket.

A török rablóktól megtámadott leány felsőbb hatalom beavatkozása nélkül menti meg becsületét a *Basa kútjában*. A szepesváraljai leány is becsületét menti meg egy martalóctól. Isten csodát tesz érte, mert a magas várfalról leugró leány csak balkezésnek kis ujját sérti meg a sziklákon.

Galamboskő mondájának IV. Béla a középpontja. Valami történeti alapja is van e mondának, mert valószínű, hogy a király erre menekült, de hogy járt erre, azt bizonyítja egy Galamboskő mellől, Görgőről kelt oklevél. A költemény elején szépen írja le a költő hivatását abban a korban, mely a jövő boldogságáért, a nemzeti érzés erősítéseért küzd.

Ős mohával minden köhalom,
Bérctető s rom, szép határodon,
Egy-egy pusztult oltár, jó hazánk !
Hol mi olyan ritkán áldozánk.

Multunk sirját hány szenteli fel
Hő emlékezet tömjénivel?
A kidőlt nagy ősök szent porán
Feledés köt pókhálót korán.
Széllyel jár a dalnok s énekel . . .
Lelke, dalja forrón átölel
Bércet, omladékot, pusztá sirt,
Hol csak egy emléketűt fölirt
E hazának csende, szélvesze
Közt, az elhunyt századok keze.

A többi, itt fel nem említett mondákra nézve is áll, amit az alábbiakban röviden összefoglalunk. Tompát megvesztegette a mondákból kisugárzó igazság, elhanyagolta a mesét és úgy dolgozta fel a történetet, hogy a tanulság nagyon erősen kidomborodjék. Sőt némelyiknél, mintha tanító mesét, vagy egyházi beszédet írna, a tanulságot jó bőven előre bocsátja, vagy a költemény után fűzi.

A mondának kétségkívül eredeti magyar alakjai elszíntelenednek, nemzetköziesé válnak kezében, mint ahogy nemzetközi az az igazság is, amelyet szereplésükkel, történetükkel megtestesítenek. Legtöbbször a mese is megnyúlik, mert költőnkben még nagyon érezhető az a sírig tartó s legelső költeményeiben már látható gyengeség, hogy a tárgy gyakran szétfolyik kezében.

Még a nyelvvel, a kifejezésekkel is küzd imitt-amott. A Bajza iskolájától még nem tud elszakadni. Később maga is látja e fogyatékosságokat és mikor Arany egyik nagyon értékes, hozzá írt levelében fejtegeti a népies írók kötelességét, útjait és eszközeit, a levél hatása alatt elkomorodik és szomorúan sóhajt fel, hogy népmondáival és regéivel nem ezen

az úton járt. Bizonyos, hogy tíz évvel később más-kép írta volna meg őket.

A szomorúságra azonban nem volt oka, mert azok a mondák és regék, melyekben nem prédikál, melyeknek alakjai megtartják eredeti frissességüket, a magyar irodalomban mindig méltó helyet foglalnak el.

Tompa Bején.

1846 őszén foglalja el papi állását Bején. A december 24-én Pogány Karolinához intézett költői levele világot vet hangulatára. Ebben írja:

Hogyan élek, és új hivatalom
— Kérded nemes hölgy! — mikép folytatom?
Oly szíves kérdést róluk aki től,
Hallj éltem búja s örömi felől!

Hol a szép Gömör halmos képet ölt,
Csendes magányban él hű tisztelőd!
Lant és biblia, e két szent barát
Karján ringatja boldogan magát.
Az én pályám szép, ámbár nem ragyog:
Én az egyszerű nép őre vagyok!
Enyém jó- és balsorsának fele.
Örülök, sírok részvevőn vele,
S az elhagyott népet mi isteni,
Növelni, oktatni, deríteni!

Kisdéd születik, s hogy boldog legyen:
Én fohászkodom érte szívesen;
Dobogó szívű szép menyasszonyát
Elhozza az ifjú felebarát, —

És szívem elfogúl öröm miatt,
 Az ünnepélyes esküszó alatt.
 Kihez már a nyugalmas est közel,
 A haldokló ágyához megyek el;
 S ki lehullt: mint fájáról a haraszt,
 A temetőbe kikisérem azt.
 Ekkép velem rokon, barát a nép:
 Nemes barátnőm! pályám nemde szép?

Lib. Visszakerült költőnk arra a talajra, hol biztosan állott. Lelkét fölüdítették a természet képei, zaklattottsága megszűnt a nyugalom közepett; beteg testére is jó hatással volt a nyugodtabb életmód, a lelki egyensúly. Egyszer-egyszer elkomorodik a gyors átmenet miatt, ennek kifejezést is ad leveleiben és költeményeiben, de hogy alaphangulatát rajzolja Pogány Karolinához intézett költői levelében, arra számtalan bizonyítékunk van. Egyike ezeknek az a levél, melyet 1847 tavaszán írt a nemrég országos hírvé vált Arany Jánoshoz. Bár levele hónapokkal utóbb kelt mint a P. K.-hoz írott, kifejezései is fedik néhol a költemény szavait. »Én református pap vagyok; — írja Aranynak — csendes és zajtalan éltem folyama; nincs semmi fény, más és ragyogvány állásomon; s »én ezt nem fájlalom« Kazinczyval. Bibliámnak és lantomnak élek, s valahányszor szép ének üti meg füleimet, magamét elvetem s más hárfáját hallgatom«.

Pedig már hivatalának elfoglalásakor sok kellemtelensége volt. Az idősebb papok sértőnek tekintették magukra nézve azt, hogy olyan pap kerüljön közéjük, aki nem káplánkodott. Akadályokat gördítettek útjába. Állását elfoglalta, de a környék pap-

ságával nem volt benső, baráti viszonyban. A faluban is kevés intelligens család volt.

Eleinte nem érzi a társaság hiányát. Az új állással járó teendők, barátaival való levelezés, a költészet elég munkát és üdülést nyujtanak számára. Ami szabad ideje még maradt, a szabadban töltötte. Vagy a hegyes-völgyes vidék erdeiben sétált, vagy kicsiny gazdaságával foglalkozott. Nem tudott betelni a falusi élet örömeivel. Költeményének következő szakaszai a valóságot tükröztetik vissza:

Csendes boldogságban, megháborítlanul
Élek én kebleden, tiszta, szent természet!
Édes örömökkal jönnek meg perceim,
Mint a megrakott méh, mely hoz édes mézet.

Együtt kelek fel az énekes madárral,
Járok a mezőben, az illatos réten;
A szálas vetések csendes, szűk utcáin,
Hús reggeli szellők találkoznak vélem.

Csergő patakoknak sűrű bokra közül
Nézem a gerlicét s a vadgalambokat,
Aztán bejárom a meredek hegyoldalt,
A csendes erdőtáj hűs árnyékban fogad.

Majd ujult kedéllyel kis kertembe térek,
Nézvén a virágot: teljes lesz-e vajjon?
Ezt beoltom, amaszt megöntözöm, nyesem,
Lehullt indáikat helyre igazgatom.

Igy száz apró kedves foglalkodás után,
A nap forró heve hűs méhesembe int;
Munka s elmélkedés éltem barátai,
És ottan is újabb öröm vár rám megint.

Társalgok a régi világ bölcseivel,
 Kik nagyok lettek a természet kebelén ;
 S míg lelkem átmereng éltők- s eszméiken :
 A boldog aranykor tűn messziről élém.

A csendes falu visszavette a fővárostól szerető gyermekét, de egyhamar nem tudja elfelejteni, hogy a fővárosban egy lázas csoport között töltötte napjait, olyan csoportban, mely hevesen fújta a riadót a már forradalom felé siető népnek. Most kívül áll a mozgalmon, de a fővárosban magába szivott hatások élnek benne.

A szabadságharc előtt Petőfi heves támadásokat intéz a nép felszabadulásának született ellenségei ellen. A nemesség legnagyobb része ugyan a felszabadítás mellett harcolt, de voltak nagy számmal olyanok is, kik görcsösen ragaszkodtak öröklött jogaikhoz. Gúny tárgyává kellett tenni őket, hogy annál szembetűnőbbé válják, milyen érdemetlen herék élösködnek a népen. A kor uralkodó gondolata hatalmába keríti Tompát is. *Karácsonykor* című költeményében már maga előtt látja a rabságban sínylődő népet. E költemény mélabús hangja jobban illik Tompa egyéniségéhez, mint támadó költeményeinek Petőfire emlékeztető sorai. A hangyákhoz intézi egyik támadó versét.

Jó reggelt sürgő hangyanép !
 Korán munkához láttatok
 Henyélő nincs közöttetek !
 Nálunk nem így van a dolog !
 Egyik, törvén kemény ugart,
 Napestig izzad, dolgozik ;
 Másik, rugalmas pamlagán
 Végig nyulván, — unatkozik,

A munka nálatok közös,
Az a jószág, a szerzemény ;
Mindenki dolgozik s eszik
Hja ! nálunk ez más rendbe mén ;
Itt a henyélő : potrohos,
Bőrébe csak szuszogva fér ;
De a meghámlott marku nép,
Oh, az pogányul — ösztövér !

Ez már nem a szabadságért küzdő embernek a hangja ; túlmegegy a polgári egyenlőségért küzdők gondolatvilágának határán s megközelíti Petőfi-nek azokat a költeményeit, melyekben a lángeszű költő messze túllépte a mozgalom vezetői által törvényesnek kijelölt területet. Az ő hatása alatt készült Tompa költeménye, magán viseli e hatást az egészen gondolatmenete, különösen pedig befejező sorai.

Es jó hangyák ! ti rajtatok
A külső köntös fekete ;
Nálunk belül hordozza ezt
Sok ember lelke, érzete ;
Hanem hogy itt is annyi sok
Csúszó-mászó férget lelünk
A ronda porban : véletek
No már ebben megegyezünk.

A falu lecsendesíti nyugtalanságát. Álomvilágot alkot maga körül s képzeletben oda vonul vissza, ha nagyon fájdalmasan hat rá a való. Ez álomvilág elég népes ; szerető feleség, pajkos gyermekek és jó barátok a középpontjai.

A természet is megelevenedik körülötte. Ha a fák, füvek s virágok között jár, nem érzi az egyedül-

létet. Száz komor történetet regélnék a hatalmas fák terebélyes koronái, számtalan vidám és tragikus dolgot mesélnek a virágok tarka-barka szirmjai.

297. Betegsége is mintha megszűnt volna. Ez a lap-pangó baj időnkint engedett, hogy reményt ébresz-szen benne a teljes gyógyulásra. Majd ujult erővel orozva tört rá és ágyba döntötte. Ilyenkor megtelik lelke szomorúsággal. A falusi élet csak az egészséges-nek tárja fel gyönyörűségeit. A természeti szépsé-geknek, a szomszédos jóbarátoknak, a vidám pohar-razgatásoknak, a kirándulásoknak emléke vágyakat ébreszt a szegény, ágyhoz láncolt betegben. Ilyen-kor ólomsulllyal nehezedik rá elhagyatottságának, egyedüllétének tudata. Céltalannak tekinti életét; kívánja azt, ami távol van; elégedetlen azzal, ami környezetében feltalálható. Egy ilyen, eleinte rit-kán, később mindig gyakrabban visszatérő hangul-atnak terméke az 1847 tavaszán Böszörményi Károlyhoz intézett alábbi levél: »Isten tudja, mi bajom? Hogy folytonos egészségtelenkedésem — mit ugyan betegségnek nem épen mondhatnék — van rám némi befolyással, ezt elhiszem, de hogy mégis vidámabban, frissebben nem érzem magam, csodálatos. — Barátom! megnőszülni az élet célja, egy csendes, jámbor, jó feleség; s lásd, ily levert, átkozott állapotban sem testileg, sem lelkileg nem állok ott, hogy ezt józanon tehessem. Mit oly sok-szor óhajtottam, miről oly gyakran álmodtam, most az nem lehet; nem volnék képes semmi tekintetben egy nőt boldogítani; hátha még hozzágondolom, hogy még most anyagilag is úgy állok, hogy a min-dennapiról is aggodalommal kell gondoskodnom.

Szóval, édes Károlykám! a fene tudja, mi bajom, én nem vagyok többé ki voltam; nekem úgy látszik elveszett az élet, érdekével együtt. Ha nem változik ez állapot, sőt ha nő, úgy még agyon találok magam puffantani, mire egyébiránt semmi kedvem; ez a cudar, egykerékvágású élet is bánt némileg! no de hagyjuk ezt!»

Egyre gyakrabban nehezedik rá a szomorú hangulat, egyre többet gondol a halálra. A legtávolabb eső képek, melyek egészséges embernél kapcsolatba sem hozhatók a halállal, eszébe juttatják az elmulást. De különösen a természet pusztulása, az ősz, van összeforrvan benne a halál gondolatával. Már megkezdí azoknak a mélabús költeményeknek írását, melyekben a természet halála van kapcsolatban az övével. Valami jóleső fájdalommal nézi a sárguló leveleket, a virágok hervadását. Pl.

Halkan járjatok, ne beszéljeteK
Hadd nyugodjék a haldokló beteg!
Imé a természet halálra vál,
Eltépett, sárgult koszoruinál;
Lehullt fájáról a zöld lombozat,
Mi ünnepélyes, fájó pillanat!

Terepély fádön, óh lét és idő!
Levélként emberek milljója nő;
Ott együtt lakik az ősz és tavasz,
Ez a levél hull, most zöldül ki az
Ágaidról az elmulás szele
Ha fog fuvallni le?

Ugyanennek a lelket megülő szomorúságnak terméke *Ősszel* c. költeménye.

Az ős nyájas verőfényén ülök,
 Körültem sárga, száraz lomb zörög ;
 Oly jó itt künn nekem !
 A természetnek hervadása
 Beszél lelkemnek csendesen.

Sápadt vagyok, mint az ős s hallgatag,
 Nem érzek én sem mély fájdalokat ;
 S míg bús szellő susog
 S nyájas sugár dereng az őszben :
 Ajkam sohajt, — és mosolyog.

A növényeket úgy tekintette, mintha élők lennének ; fájdalmat, örömet éreznének. Az a képzelt világ, melyben akkor élt, ha egyedül bolyongott a szabadban, ős táján, a halállal küzdők nehéz harcát mutatta. Láta megbetegedni az első éjszaka hatása alatt a tegnap még egészséges lombozatot, megfigyelte, mint terjed a kór napról napra tovább, míg az egész korona lehull a földre, hogy megsemmisüljön. Búsan marad az ágakon egy-egy félig zöld levél, hogy hirdesse a hajdani életet. Ez a haldoklás oly hatással van reá, hogy egész sereg költeménye ered, a már említetteken kívül, hatása alatt. Ezek közül való az *Őszi tájnak* . . . is.

Őszi tájnak hervadása !
 Őszi napfény ragyogása !
 Hervadásból, fényből támad
 Lelkemen e kedves bánat.

Omlik a lomb, hallgat a dal ;
 Visszatérek gondolattal
 A tavaszra, — . . . ah de annál
 Betegbbnek tetszik a táj !

— — — — —

Az elmulás bűja rajtad,
Lelkemen vesz mély hatalmat ;
S bár meghalni kéne véled,
Mégis, mégis szeretnék !

Néma a táj, arca sápadt,
Rá derengő napfény árad ;
Ah, mi vonzó szép halál van
E mosolygó hervadásban !

Édes terhed, édes álom !
Szinte érzem szempillámon ;
Hogy lehajtsam, szinte vonja
Fejem a fák hulló lombja.

A fák lombja csendesen hull !
Nem küzdéstül, fájdalomtul ;
Itt a végharc ismeretlen ;
Lehet-e meghalni szebben ? !

A csendes, fájdalom nélkül való halálra visszavisszatér. Mikor is lehetne ez, ha nem ősszel ? Mikor az egész természet elalszik, hogy tavasszal új életre ébredjen, könnyebben zárja le szemét az ember is abban a hitben, hogy az ő tavassza is el fog következni. S ősszel nem fáj úgy az elmulás sem. Ez a gondolat jelenik meg pl. a következő sorokban :

Azt mondják : már az ősz közel van,
Alunni addig nem megyek ;
Mégvárlak, haldokló virágok !
Sárgán hulló falevelek !
Szép, nyájas őszi délutánon
Együtt hullunk le csendesen,
Olyan szép ősszel a bucsuzás,
S nem fáj úgy a halál se, nem !

(Beteg vagyok III.)

Ugyanezt az érzést fejezi ki az *Őszi képek*-ben is.

Mig éltem fája zöld,
 Mig ágait virág takarja:
 Ne zúgj rám elmulás viharja,
 Ne zúgj idő előtt!
 Eljő az ősz, fagyos derén
 Meghervad kedv, öröm, remény
 S ha semmi többé nem maraszt:
 Szememre lágy álom borúl,
 Nyugodtan, fájdalomtalanúl
 Lehullok, mint az őszharaszt!

Eleinte gyérebben lép fel e hangulat, később egyre gyakrabban. Betegségének hű kísérője, de nagyon erős táplálékot nyújtanak számára a később bekövetkező nemzeti gyász, egyszer-másszor való mellőzése, üldöztetésnek gondolt nyilatkozatok s évek múlva majdnem állandó táplálója lett gyermekének halála.

* * *

Még Pesten laktakor történt, hogy a Kisfaludy-Társaság 1846 febr. 8-iki ülésében pályakérdést tűzött ki népies elbeszélésre. A tétel következőképen hangzott: »Készíttessék költői beszély versben, melynek hőse valamely a nép ajkán élő történeti személy, például Mátyás király, Toldi Miklós, Kádár vitéz stb. Forma és szellem népies legyen.« A pályázaton költőnk is résztvett s eddigi munkásságából ítélve, legnagyobb kilátása volt a díj elnyerésére. A pályadíj helyett dicsérettel kellett megelégednie, mert az

összehasonlíthatatlanul első munka Arany *Toldija* volt. Toldival együtt az ő és a Garay munkáját is kiadta a Társaság. Irigység nem lakik szívében, örvend a magyar irodalom ujonnan támadt csillagának. Még kezébe sem kerül a munka, már is siet az új költő üdvözlésére. »Örömmel hallgattam — írja Arany — a Toldiról is a hirt, magát ő Miklósságát még nem láttam, mégis igen-igen örülök neki. Tudom, hogy Toldid felette jó, mert Arany Jánost nem dicsőítették volna úgy, ha tökéletesen meg nem érdemelné. Irj, irj, édes Jánosom, többet, sokat illet, hogy áldjon meg a lant és a nemzet istene. (1847 jun. 14.) Majd mikor elolvassa Arany munkáját, szinte szégyelli, hogy Szuhay Mátyása együvé került ezzel a nagy alkotással.

1847 júniusában felkereste falusi magányában Petőfi. Útban volt menyasszonyától s pár napra bejött a bejei papi lakba. Mintha elmúlt volna közöttük az a kis hidegség, mely Szemere megsértése miatt keletkezett. El-elvitatkoznak, összezőrrennek és kibékülnek, de ez természetes az ellentmondást nem tűrő Petőfi és a nézeteihez egészen a makacsságig ragaszkodó Tompa között. Petőfi fel is dolgozza a bejei látogatást. Élénk példát nyújt arra, mily könnyen ölelt a keblére valakit, hogy aztán a legkisebb, az ő szemében nagynak látszó sérelem miatt eltászítsa magától. De költeménye arra is bizonyosság, hogy ismerte Tompa melancholikus természetét.

S te, ki annyinak vagy megnyugtatósára,
Száll-e megnyugvás lelked hullámára?

Vesd ki, jó barátom, vesd ki azt a férget,
Mely titkon, de folyvást emészt téged belül;
Hidd el, szép a világ, hidd el, szép az élet!
Ha vehetünk, mért ne vennénk örömből?

S vehetünk. Rajtunk áll, hogy boldogok legyünk.
Gyermek-dolog, inkább szomjazni, mint sem más
Pohárból inni, mint a melyre kedve jött.
A bölcs, mert nem jogunk a sok válogatás,
Ahonnan jut, onnan issza az örömet.

Mondjak-e rá példát? példa vagyok magam...
De im harangoznak: tiszteletes uram,
Vegye hóna alá imádságos könyvét,
S végezze illendően a szent szolgálatot;
Én majd addig itt a kis kertben nézek szét;
S istenige gyanánt szívom az illatot.

Mert az én templomom a nyílt, nagy természet...
Hanem akkor szóljunk, ha dolgotat végzed,
Akkor mondom el csak, hogy s mikép találtam
Homér-Arany Jánost, hazánk uj csillagát;
S az én csillagomtól, rózsámtól hogy váltam,
S oltár előtt áldást reánk melyik pap ad.

Te fogsz megesketni, jó Mihály barátom...
De ideje végre a szót ketté vágnom,
Eredj, mert a harang immár elhallgatott,
Menj, ne vákoltasd jámbor hiveidet,
S vigyázz: örömben egyik bordalomat
Ne mondd el valahogy a miatyánk helyett.

(Tompá Mihálynál.)

A baráti viszony fenmaradásának erős kapcsa volt
Arany János. Mindkettőjükkel egyaránt jó viszony-
ban volt; később mindkettőjüknek legbizalmasabb
barátja lett. Petőfinek képzelt és valódi igazságokért

rajongó leveleit hasonlókkal viszonozza, Tompának fájdalmas és panaszos leveleire hasonlókat irogat. Erzi és tudja, hogy az állandó és igaz barátság csak az izlés, műveltség és cél közösségén épülhet fel.

* * *

Tompá magányában olykor-olykor érzi a társaság szükségét. Ilyenkor levelet ír barátainak. Írás közben maga elé képzei őket s úgy beszélget velük. Már ez is nagy gyönyörűséget okoz neki, de látogatásuknak még jobban örvend. Eljövetelük előtt a kirándulások tervezése, a bekövetkezendő élvezetes vitatkozásokra való gondolat, távozásuk után a visszaemlékezés foglalkoztatja. Ezzel kapcsolatban figyelhetjük meg egy nagyon jellemző tulajdonságát. Mindig a jövőben és a múltban gyönyörködik. Az előtte álló, a jelen kietlennek és sivárnak tűnik fel neki; el kell mulnia, hogy igazán élvezhesse. Ez az idegenek között zárkózott, poharazgatás közben vidámnak látszó férfi nem tudja gyönyörűségét találni a valóban. Levelei panaszosak, költeményei többnyire melancholikusak, mert bennök a jelen gyötrelmeit, őt megrázkódtató, másokat alig érintő fájdalmait írja meg. Petőfin kívül régi barátja, Szemere Miklós is észreveszi lelkének e tulajdonságát és prózai, de találó hasonlattal akar rá hatni. »Igazad van, — írja neki — hogy visszakivánod a multat! magam is úgy vagyok vele, kivált ifjabb koromat szinte megsiratni volna kedvem, mint valamely elhalt szeretőmet, — pedig az idő is olyan, mint a ragyás lány, csak messziről sima, közelről gödrös — még a mos-

T.-L.

tani sötét napoknak is évek múlva lesz annyi-mennyi fénye az emlékezetben. Az ifjuság az, mit a multból visszaóhajtunk; ifju gyomor még a jelen fatalis időszakot is tizszerte könnyebben emésztí, mint az öreg, epés, romlott gyomor. Tizenöt évtől óta kinözom én szegény nőmet, hogy süssön nekem oly jó rétest, mint Nagy Jánosné süttött egykor Patakon — mind hasztalan, nem is hasonlít hozzá, mint nem mostani gyomrom a régihez. « E levél már valamivel későbbi időből való, de a mult időnek ragyás lányhoz való találó hasonlításával — kitünően ráillik Tompának már ekkori hangulatára. E sikerült hasonlat természetesen csak napokig lehetett hatással a költőre; Szemerének e képe nem birkózhatott meg sikeresen alaptermészetével. Ő régebben is, utóbb is a multé és jövőé. Költeményei között, úgy a régebbiek, mint a későbbiek között egész csoportot találunk e tétel igazolására. *Eletem* c. költeményében a multat csendes, boldog tóhoz hasonlítja.

Ha néha-néha köd boronga tükörén,
Befátyolozva, mint hamuszínű lepel;
A lány fuvalomnak, mely támadott körén,
Mosolygva széleszti a jó nap fénye el;
Dal zengett, — virág nyílt, széllel játszott a hab;
Mi volt a tónál szebb? Ki nálam boldogabb?

De kárörömmel jött rá egy szilaj sereg,
Taposva, tépve járt a csendes tó körül;
Irigység üszkétől lángolt fel a berek,
— Ember boldogságán ember ritkán örül. —
S a tóba oly szörnű, súlyos sziklát vetett,
Hogy zúgva szétcsapott habja a part felett.

A nyomorusággal teli, betegségben, állás után való futkosásban eltöltött mult szépnek tűnik fel előtte. Emlékezetéből kitörlődnek a fájó pontok, az apró örömök pedig sajátságos látáspontjából megszokszorozódva tündökölnék. Ugyanez az érzés iratja meg vele az *Emlékezet*-et.

X Mért tűnsz élém, szelid emlékezet!
A boldog múlt mosolygó képivel?
Bús lelkemet, halavány arcomat
Nyájas sugárod nem deríti fel!

Ki egykor, mint én, oly boldog vala,
S többé reménye nincs, hogy az lehet:
Annak felejtés ad csak enyhülést,
Nem a te képed, jó emlékezet!

E két költeményrészben látszó hangulat egész életén végigkíséri. Még számos példát hozhatnánk fel különböző életéveiben kelt leveleiből és költeményeiből, de már ezek alapján is állíthatjuk, hogy az ilyen lelkületű ember sohasem lehet tartósan boldog. Szeme a mult szenvedéseivel szemben be van kötve, csak a csekély örömöket látja; a jövő iránt szintén elfogult, de a jelenben végtelen éles szemmel keresi meg azokat a pontokat, amelyek megkeseríthetnek minden boldogságot. Sokat töprenkedik az ember lelki tulajdonságain. Pesszimista szempontból látja magát, az embert; erre mutatnak az Arany Jánoshoz írt következő sorok: »Minek laknánk mi egy faluban, János? én is sokszor álmodozom erről, de, barátom, úgy látszik, egyikünk sem ismeri e nyomorult férget, melynek ember a neve. Hátha akkor nem szeretnők úgy egymást, eltelvén egy-

mással? Furcsa az ember! Szemere Miklós felette jó ember, beh megszeretnéd, ha megismernéd! könnybe lábbadt szemmel borultunk egymás nyakába, midőn hozzá mentem; harminc nap mulva, még előbb is, már disputáltunk, ingerültek valánk egymás ellen, vagy legalább is egykedvűek; gyakran egész nap sem beszéltünk; barátom, ha én azt meg gondolom: igen szégyenlem és nekem az igen fáj! Ha te nekem csak egy órára is közönyös lennél valaha, nem tudnám soha megbocsátani magamnak!« Ezzel a nyugtalan, jelenben minden hibát meglátó és fájlató, általános emberi gyöngeségek láttára elkomorodó lélekkel a csendes, nyugodt boldogságot, amelyre oly nagyon vágyott költőnk, még csak meg sem lehet közelíteni. Az ilyen érzékeny lélek csak a multról és jövőről alkotott ábrándvilágban pihenhet meg, üdülhet fel. Még levele csak egy tőből fakad Madáchnak azzal a gondolatával, hogy az élvezetet nyomon kíséri a lehangoltság, ezt az igazságot — mondom — még nem vonja le, de már Boldogság című költeményében ezt is megtaláljuk. Ennek a költeménynek egyik szakasza volt valószínűleg a szülője Madách gondolatának. Madáchnak t. i. az volt a szokása, hogy a neki tetsző sorokat feljegyezte és később felhasználta. Madáchnak e sorai:

A kéjet, a mit egy ital víz ad,
Szomjam hevével kell kiérdemelnem,
A csók mézének ára ott vagyon
A mely nyomán jár — a lehangolásban.

mintha csak összesűrítve adnák azt, amit Tompa az alábbi szakaszokban ír meg:

Mért van, hogy ha szíved álma
Megvalósul s a tied:
A szép bálványt összetörni
Maga a szív úgy siet?!
Csábít, vonz a fátyolos kép,
Mely távolból int felénk,
Hogy megrontsa a kicsinylés,
A mit küzdve megnyerénk.

Zaklat a vágy, s űzve szívünk
Ösmeretlen tájakig:
Nem boldog, ha kéjt nem izlel,
Nem, ha azzal jóllakik,
A bánatban örömet kér,
Az örömben bánatot,
Csendességből zajba vágyik,
S csendbe, hogyha zaklatott.

S mint az élet, mint az égbolt,
Hol borongós, hol derült,
És megkóstol a halandó
Édeset és keserűt;
A végóra elközelget
És szemét hogy befogják,
Életén átnézve kérdi:
Mi volt hát a boldogság?!

Az ember tragédiájá-nak írója nézte ebből a szempontból a világtörténelmet. Tompának küzdeni, dolgozni kell valami célért; a küzdés hevében, a munkaokozta fáradtságban talál megnyugvást és nem a kitűzött cél kivívásában. Ha megzavarja valami nyugalmat, még ha fájdalmasan érinti is, jóleső érzés fogja el, mert ilyenkor kizökken passzív magatartásából. Ennek az érzésének is kifejezést ad.

Keblem tömlőc, benn vágyaim rabok,
 Békétlenül csörgetve láncukat,
 Ki megsértsen, megöljön ha lehet :
 Egy-két jó barátom mindig akad ;
 Így kívül, belül zaj és izgalom,
 Kívül, belül hullámok ostroma,
 De így szeretem én az életet :
 Zaj s küzdelemben, mint a katona !

Majd visszatér régi birodalmába, a szemlélődés és bánat hazájába. Érzékeny lelkét a legkisebb esemény mélyen sérti, de nem azonnal ad kifejezést haragjának. Érelődik benne ; ezért gyakori nála az elégia. Ilyenkor mindig a mult képzelt szépségei jelennek meg szemei előtt, hogy örömeikkel, megelégedést mutató képeikkel annál jobban kiemeljék a jelen komorságát. Már fönt bemutattam két, az érzés által inspirált költeményrészletet, de bemutatom még az *Alföldi képeket* is, mely a forradalom leverése után készült, de nagyon tisztán fejezi ki állításunkat és egyuttal igazolja, hogy költőnknek ez a hangulata vissza-visszatér, úgy hogy alaphangulatnak tekinthető.

De ködlik lelkemen mégis titkos bánat,
 Melyből majd fekete, nehéz felleg támad :
 S elborul előttem
 A szép vidék, mint egy fátyolos hölgy arca,
 S utána elborul kedélyem sötétén.

Hej czelőtt ! mint a virágot a lepkék,
 Képezetem tarka szárnyakkal ellepték
 A ragyogó képek ;
 Keresnem kellett a bánatos borongást,
 A fényhez enyhítő, jól eső sötétnek.

Sárga hinárvirág volt akkor bánatom,
Mely felül hintázik, s alig áll a habon,
S a pillanat búja
Hajszálgyökerével fogódzott szívemre,
És nem akadt belé, hogy kihajtson újra.

Most a bánat keblem mélyében örvényzik,
Nyugalmát elüzi s felrázza fenékig.
A táj elsötétül . . .
Hasztalan keresek egy mosolygó képet,
Az éjszin árnyakhoz felderítő fényül.

A nyugvó nap máskor rózsaszín világa,
Mintha vért hintene a sik láthatárra ;
A megmerült csónak,
A sás eltört kardja s széthullott buzogány
Lelkemhez fájdalmas hasonlatban szólnak.

Elhagynak a régi nyájas gondolatok,
Hánykódó elmémben bús képet forgatok.
S mint a néma bálvány,
A melynek keblében nincs élet, verő sziv,
Mozdulatlan állok a puszták határán.

E színes, képekkel pompázó mélabús költeményének megírására már volt oka, elfogadható oka, de a fölkelés kitörése előtt írott panaszos költeményei nagy részben igen csekély okból létrejött hangulat szülöttei. Hisz bejei tartózkodása kezdetén sem mellőzésben, sem komoly támadásban nem volt része. Mert azt, hogy a Kisfaludy-Társaság költeményét csak dicséretben részesítette, de nem jutalmazta, ő maga sem tekinti bántónak ; egyrészt nem fordított olyan nagy gondot a pályázaton résztvevő költeményére, másrészt a mellőzés olyan munkával szemben érte, amilyenről a bírálók még álmodni se

merészeltek. A Társaság elismerte tehetségét nemcsak a dicsérettel, hanem azzal is, hogy tagjává választotta. Nevét a legelső közt emlegették. Arany-nak neve még szokatlanul hangzott a közönség előtt. A közönségnek még meg kellett értenie, mit kapott; az íróknak magukhoz kellett térniök az ámulatból, hogy neve országszerte népszerűvé váljék. Az ifjabbak közül Petőfi és Tompa állanak az első vonalban; majd rövidesen melléjük kerül Arany is.

Petőfi, Arany és Tompa.

Petőfi és Tompa már 1845-ben megismerkedtek. Említettem, hogy igazán benső, tartós barátság nem jött létre közöttük, bár Tompa rendkívül nagyra becsülte Petőfit, Petőfi pedig tisztelte Tompát. Toldi feltűnésekor melléjük kerül Arany János, aki mindkettőjüknek igazán sírig tartó, őszinte és igaz barátja lett.

A három nagy költő kölcsönösen egymás hatása alá kerül. Különösen Tompán érezhető Petőfinek és Aranynak a hatása. Petőfi, a rajongó forradalmi költő még nem érzi a népies irány kinövéseit, pedig az már a felkelés előtt tapasztalható. Egyik levelében a következőket írja Arany-nak: »A népköltészet az igazi költészet. Legyünk rajta, hogy ezt tegyük uralkodóvá. Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék, s ez a század feladata.« Petőfi előtt tehát végcél a nép felszabadítása. A költészetet csak eszköznek, igen jó eszköznek tekinti a cél kivívására. Arany

felfogása lényegesen eltér barátjától. Ő is hive a demokráciának, de nemcsak a nemzet megújhodását, hanem ettől függetlenül a költészet hatalmas fellendülését várja az új iránytól. Ő nem eszköznek nézi a költészetet, hanem célnak. Nem elégszik meg az elv hirdetésével, érthetővé akarja tenni az új irányt, kijelölni a fiatal költők számára azt az utat, amelyen haladva, öszerinte is kettős, de egymás mellett haladó célt elérhetik. Petőfi soraira vonatkozólag írja Szász Károlynak: »Ezen óhajtasra én is áment mondtam, de még sem úgy értettem azt, hogy minden költő tisztán népköltő legyen, mert ilyesmi teljesülni sohasem fogna: hanem úgy, hogy a költészet ne legyen olyan, milyenné az a legujabb időben nemesült (?!), t. i. csak egynehány tudósnak, vagy ábrándozó holdvilág-egyéységnek nagy bajjal megérthető, a nagy többségnek pedig teljesen élvezhetetlen, hanem legyen egyszerűen nemes, erőteljes, a nép nyelvét megközelítő s ennek virágaival ékes, — szóval döntessék el a közfal a népi és ma úgynevezett fennköltészet közt, és legyen a költészet általános, nemzeti! Ily értelemben vett nemzeti költészet előállítása lenne egyik hatalmas előmozdítója nemzeti újjáalakulásunk nagy művének, s vele az irodalom is korántsem hátrafelé menne, mint talán első tekintettel látszik, mert nem az a költészet végcélja s tökélypontja, hogy a lehető legfensőbb fokig csigáztassék nyelve, hanem az, hogy magát egyszerű köntösben is képes legyen művészileg fejezni ki. Hanem ez úton mindazok, kik jelen ideig virágos szóhalmazban hitték rejleni a valódi költészetet s nagyszerű bombasztokkal írták körül a ragyogó semmit, ter-

mészetesen visszamaradnának : de hisz ez semmit sem tesz, sőt használ ; mert nem az a költészet virágzik, melyet sok, hanem amelyet jó költők művelnek.» (1847.) Ugyanilyen levelet kaphatott Arany Jánostól pár hónappal később Tompa Mihály is. (Aranynak Tompához írott, első évekből való leveleit a hadbiróság egyéb irományaival együtt elkobozta.) A már országos híré költőnek, a jóbaráttá vált Tompának részletesebben kifejthette elveit, mint az ifjú és még névtelen Szász Károlynak. Levele eléri célját. Tompára nagy hatást tesz. Szemere Miklós pár évvel előbb egyik levelével a humoros költészet terére iparkodik csábítani, de csak azt éri el, hogy gondolatai tisztázódnak s megérlelődik benne az elhatározás, hogy épen az ellenkező irányban fog haladni. Arany levelének közvetetlen a hatása. Elfogadja elméletét s végiggondol költői munkásságán, hogy megállapítsa, mennyiben felel meg eddigi működése az Arany-kijelölte igazságoknak. Szomorúság fogja el s kételkedni kezd régi munkáinak értékében. 1848 március 2-dikán kelt levelében ez a lelkiállapot tükröződik vissza. »A zászlónak — írja — én is örömet leszek egy közlegénye, s mindazokat, melyeket szépen és okosan fejtegettélt mult leveledben, szívesen aláírom. Azonban, barátom, igazság szerint, engem csak félig lehet népköltőnek mondani. Átnézem például, amit összesen irtam, sokkal több benne mind nyelvre, mind eszmére tekintve a nem-népies és látom, hogy ez jövőre is így marad, mert belőlem azon melancholikus gondolatok, melyek sokszor elfoglalják lelkemet, ezután is ilyen nem-népiesen fognak kiömlölni, s meglehet,

hogy e téren sokkal kevesebbet fogok én adhatni, mint rólam felteszed. Legfőlebb hát »Népregéim«-ről lehetne így neveztetnem, de azt is, ha most írnam, bizony másképen írnam, mert annak nagy része minden inkább, mint népies. Én azt igen régen fájdalmasan érzem, hogy a népnek nincs irodalma, ha csak a ponyva termékeit nem akarjuk így nevezni. S én kimondom nyiltan, hogy elved enyémmel, vagyis enyém a tieddel a mondottakra nézve rokon egészen, s minden hosszasabb fejtegetés nélkül én is kimondom, hogy ily célból és modorban írni, a népre hatni, nem engedni elveszni azon nyelvkincseket, melyeket, mint mondod is, csak a nép nyelve tartott meg, kötelességül nézem; hiszen én más tekintetben is a nép embere vagyok, annak művelésére, felvilágosítására és boldogítására esküdtem fel. Csak mondom, kevesebbet ne adjak, mint gondolod.« Ami lelkében homályosan él, Arany levelére egyszerre életre támad; ami nem volt meg benne, azt barátjának levele ülteti bele. Arany gondolatmenete oly világos, a cél oly kristálytisztán van megjelölve, hogy költőnk azonnal átlátja igazságát, sőt azt képzei, hogy mindezek az ő fejében is megfordultak már. Így kerül költőnk Arany hatása alá, így lesz igazi katonája a népies-nemzeti iránynak, mert eddigi működése csak tárgyainál fogva nevezhető népiesnek. Ha többi költőink is megszívlelték volna a kijelölt célt, szem előtt tartották volna azokat a határokat, melyeket az irodalom elposványosodásának veszedelme nélkül nem szabad lett volna átlépniök, nem mutatkozott volna az izléstelenségig fokozva a népies irány az ötvenes években. Sajnos!

Arany szava elveszett a bábeli zűrzavarban, hogy beigazolódjék az az igazság, melynek értelmében minden eszmének megvan a maga gyermek-, férfi- és öregkora. Félúton megállni képtelenség, gátakat, határokat vetni lehetetlen. Minden eszmének addig kell fejlődnie, míg bűnei megszámloltatnak és soknak találtnak; akkor helyére költözik örököse, eleinte gyáván, meghunyászkodva huzódik meg a régi árnyékában, de csakhamar megizmosodik és kiszorítja elődjét.

* * *

*Arany nem
kezdte el,
először Tompa
szólott.*

A 47-iki esztendő végét és a 48-iki elejét költőnkre nézve nagyon megkeserítette Petőfinek vele szemben tanúsított viselkedése. Még júliusban (1847) látszólag a legjobb barátságban válnak meg egymástól. Félig-meddig megállapodnak abban, hogy ő fogja összeesketni az új párt, Jókai és Arany pedig eljönnek tanukul. Látszólag tehát a kissé zajos vitatkozások nem zavarták meg az egyetértést. De míg ez Tompa részéről csakugyan így van, addig Petőfi az elvei, a költői felfogása, műveinek egyes részei ellen intézett kifogásokat személyes támadásnak vette és sohasem tudta teljesen elfelejteni. A minden téren forradalmi ember, a minden izében mozgékony, örökké tervezgető Petőfi nem sokáig élhetett nyugodalmas barátságban a csendet és nyugalmat kedvelő, hozzá képest konzervatív, passzív természetű Tompával.

A nyílt harag Szécsi Mária miatt tör ki. Még a bejei látogatás idején történt, hogy a két költő

együttesen fölkereste a murányi várat, hogy esetleg megénekeljék Szécsi Mária szerelmét. A tárgyat aktuálissá tette a kitűzött pályadíj. Kettőjükön kívül Arany János is feldolgozza a tárgyat. Legelőször Tompa határozza el, hogy nem nyújtja be művét pályázatra. Ennek magyarázatát is adja: »Egy Szécsi Máriát én is írtam, — értesíti Aranyt — de minthogy a pályázatra »dicsérő« kell, ez köttetett ki világosan, az enyém pedig inkább »lehordó«, nem küldtem fel. És ugyan szűken irtak, három pályairat! Boldog lesz valami patvarista vagy diák-ember! Az én Máriám is valami 50—60 strófa; középszerű história, jó lesz valamelyik lapba.« Korántsem gondolta szegény Tompa, hogy ez a költemény mily sok kellemetlen órát fog számára szerezni. Oly szerényen nyilatkozik róla, oly kevés jelentőséget tulajdonít neki, hogy kevesebbre a legszigorubb kritikusa sem értékelheti.

Ekkor már Petőfi kiengesztelhetetlenül haragudott rá. Egyik közös ismerősük Tompának róla szóló állítólagos nyilatkozatát közölte vele. Eszerint Tompa elítélőleg nyilatkozott volna Petőfi munkáiról. Tompa eredeti szavai óriási nagyítással jutottak el Petőfihez s ő felháborodott a vélt sérelem miatt. Az így keletkező űrt mélyítette és szélesítette az is, hogy Petőfi Tompa Szécsi Máriáját kihívásnak vette.

Még egyéb is hozzájárult ahhoz, hogy a két költő nem békült meg igazán soha többé. Petőfi arra törekedett, hogy a népies írókat, első sorban Aranyt és Tompát, megnyerje a Jókai lapja számára. Tompa már le volt kötve, különben sem volt semmi oka arra, hogy kizárólagosan egy lapnak dolgozzék.

L. u.

T. Adorján B.

Arany kedveért megígérte, hogy dolgozni fog a lapba, de rögtön hozzátette, hogy más lapba is fog írni. Aranynak sem tetszik Petőfi terve, de barátja kedveért kénytelen-kelletlen beleegyezik. Ekkor tör ki teljes erővel Petőfinek már régen csak a jó alkalmat váró haragja. »Kapva-kaptam két leveledet, — írja Aranynak — melyekből sok szép dolog esett értésemre; valamennyi között pedig legszebb az, hogy tiszteletes tudós Tompa Mihály uram csakugyan lutheránus! Szép és még egyszer szép. Ki hitte volna, hogy még ez iránt az ember iránt is meghülök, meg kell hülnöm . . . mert én csak karakteres, szilárd karakterű embernek tudok barátja lenni. Fáj, fáj, fáj . . . fáj a szívem, fáj. Egyszer azt mondja, hogy ő mint új gazda nem dolgozhatik 7 frt 30 kr.-ért, máskor meg, hogy neki Vahottal bonyolódott viszonyai vannak, azonkívül meg nekem már szavát is adta. Azok a bonyolódott viszonyok határtalanul gyanusak előttem mindenkor és mindenben, aztán szeretném én látni, kapott volna-e 7 frt 30 krt is, ha én nem kívántam volna Jókaitól, hogy hármunkat egyenlőn fizessen? . . . Denique, a pap csak pap, és a telhetetlen papzsák nem chimaera. Te is mondtál utolsó leveledben egy titáni otrombaságot, tudniillik, hogy Jókaihoz a kedvemért csatlakoztál. Quo iure a kedvemért? az én kedvemért, édes öcsém, ne tégy semmit, effélét legalább ne. S ha ezt csupán az én kedvemért tetted, úgy ezennel felmentelek minden kötelezettséged alól.«

Az *Életképek* élén Jókai állott és Petőfi meg volt róla győződve, hogy ha sikerül a tehetségeket a lap köré gyűjteni, hatalmasság lesz lapjukból, olyan

hatalmasság, melyre támaszkodva úgy az irodalomban, mint a politikában mindent elérhetnek. Ezért esett olyan rosszul Tompa vonakodása. Benne és Arany kedvetlenségében egy hatalmas terv megsemmisülését sejtí. Haragját átviszi az emberről az íróra és nagyon elítélően nyilatkozik Tompa Szécsi Máriájáról. Ezzel csak a kölcsönt akarja visszafizetni, mert állítólag Tompa is nagyon közép-szerűnek mondotta az ő Máriáját.

Arany figyelmezteti Tompát, hogy Petőfit ellenségei környékezik, Petőfinek pedig elküldi azt a levelet, melyben Tompa nagyon elismerően, sőt magasztalólag szól róla. Mindez nem használ már semmit. Petőfinek fejébe verték, hogy Tompa *futtatni* akar vele. Pedig szegény Tompa csak futni akart, nem futtatni. Jobbat és tökéletesebbet igyekszik adni folyton; hasonlót — mint maga írja — a Petőfi gyönyörű költeményeihez. Az ő nézete szerint Petőfinek nem kellene törődni a futtatókkal; ha elérik, nyereség a magyar irodalomnak, ha elmaradnak mögötte, mosolyoghat a hasztalan erőlködőkön.

Tompa oly kiválónak tartja Petőfit, hogy alig meri magát hozzámérni és e véleményének kifejezést is adott többször, olyanok előtt is, kik Petőfire meggondolatlanul tett sértő nyilatkozataiért, vagy olykor-olykor tanusított gőgös viselkedéseért neheztek. Minden alkalmat megragadott, hogy a barátja ellen megindult pletykáknak utját vágja. »Midőn Petőfi nálam volt — írja Aranynak — egy szomszéd helyen így nyilatkozott, egy okvetlen általad is tudott dologban, *tartsa szerencsájének Kossuth, ha*

2. sz.

velem egy lapba írhat. Azóta van harc és háború e mondás felett. Barátom, az ellentábort egyedül én képezem és százszor elmondom, olyan ember, mint K., minden ötven évben születhetik; de olyan, mint P., 200 év alatt sem. De hányszor szólok én úgy őróla, hogy szemébe, pirulás nélkül, lehetetlen volna azt elmondanom! És mégis, látod, mi a jutalom! Ki azt állítja, hogy én Petőfit érdemen alul kisebbítem, alacsony rágalmazó. Fáj nekem végtelenül, hogy murányi utunk emlékéből tudhatná Petőfi, hogy Szécsi Máriát nem versenydühből írtam; hiszen a várban is mondtam neki: Hallgasd csak, mint fogtam én fel Máriát; s ő mondá: no nekem ne mondd! Megvallom, hogy itt a Sándor igazságtalansága irányomban jobban fáj, mint rágalmazóim ugatása Én nem vagyok erkölcsi rabja senkinek: Petőfivel magával Muránytól majd Bejéig vitáztam *János vitéze* felett meggyőződéseim szerint; kimondtam eddig is és ki is fogom nemcsak Petőfi, de a szűz Mária felett is véleményemet. Kimondtam Sándor egyes helyei felett eddig is; de hozzá, mint egészhez, mint Petőfihez, mindig érdeimei teljes méltánylásával ragaszkodtam és teszem ezután is úgy, mint ragyogó tehetsége érdemli, — erre saját ösztönöm hajt, mely a szépet minden alakban imádja. Tehetek-e én róla, ha ártatlanul úgy összemaratom!!«

Ezt a levelet Arany lemásolta és elküldte Petőfi-nek. Tompa erről mit sem tudott, ezért februárban ő is levelet írt neki, melyben minden rágalmat és pletykát határozottan megcáfolt. Ekkor már Petőfit a lázas izgatottság, mely a márciusi eseményeket

megelőzte, teljesen lefoglalta. A bizalmas viszony, mely ügyis igen rövid ideig tartott, nem állott többé közöttük helyre, de meg kell jegyeznünk, hogy Tompa továbbra is megtartotta eredeti véleményét és mindig a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott a lángeszű költőről; örökké bánta, hogy egy felhevült pillanatában tűzbe dobta Petőfinek hozzá írt leveleit. 1852-ben pedig, mikor hire futott, hogy Petőfi él, a következőket írta: »Nem hiszem, hogy Petőfi élne, akárki mit beszél róla, rendkívüli volt ennek az embernek támadása, élete, végének olyannak kellett lenni. Kár! nagy költő volt.« Majd halála előtt megemlékszik még egyszer róla és a következőket mondja tollba: »Bárki méltán és némi csudálkozással kérdezheti: mikép van az, hogy nálam Petőfitől csupán ez az egy rövid levél van, s ez sem egyenesen nekem, hanem egy harmadik barátunknak (Arany) van írva éppen Bejéből, hol Petőfi 1847-ben meglátogatott? Elmondom őszinte és méltó fájdalommal. Mi — Petőfi és én — megismerkedvén: az ő fel- és eltűnésének csaknem egész ideje alatt folytonos érintkezésben, szíves baráti viszonyban és levelezésben állottunk. Az 1845—46-iki telet Pesten töltöttük; ő mint segédszerkesztő Vahot Imre lapjánál s én népregéim kiadása s nyomtatásával foglalkozva. Ekkor alakult a vidám, egyetértő s munkás irodalmi kör tiz ifjú íróból. Öten már elmentek. (Petőfi, Pákh, Lisznyai, Kerényi és Obernyik), a másik ötből is, hallom s érzem, készül egypár! Én Petőfit eredeti szellemének teljes, méltó s ritka becseben, értékében fogva fel, méltányoltam; de korlátot nem ismerő szeszélyének nem lettem s voltam rabja

L 23 21

L 24 21

soha. Függetlenségemet szemközt vele — minden tekintet- s értelemben megtartottam. Ezért nem is rokonszenvezett erősen velem. Egyszer Pesten hevesen dicsért valakit, hogy jó fiú »nem kontradikál ő nekem, mint az a Tompa !« Ez a levélke is, de még inkább kiadott jegyzetei, utazási naplója, levelei mind erről tanuskodnak. Egyszer Pesten a forradalmi napokban, ellene mondván én maga felőli felcsigázott politikai képzelgésének : összezőrrentünk s kedvetlenül váltunk meg egymástól. Ő azután méltatlankodott velem. A tény ez : hogy arcképe-met lábbal akasztotta fel, azért, mert azon szavaira 1848-ban : »egyéb hivatalt a hadügyminiszterségnél fel nem vállalnék« jót kacagtam ; én megtudván ezt, első ifjui gondolatlan fellobbanásomban számos levelét a tűzbe dobtam, az irodalom pótolhatatlan veszteségére. Mily bűn volt és mily kár az ! arról nem akarok, nem merek beszélni. Később Aranytól kértem el ezt a neki Bejében együtt írott levélkét, hogy legalább ennyi legyen birtokomban a saját kezemmel semmivé tett kincs helyett — ama csuda embertől, ki ha csak felényi tehetséggel bír is : megérdemli egész hírét, dicsőségét, melynek páratlanná és regényszerűvé tételébe maga a sors is oly rendkívülileg folyt be. Fel- és letünése, mint Illyésnek misztikus s mintegy elevenen égbe vitetése mind bámulatra méltó, quasi divus. Így lesz-e, ha a szerencsétlen 18—20 év alatt köztünk, velünk ütdött volna a nyomorult, prózai viszonyokba ? s hányódott volna az életben ? Szellemét csudálom, dicsőségét szeretném, végét irigylem, azt a véget, melyet az ifjú, a költő s a honfi, a nagy idők s izzó

élet heves izgalmaiban az eszme heves rajongásával, a csata öntudatlanul részegítő, fájdalmatlanul ölü rohamában ért.» (Ferenczy J. Figyelő.)

Petőfire és Kerényire vonatkoznak Tompa költeményének következő szakaszai is:

Hajh, minő perc volt az, amidőn mi hárman
Legelőször jöttünk össze váratlanul
Csak néztünk egymásra boldog némaságban,
Mig három ifju sziv hiven egymásra hull
S mint a fenyő, melyet ér az ég villáma:
Nagy érzéstől borult lelkünk fényes lángba!

Hajh! szép élet volt az . . . ! vigadtunk, szerettünk!
Lelkünk a jövőbe szép reménnyel nézett;
Tündérsátor gyanánt borult el felettünk
Örök himzetével ragyogó költészet.
S mint egy három felé kibomlott aranyszál:
Kisért, összetartott elválásainknál.

Petőfi minden komolyabb ok nélkül neheztelt meg Tompára. Haragjában épp úgy, mint szeretetében nem ismerte a határt. Tompának nagyon keservesen esett az elhidegülés. Egyrészt azért, mert barátjának költeményeit igen nagyra becsülte és szeretett volna e kiváló művek írójával baráti viszonyban maradni, másrészt azért, mert attól félt, hogy Petőfi haragja maga után vonhatja Arany elhidegülését is. Sok keserű hangulatának adja magyarázatát az a kicsinyelő hang is, mellyel az utolsó időkben Petőfi az ő irodalmi működését illette.

Mindez nem akadályozta meg abban, hogy költeményeit szorgalmasan olvassa és tőle sokat tanuljon. Vannak költeményei, melyek szokatlan képeik-

kel, merész fordulataikkal, bizarr hasonlataikkal, az érzésnek túlzásaival a Petőfi költeményei közé is beillenek. Ezek közül való a *Pusztán* is. E költeményt hozom fel éppen példának, mert megírására, illetőleg a megírást megelőző hangulat létrejöttére befolyással lehetett Petőfi viselkedése és különösen azoknak az ismerőseinek és barátainak viselkedése, kik szavait túlozva juttatták Petőfihöz. Mennyire emlékeztetnek Petőfire e sorok; ő szokta ily keményen támadni hűtlennek gondolt barátait.

Hát még akiket oly lelkemből szerettem,
Ti, a baráti név hazug bitorlói!
Ti, az alacsonyság büzhödt mocsarának
Sima bőrü, mérges párájú kigyói!
Üdvösségtekre im, e tölt pohárt,
Én e tölt pohárt . . . a földhöz csapom.
Kár értetek; minő véghangja volt!
Nem szóltok ti oly tiszta hangokon.

Embergyűlöletének nem volt mindig komoly alapja. A legkisebb sértő szó, sőt egyetlen mozdulat befészkelődött lelkébe és szíve vérével táplálta. E tekintetben sok közösség van benne Petőfivel, kinek szintén vannak hűtlennek képzelt barátai ellen hatalmas kitörései.

Házassága, átköltözése.

Betegsége már új tisztségének első évében több ízben leverte lábáról. 1848 elején újra elfogja a régi baj makacsul, kiméletlenül. Oly keserűség tölti el, hogy gondolatban már megindul azon a lejtőn, mely az öngyilkossághoz vezet. Ha kissé jobban érzi magát, ha reménykedik felgyógyulásában, hangulata is változik. De nőülését betegsége miatt folyton halogatja. Pedig ha a faluban nem is volt társasága, a vidéki családoknál nagyon szívesen látták volna vőnek is a fiatal bejei papot, az országos nevű költőt.

1848 elején veszedelmes szembaj támadja meg, mely lappangó betegségének csak egyik kitörése lehetett. Elhatározza, hogy Gräfenbergbe megy gyógyulást keresni. Útba kell ejtenie Pestet s így érkezik áprilisban a fővárosba. Pesten élénk, mozgalmas élet van; a nemzeti örömet csak a kisebbség kételkedő, veszedelmeket látó jóslásai zavarják. A nemzet többsége izgatottan, felhevülve, lelkesedve tárgyalja a történeteket s meg van arról győződve, hogy Magyarország megindult a hatalom, a dicsőség, a boldogság felé.

A nemzet lelkesedése magával ragadja Tompát is, de az örvendező fővárosban csak rövid ideig maradhat. Reménykedve siet a híres fürdőhelyre; vizétől és levegőjétől várja gyógyulását. Nem sokáig tartózkodik külföldön, mert szembaja látszólag teljesen elmúlt.

2! *szembaj*
no!

Itthon már kitört az élet-halálharc. A magyar csapatok Ausztria felé nyomulnak s költőnk is siet a gömöri önkéntesekkel a harcmezőre. Mint tábori pap vesz részt a nemzeti küzdelemben, de mikor az előnyomulás sikertelenné válik, hazamegy kis falujába.

1849 tavaszán elhagyja Bejét és a nagyobb és sokkal jövedelmezőbb keleméri papságot fogadja el. »Mért hagytam el Bejét, — kérdi Szemeréhez írott levelében — a sok közt egy okot mondok csak : ott a földeken kívül van 28 köböl buza fizetés ; itt a földeken kívül 80 köböl. Van szép szilvásom, árnyékos gyepágyas.«

Erre a nagyobb jövedelemre pedig igen nagy szüksége van, mert házasodni készül. Még Gräfenbergbe távozta előtt ismerkedett meg Soldos Emiliával, egyik környékbeli birtokos leányával s távoztakor megérlelődött benne a gondolat, hogy a leányt feleségül veszi. Talán azért is vállalkozott a hosszú és költséges útra, hogy végkép meggyógyíttassa magát, vagy leszámoljon a házasság gondolatával. Magával vitte a lány alakját a csendes fürdőhelyre s minél elhagyatottabbnak érezte magát ez idegen helyen, már vakságánál fogva is, annál többször és élénkebben jelent meg előtte Soldos Emilia képzeletben. A távollét, az elhagyatottság tudatta vele, hogy a leányt szereti. *Messziről* című költeményét már ez az érzés sugallja.

Piros hajnalban volt útnak indulásom,
Búsan tekinték át a szűk völgynyíláson,
Hol a leány lakik ;
Érzé-e, hogy lelkem a hajnalszellőben
Elszállott álmáig ?

Égő hajnalcsillag tündöklött keleten ;
Jól ösmerem én azt : szerelem, szerelem,
Az a te csillagod !
Mért, hogy fényét egynek boldogságra, másnak
Búra ragyogtatod ?

Oh lányka ! öröme s kinja gondjaimnak,
Szemed hajnalcsillag, de est-hajnalcsillag ;
S fájdalom ! az nekem.
Nem hogy feljebb jönné, de mindig lejjebb száll,
Végtére lemegyen.

Lemegyen, lemegyen . . . s rám borúl az éjjel,
Arra az ösvényre engem ki vezérel,
Melyen a családi
Nyugodalmas élet boldog tartományát
Fel lehet találni ?

Mert oda vágyom én, mert szüntelen ott van
Ohajtozó lelkem édes gondolatban
S csupán csak véle lesz,
Azzal a mosolygó, kedves kis leánnyal
E nyájas kép egész.

Szeret a repeső madár járni fennen,
Magas fák tetején, magas fellegekben ;
De végezetre csak
Alá száll a földre, és fészket alacsony
Bokor csendébe rak.

Oh én is magasan jártam ! Isten néki,
Fényes álmaimnak szappan-buboréki
Hadd semmisüljenek !
Nem sajnálom őket, csak értök cserében
Nyugodalmat vegyek !

S hol szívemnek e szép álma tán teljesül :
 Szülőföldem felé tekintek messzirül,
 S el-elgondolkodom :
 Ha látlak meg újra, kit oly rég hagytam el,
 Piros szép hajnalon !

Mert a boldogság csak úgy lesz teljes nekem,
 Ha azzal szüntelen együtt képzelhetem
 A kedves szép hazát ;
 Jó szomszédok között, csendes faluhelyen
 Ott lehet csak boldog a békés kis család !

Május elsején tartja esküvőjét ; végre eléri az oly régen és annyira óhajtott családi boldogságot. Megélhetése biztosítva van ; szerető feleség, meleg otthon várja. Feleségével Petőfiék módjára tölti az időt. Együtt olvasgatják az újabb irodalmi termékeket és a jóbarátok leveleit. Egy hiányzik csak a csendes lakásból, a Múza látogatása. Mióta viharos, forrongó az ország, csak elvétve szólal meg költőnk. Az a tudat, hogy az általános forrongásban hangja ugyis a pusztába vész, elveszi kedvét az írástól. Lelkesítő csatadalokat nem tud írni ; a bánatos, merengő költeményeknek pedig most nincs közönsége.

Az új községben való rendezkedés is meglehetősen elfoglalja. Néha-néha szomorú gondolat vesz erőt rajta ; azt képzei, hogy a költészet végleg bezárult előtte. Jó szerencse, hogy a földből, a természet szépségeiből mindig új erőt merít ez a modern Antaeus. Míg gyönyörködve sétálgat szilvásában, míg felkeresi kedves virágait, míg az erdőben a madarak énekére figyel, megfelelkezik gyötrő gondolatairól. Pedig szomorúan kell tapasztalnia, hogy az újabb

költők, kik tele tüdővel fújják a harci riadót, kezdik nevét elhomályosítani. Ez az irodalmi haldoklás még fájdalmasabb és keservesebb a test pusztulásánál. Egy-egy leveléből vehetjük észre, hogy haragszik a nagyhangú, kicsiny tehetségű költőkre, utálja a közönséget, hogy oly könnyen félrevezetteti magát.

»En nem panaszkodhatom — írja Szemerének — egészen méltánylathiányról az irodalomban, de igen jellemhiányról; a kivételek kivételével, nem bánom én, ha sohasem neveztetem is e sok jellemtelen emberek mellett. Hidd el, Miklós, egy sereg embert utáltam meg közelebbi időben a literatúrában; én utálom a pulya, kiskorú közönséget, mely vak és ostoba; egyik embernek, mint a Dalai Lámának a majd megmondom miét is megveszi, míg sok becsületes érdem alig mász! Az ilyes és számtalan históriák gyomrom émelyítik fel az irodalomban. Szóval Miklóska! te ifjodol, én vénülök; te huszárságod alatt is verset irsz; én Gräfenbergben irtam, juliusban esztendeje lesz az utolszor; ez tény, Isten ugyse! Aztán a mostani időkben nem is csudá, ha keveset, vagy semmit se ír az ember.« (Ferenczy J. Figyelő. 19. k.)

Házassága első napjaiban nem igen jut eszébe, hogy a keleméri papilak nagyon kényelmetlen. Nem veszi észre azt a sok bajt, mely a rozzant épületet szinte lakhatatlanná teszi. Szász Károly azt állítja, hogy Tompának 1850-ben írott költeménye a legnagyobb hűséggel írja le keleméri tartózkodási helyét, de ez állítást természetesen nem fogadhatjuk el szó szerint. A lakás fogyatékoságai, hibái csak alkalmat adtak költőnknek, hogy belő-

lük kiindulva s reájuk építve megírja *Az én lakásomat*, legsikerültebb humoros költeményét, melyet például állíthatnánk az igazán keserű humorra. Az alábbi versszakokban hatalmas erővel nyilatkozik a humor:

Hogy pap vagyok, mindenki tudja,
Alázatosság jelszavam;
És erre a *mestergerenda*
Emlékeztet derekasan;
Mert a világ, ha néha elkap,
S kissé fölebb emelkedem:
Megrendül még az agyvelőm is,
Ugy bele vágom a fejem.

Egyébiránt amilyen, olyan,
De költő is volnék talán?
(Igy szokta most ezt odavetni
Sok siheder nagy pongyolán)
Tehát a költő homlokára,
Amint illik, zöld lomb fakad . . . ?
Igen! zöld *licium* verődik
Bokrosával — az ágy alatt.

Nincs itt annál szebb, mintha szél fú,
S történik sok csudás dolog:
Nemcsak, hogy táncol asztal és szék,
De a vén kályha is forog.
Mégis talán legszebb az ablak,
Midőn a lúd azon benéz;
Bizony ha így száll, még maholnap,
E ház egy uj Pompéji lesz.

S a zápor hogy tréfál meg éjjel?
Szó nélkül megjön és szakad;
(Olyan bolond természetem van:
Nem oldalt fekszem, de hanyatt.)

És mintha csak célozni tudna:
Az orromra egyenesen,
Ugy koppan egy hideg kővér csepp,
Hogy majd nyavalyássá teszen.

Gyertyát gyujtok mérgemben ekkor,
Azaz szeretnék gyujtani,
Hanem csak bél akad kezembe,
Faggyát megette valami
Mert én zsellérségen vagyok csak,
Itt mások a rendes lakók:
Nagy népesen tanyázva együtt,
Egér, tücsök, kabóca, pók, —

A tavaszi hadjárat dicsősége végtelen örömmel töltötte el, az őszi komor napok nagyon leverték. Sem az öröm, sem a bánat nagyságát nem tudta kifejezni; neki mindig meg kell várnia, míg az első hatás ereje megtompul és gondolatokat lehet fűzni az érzésekhez. A felkelés leigázásakor az keseríti el nagyon, hogy széthull a nemzet, mint a megoldott kéve. Sokan kerülnek börtönbe, sokan a vesztőhelyre, de még többen hagyják el az országot, hogy életüket biztosítsák és a külföldön hazájuk felszabaldítását előkészítsék.

Itthon a nagy nemzeti küzdelmet követő halotti csend bénítólag hat. De lassanként a seb hegedni kezd. Gyakorlott szem már felismeri, hogy a helyzet nem reménytelen. Az első súlyos ütés után feleszmélt ország siratja halottait, de számba veszi az élőket is. Tompa azonban sokáig gyógyíthatatlannak látja a helyzetet. Látja, hogy éppen azok távoznak el az országból, kik a szabadság képviselői voltak s most árván hagyják nemze-

L₂₆
 tüket. Mikor ifjúkori barátja, Kerényi eltávozik, hogy Amerikában új életet kezdjen, megragadja Tompa az alkalmat és felszólal, hogy a bujdosóknak eszébe juttassa az elhagyott hazát. Kerényihez fordul költeményében, de rajta keresztül az egész nemzethez szól. E költeményre és Kerényire vonatkozólag írja Szemerének: »Szegény Kerényi, elhozd levelét; sajnálom azt a jó fiút, mert ki tudja, Amerikában is hogyan fognak dolgai menni? Egy verset irtam éppen most a nagyenvedi albumba, ő szolgál benne, vagyis inkább elbujdosása, alapeszméül.«

Kerényit nemcsak a haza sorsa miatt való szenvedés vitte idegen országba, hanem az amiatt való fájdalom is, hogy itthon nem érvényesülhetett. A Bajza költői iskolája már teljesen lehanyatlott, hogy helyet adjon a népies-nemzeti két fejedelmének, Petőfinek és Aranyinak. Az úgynevezett holdvilág-költészet, a bánatos, szelid, elégikus érzések kora, a lány miatt való szerelmi elsorvasdás nemcsak divatját multa, hanem gúny tárgya is volt már. Kerényi elhatározásában fontos tényező volt a mellőzés és talajvesztés. Tompa érinti is ezt, bár nem világosan. Költőnk a közvéleményt képviseli, mikor a távozás legfontosabb, majdnem egyetlen okául a nemzeti gyászt állítja oda. A költemény alapeszméjét pedig a nemzethez fordulva a következő sorokban mondja el:

Nincs-e elég sebed, oh népem, ami fáj,
 Hogy elszéledsz, mint a pásztor nélküli nyáj?
 Itthon még nemzet vagy, bár gyászba öltözött:
 Koldus földönfutó más nemzetek között.

Bizony szegény Kerényi Amerikában nem érte el célját. Gyászos halála itthon sokakban felébresztette a szánalmat; kedvességeért, jó szíveért, alkalmazkodó képességeért nagyon szerették. Tompát a Petőfi és Kerényi halála mélyen megrendítették. Az ő kortársai, az ő barátai dőltek ki s magukkal vitték fiatalságának sok kellemes emlékét. Megmaradt barátaihoz, Aranyhoz és Szemeréhez, annál erősebben vonzódik; mintha átruházta volna elhalt barátairól a szeretetet az élőkre. »Szegény Kerényi — írja Arany — jó fiú volt; mennyit bohóskodtunk azon az Eperjesen egykor s most már kettő sirban van a cimboraságból s én következem! Szeressük egymást, fiu! . . .«

A felülkerekedett reakció a sajtóra kiváló figyelemmel volt. Szemmel tartotta az írókat és költőket, mint született és természetes ellenségeit. Mikor pedig kissé engedett a hatalom nyomása, a régi írók helyébe egyszerre egész sereg ifjú tódult, kiknek siketítő lármája mellett alig hallatszott a régiek hangja. Igen nagy keserűséget okoz ez Tompán kívül Aranynak és Szemerének is. Arany nagy tehetsége előtt meghajoltak ugyan a fiatalok, de a nagy költőnek mégis fáj a méltatlanok és hivatás nélküliek betódulása; Tompának és Szemerének jutott a támadásból és gúnyból is.

A lapok és könyvkiadó társulatok élére új Faraók kerültek, kik elfelejtkeztek a Józsefek érdemeiről. Annyira jutott Tompa, hogy virágregéi számára nem kapott kiadót, pedig készen állottak már íróasztalán. A lapok jelezték ugyan, hogy a virágregék legközelebb megjelennek, de bizony ezek odahaza

228.
 várták a feltámadást. A *Hölgyfutár* volt legjobban értesülve, még azt is tudta, hogy akadt egy pártfogója, aki ki fogja nyomatni a költeményeket. Szegény Tompára, ki ekkor szűk viszonyok között él, ráfért volna az ismeretlen Maecenás, de a *Hölgyfutár* híréből egy szó sem volt igaz. Szemerét is félrevezették a lapok, kérdést intézett hozzá, mire keserűen válaszolt régi barátjának: »Ki az én Maecenásom, ki regéimet kiadja? Senki. A *Hölgyfutár* és más lapok beszélnek nyakra-főre, de semmi valóság nincs az egészben. Régen készen áll kéziratom, megvevője nem akadt, — pénzt nem kaptam kölcsön a kinyomatásra, — már éppen a kandalóba akartam dugni, vagy a mestergerendára tenni e felirással: requiescat in pace, midőn Nagy Ignác ír: Könyvkiadó társulat elnöke vagyok, küldje ön kéziratát, határozza meg árát, rögtön fizetek. Én felküldöm tehát s azt irom, magam megyek az áráért, akkor ő válaszol lapjában: Ne jöjjön még, majd megírjuk, mikor lehet. Azóta van mélységes hallgatás, — majd megkapom azt a néhány nyomorult forintot évek múlva.« (1851.)

Közben már megjelent a *Gólyához* című költeménye és ismét visszanyerte népszerűségét. A lap lefoglalása, a költeményért való beidézés és zaklatás csak növelte azt. A költő és a nemzet megértették egymást, hogy többé ne szakadjanak el soha. Az elért siker tudatta Tompával, hogy helyes úton jár, mikor a nemzet fájdalmát és reményét, elcsüggedését és felbuzdulását rajzolja meg elrejtve természeti képek, bibliai és történeti események mögé.

1850-ben fia született, kit Kálmánnak keresztelt.
A kis vendéget, ki hivatva volt teljessé tenni családi
boldogságát, költeménnyel üdvözli.

Szerény hajlékomnak kedves kis vendége!
Jer, jer, hadd tegyelek anyád kebelére!
Együtt hadd lássalak . . .
Ugy szeret ő téged, — pedig mit szenvedett . . .
Az Isten tudja csak.

Együtt hadd lássalak jó szelid anyáddal,
Míntha rózsát látnék kised bimbájával;
En meg felettetek
Lehajló sötét lomb, mely a zivatartól
Hiven megvédjelek.

Egy szép élő bokor vagyunk mi így hárman;
E bokrot az élet csendes pagonyában
Zivatar ne érje;
Hanem rakjon fészket kis csacsogó madár,
Az öröm, beléje!

Mégis, ha érné a vihar zúdulása:
Virág s bimbó helyett csak a lombot bántsa:
S csupán a levelen
Függjön a bánatnak jéghideg harmatja,
Csupán a levelen!

Aztán tanácsokat ad a kis jövevénynek; kijelöli
neki az utat, melyen haladva elérheti azt a boldog-
ságot, melyért atyja hiába küzdött. A fucskának
nem volt szüksége atyjának bölcs tanácsára. Itt-
hagyta az életet, mielőtt örömeit és szenvedéseit
megízlelte volna. Alig volt néhány hetes, mikor
már a bölcsöből koporsóba költözött.

Tompa még meg sem izlelte az apai örömeit, máris a gyermeke sirján zokogó szülő fájdalmát kellett éreznie. A gyászhoz még az is járult, hogy feleségét régebbi keletű betegsége és a bánat annyira megviselték, hogy súlyos betegen feküdt. És mindez tavasszal, mikor a természet — mintha gúnyolná a költő fájdalmát — ragyogó pompában diszelgett. A szívében lakó gyásznak és a természet megújulásának ellentéte még fokozta a költő szenvedését. Ekkor írta *Pünkösdi reggelén* című költeményét. Az alábbi két kiszakított szakasz bele enged látni lelkébe :

Virít a rózsza, és a hajnal
 Harmatja még kelyhén ragyog ;
 Az ünneplő sereggel én is
 Pünkösdi rózsát szaglatok !
 S halotti koszorúba fűzve,
 Bús harmatot hint rá szemem :
 Kórágyn fekszik szenvedő nőm,
 Terítőn kedves gyermekem !

— — — — —
 Letört fájáról életemnek,
 Letört az egyik lombos ág ;
 Enyészetes, forró szelével
 Sárgítja a kór másikat,
 S ha még ez is . . . száradj ki akkor
 Lombatlan bús fa, életem
 Kórágyn fekszik szenvedő nőm,
 Terítőn kedves gyermekem !

Felesége felgyógyult, az első fiút pótolta a második ; az idő behegesztette a sebet. E gyenge, beteges gyermeket kettős gonddal óvták, őrizték az elsőtől megfosztott szülők.

A legmunkásabb korszak.

1850 szept. 5-ikén elbucsuzik Kelemértől s Hanvára költözik át. A helyzete nemcsak anyagilag javult. Fontos volt rá nézve az is, hogy Hanván több művelt család lakott, míg Bején és Keleméren alig volt társasága. Hanván gyakran felkeresi a társaságot s barátságos poharazgatás és beszélgetés között tölti az időt. Kitűnő elbeszélő volt. Ha anekdotákat, régi élményeket kellett előadni, uralkodott a hallgatóságon, lekötötte az egész társaság figyelmét. Irodalomról, műveiről keveset beszélt, úgy hogy benne az idegen nem költőt, hanem élénk, kellemes, sziporkázó férfit látott. »A vidék is, a közelebb s távolabb falvaiból, élénk s gyakori közlekedésben volt a hanvai urakkal s költő-papjukkal. Tompa eleme, a költészeten és magányon kívül, szintoly mértékben volt a társaság is. Kifogyhatatlan adomázó, nyájas és komoly beszélgető volt. S minden, amit beszélt, époly sajátságos, époly zamatos volt, mint amit írt. Ritka ember, akivel huzamosan együtt lenni több élvezetet nyújtott volna, mint vele.«
(Szász.)

1852 tavaszán meglátogatta Arany Jánost Nagykőrösön. Eddig még nem látták egymást, pedig már évek óta szorgalmasan leveleztek. A személyes ismeretség mélyítette vonzalmukat és erősítette az összekötő szálakat. Megismerkedésükről költőnk Szemeréhez írott levelében számol be. »Legjobban töltöttem — írja barátjának — az időt Aranyéknál ;

Szász Károly, Mentovich szinte ott vannak. Furcsa volt találkozásunk! de persze ezt előszóval kellene neked elmondanom; így nem ér semmit! Bementem hozzá, nota bene, előre megírtam, hogy májusnál előbb nem megyek, vagy tán akkor sem, mert beteg vagyok — tehát nem várt; sohasem láttuk egymást. Bementem; köszöntem illedelmesen és traktáltam őt per tekintetes úr! mondván: hogy én egy átutazó fehérmegyei közbirtokos vagyok, itt étetek, óhajtottam látni, mint költőt stb. Hideg szivességgel leültetett. Előhoztam, hogy annyival inkább örülök a szerencsének, mert fiatalabb koromban kivált én is gyakoroltam a poezist, persze csak álnév alatt. Erre keveset szólt; mondtam aztán, hogy egy rakás vers most is van nálam, ha nem restelné, igen szeretném felolvasni; erre igen különös képet csinált, — aztán mondván, hogy a legujabb vállalatokban is résztvettem, Remény, Phönix, Album stb., de ott is álnév alatt; erre figyelmesebb kezdett lenni; aztán mondtam, hogy: remélem, mikép álnevem talán nem kerülte el figyelmét; ő erre azt mondta, ő is reméli, s ekkor végre kérdezte, mi volt az az álnév? s én rögtön és hangosan feleltem, felugorván elébe a székről: Tompa Mihály! a többi nem írom le, mert nem lehet; hidd el, ez a tréfa igen derék volt! Nagyon becsületes, szelid ember ez az Arany, egy látásra örökre megszeretnéd. «

Aranynál kitűnően érezte magát; a nagy költő megígérte, hogy látogatását rövidesen viszonzni fogja. Ettől kezdve a kapocs még erősebb a népiesszemzeti irány két még élő képviselője között. A fiatal írók ugyan nagyjából ehhez az iskolához tar-

toznak, de egy részük még nem alkot igazán irodalmi színvonalon állót, más részük provincializmusával egy-egy vidék költőjévé süllyed le, helyett, hogy egy egész nemzeté lenne. De a legtehetségebbek is, akikben önállóság is mutatkozik a verselési készség és nagyhangú frázisok mellett, még csak messze a háttérben állanak Arany és Tompa mögött.

Aranyhoz utaztában Tompa rövid időre Pesten megállapodott. Alig pár évvel előbb hagyta el Pestet és mégis óriási változást talált. Sokan hiányoztak azok közül, kikkel Pesten létekor együtt tervezgettek, vitatkoztak, reméltek. Sokan a temetőben, sokan a börtönben vannak, néhányan testi-lelki tompultságban töltik napjaikat. A régi ismerősök közül ott vannak még Pákh, Kazinczy Gábor, Jókai, Kuthy, Egressy, Bérczy, Lisznyai, Schedel, Czuczor, Garay stb. Ezeken kívül az újabbaknak egész serege lakik a fővárosban. Ember lett volna bőven. De a tizek társasága helyett, melynek tagjai az irodalomban a forradalmi szellemet képviselték, új csoportokat talált, olyan csoportokat, melyeknek tagjaival a maguk összességében sem egyénileg, sem költészete révén nem volt szoros összeköttetésben.

Haragszik a kiadókra, különösen Nagy Ignácra; rosszul esik látnia »a hancurozó« fiatal írókat. Tapasztalnia kell lépten-nyomon, hogy az öreg Toldi sorsára jutott; a nemzet emlegeti, megbecsüli, de az újak, e cifra ruhás apródok úgy tekintenek rá, mint egy lejárt kor emberére szoktak. Nincs kedve, hogy neve az övéikkel együtt szerepeljen a lapokban, sőt nemcsak maga akar visszavonulni, hanem

Szemerével is meg akarja utáltatni az irodalmat. E benyomások még frissek, mikor Pestről Aranyhoz megy. Arany éles szeme már régen figyelemmel kíséri a hanyatlást s a két költő bizonyára sokat beszélgetett ennek okairól. Terveket is szőnek, hogyan változtathatnának a helyzeten.

A nagy költők a népies költészetet felemelték arra a magaslatra, hol művészi értéke volt. A nyomukba özönlő törpe utódok átlépték a határt. A vezérek megmaradhatnak kijelölt álláspontjukon, a közkatonák nem. Túlzásba viszik az irányt népszerűvé tevő tulajdonságokat s ezzel kezdődik a hanyatlás. A közönség jóllakott velük s hogy tőlük megszabaduljon, szívesen visszatért volna a régi iskolához, mely ellen forma és jóízlés tekintetében nem emelhetett kifogást. Az nem lett volna baj, ha a közönség kiszorítja az irodalom teréről a népies költészet akrobatáit, de a közönség jóllakásakor mindig az a veszedelem, hogy az iskola igazi, tehetséges vezérei vesztek el a kedvüket; a vereség a vezéreket éri, bár diadal esetén a közkatonák is megkapják részüket a zsákmányból.

Már említettem, hogy minden költői iránynak az a halála, hogy túlságba viszik azt az oldalát, melyért a közönség megszerette. A politikában beállott reakció nem oka, csak segítő társa volt a népies költészet pusztulásának, illetőleg elfajulásának. A közönségünk műveltebb része már nagy költők munkáin nevelkedett, ízlése eléggé megfinomodott ahhoz, hogy pusztán »a bunda és sujtás« kedvéért ne ragadtassa el magát. Aranyt e fagyasztó levegő megakadályozza munkájában; kiesik kezé-

ből a toll; úgy érzi, nincs kinek dolgoznia. Igen kicsinynek látja azt a közönséget, melyet a túlzók sem magukhoz rántani, sem a népies iránytól el-
ijeszteni nem tudtak. »Olykor úgy érzem, — írja
Tompának — hogy még nem volna lehetetlen oly
művet produkálnom, mint Toldi volt. Teljesen
meg vagyok róla győződve. De minek? de kinek?
e gondolat nehézkedik ólomsúlyosan tollamra, vala-
hányszor kezembe fogom, valahányszor egy pár
versszakot leírok. S így költeni lehetetlen. Ezért
Toldi második része talán sohasem fog elkészülni.
Az a közönség, mely első Toldimban a kútágast
bámulta csak, azóta igen sok kútágast olvasott;
az nem találná már Toldit eléggé »sajátságosnak«,
»népiesnek«, mint akkor magát kifejezte; a másik,
mely hivatva volna a mű költői oldalát felfogni,
az a formától nem fogja látni a tartalmat.« (1853.)

Ugyanebben a levélben hibáztatja a közönséget,
hogy nem tud különbséget tenni. Most is a bundát
(a népies irányt) veri ahelyett, hogy azt ütné, aki
benne van. Attól fél Arany, hogy a régi iskola min-
den hibájával együtt újra feltámad. Olyan keserű-
ség fogja el, hogy szomorúan gondol vissza csendes
falusi életére, mikor még nem kellett ily dolgokon
töprengenie. Arany levele Tompára mély és mara-
dandó hatást tesz. Egyszerre eszébe ötlük minden
képzelt és valódi sérelme s látva barátjában még
egy szenvedőt, megnyílik ajaka, előtör a sokáig
visszafojtott keserűség. Bánatát első sorban két
barátjának, Aranyinak és Szemerének mondja el,
majd támadó, keserű és melankólikus költemé-
nyekbe önti. Arany levelére a következőket írja:

L30.

»Én úgy itt hagyom szó nélkül egyszer az irodalmat, mint szent Pál az oláhokat. Úgy jártok velem, mint a gólyával, nem tudjátok, mikor ment el, csak azt látjátok, hogy már nincs itt. — — — Megállottam, gondolkodván: ha vajjon elmondjam-e, amit akarok? El kell mondanom, mert neked mondom. Vajjon nem foglalok-e én méltó és igazságos helyet azok közt, kik a költészetet, amint most mondják, népnemzeties irányban kezdték művelni? és hányszor említ engem ott az ítéset? Ha egyszer meg: tizszer nem! — Vajjon nem folytam-e én is be arra, még pedig sikerrel, hogy a népies költészet oda jusson, ahol most áll, értve józan értelemben? Ki ösmeri ezt el? a kutya sem. Vajjon Petőfi és Arany után nem méltán igényelhetem-e az utolsó legszerényebb helyecskét? Oda szoktak-e tenni? Emlékeztetlek Atádi bírálatára Lévay verseire nézve, vagy a *Szépirodalmi Lapok* értekezéseire e tárgyban. Megköveznének talán, ha a Kinizsy, Cimbalom és a Palóc-dalok írójához hasonlítanám magamat. Én ide hagyhatom sóhajtás nélkül ezt a pályát, *te nem!* Önérzetembe kell visszavonulnom, mint a csigának házába, és vissza is fogok vonulni. Ez csunya-ság, szűkkeblűség, érzem, de más irányt követni nincs erőm. Ezt én életemben először és utószor mondtam el, ezt is csak neked: tudom, hogy figyelmeztetés nélkül megégeted leveletem.« Tompa panasza nem alaptalan. Virágregéire még mindig nem kapott kiadót, úgyhogy saját költségén kellett kinyomatnia. Hosszú irodalmi működés után tehát ott tartott, ahol kezdeni szokták. A kritikusok nagyobb része vállveregetve beszél munkáiról;

alig akadt olyan lap, amely a méltó helyre állította. Távolról sem áll tehát egyeseknek az a véleménye, hogy Tompát értékén felül becsülték, hogy igazságtalanul emelték magas polcra. Sőt a szabadságharc leveretését követő években annyira mellőzik a népieskedő ifju óriások mellett, hogy nagyon komolyan gondol a teljes visszavonulásra. »Te Miklóska, — írja Szemerének — mindig csak fényét és méltóságát látod a mi literaturai életünknek, nem tudsz azon szemét s pizsokról, mely bennünket ékesít; azon éretlen, hányaveti, leröhögő, kegyelet nélküli aljasságokról, melyek most az úgynevezett szépirodalom ifjú óriásait jellemzik és feltűntetik. Hát az a pajtáság! Az még a hallatlan! Úgy, hogy a legszemtelenebb vakmerőséggel fogja neked Atádi uram megmutatni: hogy Magyarországon csak két költő exisztál, Tót Endre és Tót Kálmán. Persze a lapok felveszik; — tehát a szerkesztők is vagy igen becsületes, vagy igen okos emberek.« A kemény, kimélet nélkül való kritikák később is lecsapnak költőnkre. A hanvai papnak nem volt már összeköttetése az újabb lapvezérekkel s kritikusokkal. Pedig e korszakban írott költeményei között klasszikus tökéletességűek vannak, míg régebbi költeményei nyelv és tárgy tekintetében egyaránt mutatnak fel kívánni valókat.

Megjegyzések, hol gyengébb, hol erősebb kitörések nélkül nem tűrte egyik-másik kritikusának bírálatát, megjegyzését, olyanok pedig mindig voltak környezetében, kik akár jó szándékból, akár az elmérgezés kedvéért illetékes helyre juttatták szavait. Cserébe megtették neki azt a szivességet, hogy

mások lekicsinylő nyilatkozatait — valószínűleg kiélezve — tudomására hozták. Így adták tudomására Erdélyinek következő, nagy fájdalmat okozó szavait: »Tompá meglehetősen verseket ír, de *rabja a formának*.«

Ismét olyan ponthoz jutottunk életében, melynek kihatással kellett lenni költészetére. Ahogy a költő sorsán elmereng, megjelenik előtte Krisztus magvetője. Mennyire rosszabb a sorsa a költőnek, mint a Krisztus magvetőjének!

Elnézem a jó magvetőt:
Olyan rögzös, kemény a föld!
De ő mégis csak szántogat,
Remélve dús kalászatokat.
S ha sárgulnak kalásza:
Veréb pusztítja, vágja ki.

Ilyen a költő! — hidegek
Hozzá világ és emberek;
De ő mégis dall, s újra dall,
Rengő aranykalász a dal!
S hitvány veréb is csipkedi...
— Ez a dicsőség jut neki! • (Pipacsok.)

Nem elégszik meg az ilyen passzív költeményekkel, olykor-olykor hevesen támad a hivatlanokra. E költeményeiből látjuk, hogy a gúny és szatíra fegyverei is hatalmában vannak. *Elmélkedés* című, részben panaszkodó, részben ostorozó költeményét saját tapasztalatai és Aranynak egyik panaszolódó levele, különösen pedig *Vojtina levelei* öccséhez hatása alatt írta. Csokonainak egy 1802-ben kelt nyilatkozatát használja mottónak. A szeren-

csétlen sorsú költő panaszkodik, hogy nem adhatja ki a *Farsangi Poémát*, mert nincsenek előfizetői. Az alábbi szakaszokban keserűségét önti ki Tompa:

Pedig hiszen csak valljunk igazat:
Írásban, könyvben nincs nálunk hiány,
Csak az is sok, mit évről-évre az
Idő s könyvárus a polcról kihány.
Miután a vesződést megsokalta:
Leszállított áron tuladni rajta.

Van író, költő, kritikus elég;
Mert arra, mint hajdan, nincs már eset:
Hogy nagy tempóval *készüljünk* elébb,
Tanuljunk sokat, írjunk keveset.
Most minden ember született zseni,
Minden betűje dicső, isteni!

Kikölt naponként egy tyukalja író,
Ez a vén kotlós, az irodalom;
A híres költő annyi mint a csirke,
És szól ki vékonyan, ki vastagon,
S babért, szobrot vár a hálás hazátul,
Mert hiszen általa papír s rongy drágul.

Kit az irodából elvertének,
Mert nem tud *írni*, *író* lesz legott.
Magában a borzas vargainas
Nem érezvén elég talentumot;
Meghasonlik . . . és költő lesz azonnal,
Költő, sötét, vad világfájdalommal.

És van kritikus, — ép mint a kacsza,
Kigyót, békát elnyél a víz alatt;
Csupán azért, hogy jóllakják vele,
Nem, hogy tisztítsa tőlük a tavat.
Ugy kapnak ezek gazt és szemetet,
Mivel ez nekik *privát élvezet*.

Van itt író, költő, tudós, kritikus,
 Regény-, dráma-, s novellairó bőven ;
 Ismert, nem ismert, félreismert lángész,
 Egymás hátán, mint a csik a Fertőben,
 S nem bámulsz minket, oh boldog haza ?
 Dehogy nem bámul, — sőt annál odább van.
 Praenumerálni elfeledkezik,
 És nem veszén könyvet — *bámulatában.* ■

A támadás kemény és engesztelhetetlen. Még keményebben és engesztelhetetlenebbül támad Arany *Vojtina levelei öccséhez* című költeményében. Arany 1850-ben írta Vojtina leveleit, Tompa 1852-ben *Elmélkedését*. Annyi közös vonás van a két költemény között, hogy Arany költeménye nagyon mélyen vésődhetett Tompa lelkébe, vagy talán előtte is volt költeménye írásakor.

A támadás a Petőfi-utánpótlók ellen szólt, kik minden áron eredetiek akartak lenni ; a nagy költőnek azokat a tulajdonságait, melyek őt népszerűvé és nevét halhatatlanná tették, oly mértékben fokozták, hogy túlléptek a komoly költészet határán, és egyrészt hazafias frázisaik szertelensége, másrészt a tulságba vitt népies érthetlensége és izléstelensége bosszúsággal töltötte el a jelesebb írókat és a közönség kisebb, de értékesebb részét. Aranynak igaza volt ; eljött az ideje, hogy kiporolják — ne az ártatlan bundát, hanem azokat, kik hivatás, tehetség, tudás nélkül magukra vették. Aranyt, mint a népies-nemzeti iskola legnagyobb költőjének, kit egyedül ismertek el nagyobbobbnak az élők közül az újabbak, megvolt hozzá a joga és bátorsága, hogy kezébe vegye a porolópálcát s megmu-

tassa a félrevezetett magyar közönségnek, hogy az oroszlánbőr alatt nem mindig oroszlánok ordítanak. Vojtina második levelének következő sorai megegyeznek Tompa fentebb idézett támadó költeményével:

Azért hát előre mindenféle dib-dáb,
»Hancúzni a Parnasszuson meztláb.«
(Mint egy barátom ír valahol,
Ki csürhe közt nem örömet dalol.)
Bátran, merészül, kissé szemtelen!
»Mi költők« a szerény hang ez legyen!
Miért ne? gyermekjáték az egész,
Sármunka, nem kell hozzá semmi ész,
Csak jóakarat és nem tiszta kéz.
S kinek csizmája rossz, vagy inge nincs;
Kit a leánytól zár kaján kilincs;
Kit apja megvert vagy preceptora;
Kit elbájolgat a zsidó bora;
Ki éhgyomorra káromkodni tud,
Nagyot, keservest, cifrát, hájszagut,
Mint: »aki lelke, istene vagyon!«
S a többi (példa majd minden lapon);
Ki felfödözte, hogy az éj sötét,
A sárga holdnak kajla üstökét,
Csillagot éjjel, nappal a napot,
S bir vágni rájok egy hasonlatot,
Minő bagoly s bab szók között lehetne,
Vagy mint ezek közt: csillag és gereblye;
Ki a dalt írja, még pedig hová:
Villámmal ír dalt a levegőégbe.
(Kottázza tán? no, ha így gondolá —
S a tüzes istennyila viszi végbe
A kottairást!); szóval aki mer
Nem tudva-tudna és bizakodni el;
Vagy aki sok jó versnemüt bevett
Es gyomra terheléseig evett,

S magát úgy érzi, hogy: *csak ki vele!*
Mit egyszer-másszor oly mohón nyele:
Mind az körömré, tollra és papírra!
(Miután nem írószer többé az írha.)

E kegyetlen támadás után félig gúnyos, félig komoly hangon tanácsokat ad a költőknek. Felhívja figyelmüket a versformára. A hibás forma, a sántító lábak, a metszet nélkül való sorok épp úgy kizökkentik az olvasót hangulatából, mint a nem helyükön alkalmazott szavak, a gondolat túlságos elnyújtása, vagy a kifejezések magyartalansága. Ha megtartjuk a ritmust és numerust, nagy mértékben fokozzuk a hatást. Százszor elismételt érzés, százszor megírt gondolat újból és újból megteszi a hatást szép formában. Ami a festőnél a keret, a világítás, a szín, az a költőnél a forma, a numerus, a kép és a hasonlat. Különösen a lírai költőnél. Az ő birodalma oly kicsiny, hogy tárgyainak anyaga bátran befoglalható néhány kategóriába.

Arany gyakorlati módon ad tanácsot. Költeményébe belesző néhány olyan sort, melyben nincs numerus, minthogy ügyesen elválasztja egymástól az értelmileg szorosan összefüggő részeket. Az egyiket a sor végén hagyja, a másikat átviszi a következő sorba. A sor végén kénytelenek vagyunk megpihenni már csak a rím kedvéért is, tehát beáll a zökkenés.

A költemény nem maradt hatástalanul. A lelkiismeretesebbek megszivlelték a tanácsot és követni iparkodtak. Ezek között volt első sorban Tompa. Régebbi költeményein tapasztalhatjuk, hogy nagy érzéke volt ugyan a forma iránt, de eszébe se jutott soha arra gondolni, hogy az összetartozó részeket

ne válassza el egymástól. Az ösztön, de nem a tudás tartotta ettől gyakran vissza, de csak gyakran, mert még később írt költeményeiben is sokszor vét a numerus ellen. Első pillanatban, az Arany költeménye olvasásakor, nem gondol magára, hanem különös örömmel olvassa az ifjú óriásokra mért hatalmas csapást. Egy fiatal óriás álarca mögé búvik és megírja válaszáat Vojtinának. A választott forma igen alkalmas, de a felelet nem versezhezhetik az Arany költeményével.

Minden lépten-nyomon szabály, szabály,
Tőlük, ha tetszik, akár megzabálj;
Hisz a költő, mint a madár, szabad,
Hogy bejárja az égi tájakat;
S midőn már-már a fellegekbe szárnyal:
Földre rántják a szabály madzagával, —
S midőn iramni kezd fellelkesülten:
Lábán béklyó, a nyaka hegedűben.

De engemet, már tisztelet-becsület,
Nem kormányoz ez a sok hozzád, tüled!
Mert én átugrándozom szilajon,
E lábaim-gátló korlátokon.
Ha meglep a verscsinálás ragálya:
Bérc, tenger, ég, föld utamat nem állja;
Nem kötnek engem mérték, rim, szavak,
Ugrom, szököm, mikép a kecskebak.
Nem nézek akkor hátrább, vagy elébb, —
Hanem rohanok, mint a vak veréb.

— — — — —

Te csak folytasd tudós leckéidet,
De azt, ha mondom, bátran elhíhedd:
Hogy egy betűt sem tanulok belőlük,
Hanem ezután is csak szabadon költök.

S ingyen adván a szerkesztő uraknak :
Verseimen ezek mind kapva-kapnak ;
Igaz, olcsó húsnak hig a leve :
De betöltenek egy lapot vele.
S a jó közönség nem finnyás, sokat
Ez a vers közt éppen nem válogat ;
Csak szép egysorokból legyen,
Sok ah-val, oh-val, hah-val vegyesen,
Egyik vers nála olyan, mint a másik ;
S ebben, azt tartom, hogy nem is hibázik.

A maró gúny mögött érezhetjük a mellőzött költő elkeseredését. A gondolatot megtaláljuk még *Egy magyar poetához* című költeményében. Még erősebb a gúny a *Divatos költő*-ben.

Aranynak és Tompának együttes támadása sem sokat változtatott a helyzeten. Kazinczy korszaka megismétlődött. Attól kellett félni, hogy az irodalom végleg elposványosodik. A jobbak szomorúan figyelték e megdöbbentő jelenséget, de nem tudtak ellene védekezni. Elkedvetlenedésükkel, visszavonulásukkal még sokkal többet ártottak, mert átengedték a tért a hivatlanok számára. — Szerencsére, minden elfajulásnak, minden túltermelésnek megvannak a természet-szabta határai. Az irodalom egyik-másik irányának túlságba menését az olvasó közönség szorítja vissza egy bizonyos idő múlva a megfelelő korlátok közé, vagy veti el az egész irányt. A népieskedőknek is az volt a megölőjük, hogy a közönség rájuk unt. E ráunást természetesen siettetni is lehet ; gyorsította is Arany és Tompa, később Gyulai együttes támadása, amelynek élesztésére, hatásának biztosítására és állan-

dósítására, az olvasók ízlésének nemesítésére legjobban törekedett Kemény Zsigmond.

Első sorban Aranyt, a népies-nemzeti irány akkor már elismert fejedelmét kereste föl, hogy tervét előadja. E tervet, melyet az Arannyal való tárgyalás alatt öntöttek végleges formába, megismerhetjük a költő leveléből, melyet Kemény távozása után intézett barátjához. »Kemény — írja Tompának — valami 3—4 héttel ezelőtt nálam volt és beszéltünk arról, hogy a semmi komolysággal nem bíró és ipar gyanánt űzött szépirodalom ellen, mi, akik az irodalom ügyét szívünkön hordjuk, mintegy protestálnánk azzal, hogy egy zsebkönyvet alapítnánk meg a hajdani Aurora szellemében — melybe évenkénti *legjobb* termékeinket adnók; kizárván abból minden *barbár* poezist, sőt egymás iránt is szigoruak lévén a bírálatban. Első törvény lenne, hogy minden tag köteles munkáját a többi tagok kritikájának alávetni, mielőtt az elfogadtatnék. Ennek gyakorlati kivitele, miután a zsebkönyv évenként, tehát az első új évre fogna megjelenni, nem oly nehéz: addig levelezés, eszmecsere történhetnék a tagok közt; nem is volna szükséges, hogy minden tag mindent elolvasson, csak például kettő, kiknek ítéletével ha a szerző meg nem elégednék, hivatkozhatnék az összes tagokra . . . No már, édes Miskám, én, Kemény egyenes megbízásából is, felhívlak, nyilatkozzál, kész vagy-e szellemed »vasárnapját« egy ily zsebkönyvnek szentelni? Poéta kettőnkön kívül nem sok lesz, annyit mondhatok. A prozaikusok hasonlólag kellő választékban. Egyébiránt, ha lenne is, miután min-

denkinek vissza lehet vetni művét, meglenne a kezesség, hogy a könyvbe semmi rossz be nem kap.»

Az irodalom megtisztítása érdekében együtt küzdöttek Arannyal és Tompával Kemény, Gyulai és Erdélyi. Tompa szubjektív érzést is vegyít öntudatlanul a vitába; fáj lelkének, hogy az ifjabbak jogtalanul és érdemek nélkül leszorították helyéről s már-már az irodalmi halált megelőző feledéssel és mellőzéssel kellett találkoznia. Volt életének vagy két esztendeje, mikor a közönség megfeledkezett róla, hogy annál jobban megbecsülje, mikor az egyénisége megtalálja érzései számára az allegóriát. Hangja ez időben keserű és kiméletlen; még 1850-ben írja Szilágyi Sándorhoz szóló levelében: »Egyébiránt is nem nagy öröm ezen csürhe nép közt állni, mellyel az újabb időben önök (szerkesztők) az irodalmat ellepték. Fáj az ember lelke, ha látja, hogy minden mezítlábas kamasz otthon érzi magát a szépirodalom terén s konfidens imperitenciával akar ott helyet foglalni oly nyomorú silányságokkal, minőket 1817-ben írtak a magyar társaságokba összeállott syntaxista gyerekek. Így teremtetek önök poétákat, meggazdagították költői irodalmunkat néhány szekér verssel, olyannal, hogy mindkettőért az Isten legyen, ha lehet, irgalmas, kegyelmes önöknek, tisztelt barátom!« A támadásoknak — ismétlem — csak annyiban tulajdoníthatjuk az irodalmi elfajulás halálát, amennyiben sietették a közönség jóllakását a népieskedők szellemi termékeivel, de alá volt már írva halálos ítéletük születésük óráján.

* * *

A virágregék legnagyobb részben már 50-ben készen voltak, de csak 53-ban sikerült őket megjelentetnie. A sajtó újból jelezte megjelenésüket s mint érdekes dolgot említette fel, hogy honoráriumképpen 100 aranyat kapott a költő. Pedig korántsem sikerült ily előnyösen elhelyeznie. Kétszáz frt készpénzt és kétszáz példányt kapott a kiadásból, ami még a nyomasztó állapotokhoz viszonyítva sem volt valami nagy összeg. — 54-ben egy újabb kötet költeménye hagyta el a sajtót.

Meg kell emlékeznünk még életének e korszakánál a hatalom üldözéséről. 1850-ben jelent meg Szilágyi Sándor lapjában *A gólyához* című költeménye. A hatalom pörbe fogta, kétszer törvény elé állította, de végül is megelégtelte a zaklatást és haza bocsátotta. Faluját azonban engedelem nélkül nem volt szabad elhagynia. Állását majdnem elvesztette. A hatalom folytonos örködése, a feje felett függő Damokles-kard sok keserű órát okozott a költőnek. Ránehezedik olykor lelkére a köd; nagy elhagyatottságában még jobban fáj a legkisebb bántó kritika is. Magába mélyed és a mulandóságra gondol. Az a gondolat gyötri, hogy nemcsak teste enyészik el, hanem híre-neve is semmiségbe vész. A gondolatot kiegészíti és le nem véve szemét a sírról, úgy tűnik fel előtte a világ, mint egy hatalmas temető, mely magába nyeli összes szülötteit.

Az eltemetettek fejfái, a gondolatok, művek és tettek csak percekre tolják ki az elmulás határait. Ez az érzés ad néhány költeményének filozófiai tartalmat pesszimiztikus színezettel. A ránehezedő érzést szavakba önti s elmondja Aranynek is. »De

meg mi az egész magyar irodalom? sőt maga e nemzet is? Mik egyes írók? Bizony édes Jánoskám, mindez egykor, amint a világ forog, fenekestől elfeledtetik.»

Mégis, ha otthagyja Hanvát s átrándul Szemeréhez, vagy miskolci ismerőseit keresi fel, senki sem sejtene a szikrázó elmességű, duhajságig mulatni tudó férfiről, hogy alapjában milyen szomorú.

1855 nyarán hosszas készülődés után útra kelt Arany, hogy családjával együtt meglátogassa barátját. Körülbelül hat hetet töltött Hanván. Egy mást érte a sok kirándulás. Átmentek Patakra, Miskolcra, hol mindkettőjüknek sok ismerőse, barátja lakott. Felkeresték Zemplénben Szemerét, Diósgyőrön Lévayt. Az együtt átélt vidám napokat oly jól esett később gondolatban újra átélniök. Különösen Tompának, bár Arany magára vonatkozólag is mondja: »Talán nem éreztük a jelent egész gazdagságában: de most, midőn már multtá lőn, hosszú időre el fog az beününket táplálni.«

Ugyancsak 1855-ben halt meg Bónis Barnabásné, régi tisztelője. Végrendeletében 100 hold földet a költő fiának hagyományozott. Ez a váratlan örökség jólesik, feleleveníti, nyugalma visszaadja, hisz oly régen töpreng azon, hogy mi lesz kis családjából váratlan halála esetére. Megírja *Bónis-Pogány Karolina szellemének* c. költeményét. Az örökséget azonban nem kapta meg a költő; Bónis nem engedte végrehajtani a végrendeletet, különben Tompa kis fiának halála után úgyis tárgytalanná vált.

A következő évben erdélyi utazásra szánta magát. Meglátogatta Désen Medgyes Lajost, a költő-papot.

Innen együtt mentek Kolozsvárra. Mindenütt oly melegség, annyi szeretet fogadta, hogy kikökkent szomorú hangulatából; bátran mondhatjuk, hogy ez az utazás volt életének legzavartalanabb örömben töltött ideje. Annyi mellőzés, annyi sérelem után volt alkalma személyesen meggyőződni arról, hogy a közönség, keveset törődve egyik-másik bírálójának ítéletével, megkedvelte, olvassa, szereti költeményeit. Az élénk fogadtatást, a lelkesedést tükrözi vissza az a levél, mely ottlétéről értesíti a *Budapesti Viszhangot*. »Közelebb névnapján — írja a tudósító — körünkben időzött a kedves, vonzó, szelíd arcú Tompa és a derék Medgyes Lajos. A fiatalság tolongott; összejárta az utcákat, nézte a vágyott, édes arcokat, melyeken ott dereng a tiszta szív, amelyből omlott dalok meghódították a két magyar hazát. Főbbjeink tárt karokkal fogadták őket, hogy ne felejtsek el soha, hogy nálunk jelenlétök ünnep volt s ösztön az ifjú kebelnek, hogy ők is tegyenek a hazáért valamit.« (Versényi közl.)

Tompa már Désről írt Aranyinak egy tréfás levelet; mikor pedig haza ér, siet tudósítani útjáról, mely diadalúthoz volt hasonló. Elragadtatása tűnik ki az alábbi sorokból: »Valósággal Erdélyben jártam. Hanvai Károly örökölt Désen; oda kellett utaznia; félt maga menni s elvitt; így én megláttam Erdélyt. Debrecenen, Kolozsváron utaztunk keresztül. Mindenütt a legnagyobb kitüntetéssel, sőt mondhatom (neked csak) ünnepies diadallal fogadtak. Estélyeztünk, nevem estéjét gr. Mikónál tartottuk, azaz ő tartotta részemre meg. Minden

lépésemem elismeréssel fogadtattam. Tudván, hogy ennek te örülsz magam után legjobban: neked azért írom meg. A részleteket természetesen elhagyom. Gondolj utamról sok szépet, jót, sőt dicsőségest, s tudod, milyen volt az. Láttam Kolozsvárt Krizát (egy valódi kedves, jó ember), Kővárit, stb. Gyönyörű világ van ezen a Kolozsváron. Nemzetiség és vallás erőben, díszben. Az irodalom iránt a legélénkebb, legmelegebb részvét, emberei iránt valódi tisztelet. Debrecenben megismerkedtem a professzorokkal és papokkal.... s mondhatom neked, igen jól éreztem köztük magamat. K. nagyon derék fiu s igen megszerettem, csak többször is lehetne alkalmam vele s velök találkozni; de isten tudja, mikor mozdulok én ki ismét fészkeimből! Igen jól esik itthon. Pedig mondom, hogy utam gyönyörűséges volt. Tán engemet is megilletett már egy kis méltányos kritika.» (1856.)

Gyengélkedő feleségét, beteges fiát otthon jó egészségben leli. Heckenast levele is várja; összes költeményeit szándékozik díszes kiállításban kiadni. Öröm tölti el; rövid időre eltűnik szeme elől az a sötét fátyol, melyen keresztül a világot nézte. Tele van tervvel a jövőre vonatkozólag; a jelenben gyönyörűséget ad költeményeinek rendezése. Vagyona ugyan nincs, de a hanvai egyház, mely új papi lakot is épített, tisztességes megélhetést biztosított neki. A csendes papi lakot új vendég, az öröm, a megelégedés látogatta meg.

A görög tragédiában ilyenkor sújt le a végzet, hogy a bukás annál keservesebb, annál borzasztóbb legyen. A megelégedettséget sugárzó papi lakot is

most kerülgeti a legborzasztóbb csapás, a gyermekhalál. A féltett, gyenge gyermek hosszas betegeskedés után meghal, hogy visszarántsa abba a sötétségbe apja lelkét, melyből számára már nem volt gyógyulás. A csapás nagyságát fel sem fogta egyszerre, lassan sorvasztotta testét-lelkét, mint ahogy elsorvad az a fa, melynek törzsén mély sebet ütöttek. A korona még zöld, még itt-ott új hajtások is láthatók, de egymás után jelennek meg a sárga foltok, a halál foltjai; mindig sűrűbben, mindig gyorsabban, míg végül elkövetkezik a teljes pusztulás. Ez a kiheverhetetlen fájdalom újult erővel kelti fel a már gyermekkorában benne gyökeret vert pesszimizmust, megrokkantja testét, elveszi életkedvét, sőt Istenbe vetett bizalmát is megingatja. Csak barátja van még. A haláleset után egy nappal írja: »Szeptember 26-án kis fiam vereségbe esett, de szerencsésen átment rajta; 14 nap múlva dagadni kezdett, de megint meglohadt és jobbacskán volt, végre a legkifogásnélkülibb gond, ápolgatás, kuráltatás dacára is okt. 23-án reggeli 7 óra után meghalt. Feleségem leirhatatlan állapotban van; magamat is, bár férfi vagyok, majd megtébolýít a fájdalom. Ha láttátok volna most ezt a gyermeket, gyenge testében mennyi szellem, kedély volt. Mindennek vége!« (1857.)

Itt záródik le költőnk férfikora s még fiatalon a testi és lelki szenvedés súlya alatt megindul az öregség felé. Férfikorának termékei a lírai költeményeken kívül a *virágregék* és az *allegóriák* nagy része. Mindkettő a jelképes költészet körébe vág, melyhez már ifjú korában vonzódott.

Az allegóriák.

A két Góliát legyőzte a halálra fáradt Dávidot. Olyan volt az ország, mint a hóval borított téli mező. Ellenségei azt hitték, halotti szemfedél borítja és a hazafiak sem remélték, hogy a fehér, hideg lepel alatt a szabadság csírái tenyésznek. A vakmerők, kiket a lázas nemzet ellenállhatatlan erővel szorított a gyors cselekvés terére, elvéreztek a csatamezőn, kimultak a bitón, senyvedtek a börtönben, vagy bujdostak távol hazájuktól. Ha kitör a tengeren az orkán, megjelennek a gyors-röptű viharhadarak és ott érzik jól magukat, hol a legbátrabb embernek is megreszket a lelke. Ilyen viharhadár volt Petőfi a forradalom idején. Megszűnt a fergeteg, eltűnt egy véres harc után. Vörösmarty, a nemzet ünnepelt költője, Bajza, az éles eszű kritikus, együtt bujdokolnak. Aranyt megbénította a szörnyű csapás, érzékeny lelke vergődött; hosszú időn át alig írt valamit. Czuczort utólérte a hatalom bosszúálló keze. Tompa, Garay fájdalmasan nézték a mozdulatlan nemzetet, a nagy halottat. Vége szakadt a forradalom alatt hirtelen felvirágzott ujságirodalomnak is. A bosszúálló ellenség mint egy százkarú szörnyeteg nehezedett az országra. Karjai, az országba özönlő idegen tisztviselők zaklatják, kinozzák a népet. A kín, a szenvedés még alig válik panasszá, a vakmerő már börtönben ül. Irodalmi munkásságra eleinte gondolni sem lehetett, hisz első sorban az életet, a

személyes szabadságot kellett biztosítani. Halott-nak látszott az ország a sok vérvesztés miatt. Idegen, ellenséges férfiak állották körül halálos ágyát, akiknek az volt a hivatásuk, hogy az esetleg visszatérő életjelenségeket figyeljék, s ha mozdulni talál, ha erőre kap, békókat verjenek kezére-lábára. A legnagyobb baj az volt, hogy a nemzet sem értett egyet. Az emberi természetben gyökerezik, hogy a kiállott szenvedések után keressük a bűnbakot, kire ráháríthassuk a felelősséget. Nem csak a multra nézve nem értettek egyet, hanem a jövőre nézve is más-más úton jártak. Voltak hajthatatlan, szenvedélyes férfiak, kiket csupán a bosszú gondolata töltött el s voltak higgadtabbak, kik ki akarták éheztetni az abszolutizmust és nyugodtan bevárni, míg a rendszer maga-magát teszi tönkre.

E szomorú napokban az írók közül Szilágyi Sándor tért leghamarább a helyes útra. Egy szép-irodalmi lapot alapít. Maga köré szándékozik gyűjteni a régi írókat s újakat iparkodik nevelni. Elöl kell kezdeni mindent. Fejlődésnek induló korszakokban is nagy nehézséggel jár a kezdet; a gyávaság, a kishitűség, a bizalmatlanság megbénítja az akaraterőt. De ha megmozdul a lomha test, ha sikerül a vérkeringést megindítani, rövid idő alatt csodálatos eredményt lehet elérni. A kevésre becsült, elismerés nélkül dolgozó megindítók nyomaiba új harcosok lépnek, kik már járt úton haladnak és élvezik is munkájuk eredményét. De most más a helyzet. Nem alvó erőket kell életre kelteni, hanem egy kimerült szervezetet gyógyítani.

A Pestre szállingózó írók is két táborban van-

nak és farkasszemet néznek egymással. Tompa csendes falujából figyeli az eseményeket és nem érti a mozgó okokat. Falusi magányában magába száll s magasabb szempontból figyeli az egymással küzdő csoportokat. Hitét elveszti nemzete jövőjében, s a küzdők a holttesten civódó keselyűkre emlékeztetik. »Minő szemüvegen nézzem« — írja Berecz Károlynak — »nyomorúságos irodalmi viszonyainkat! Legyen felelet ezen Pestről, egy tekintélyes írótl kapott tudósítás: »Itt két párt van, Magyar Hírlap és Pesti Napló párt; e két párt egymás embereit marja és üldözi; ennek következtében az Önre írt kritikák.« Boldog Isten! hát most is párt, az ezerféle ellenséges, nyomasztó viszonyokkal szemközt! És vajjon hogyan jutottam én egyik vagy másik pártba? Én tartozni akarok a tisztán irodalmi párthoz, de Napló, vagy Hírlap párthoz semmi esetre. Mizerábilis, kárhuzatos dolognak tartom most az ilyen pártoskodást.« E viszonyok látára szeme megtelik könnyel, lelke fájdalommal. A természet hatalmas fát nevel a kicsiny magból, a költő lelkét egy kép, egy elejtett szó megragadja, gondolatvilágában megfürdik, társakat hív maga mellé s megjelenik a költemény:

Megenyhült a lég, vidul a határ,
S te újra itt vagy, jó gólya-madár!
Az ócska fészket megigazgatod,
Hogy ott kikölthesd pelyhes magzatod.

A mező zöld pázsitja sirokat takar, a tó meg van áradva a kiomlott vértől, az egész ország jajszó-tól hangos.

A menyasszony meddőségért eped,
Szüle nem zokog holt magzat felett,
A vén lelke örömmel eltelik,
Hogy nem kell élni már sok ideig.

A nemzet utolsó pillanatai sem hozzá illők ; meghalni sem tudunk kellő méltósággal.

Nem elég, hogy mint tölgy kivágatánk,
A kidült fában őrlő szű lakik
A honfi honfira vádaskodik.

Testvért testvér, apát fiú elad
— — — — —

A gólyához intézi költeményét, a magyar nép kedves madarához. E madár mintegy oltalmazója annak a háznak, melynek tetejére fészket rakja. A költemény hatását nagyon fokozza az, hogy éppen a gólyához szól, amely madárról Petőfi, a magyar nép érzésének leghívebb tolmácsolója, mondja :

Nekem valamennyi között legkedvesebb
Madaram a gólya,
Édes szülőföldem, a drága szép alföld
Hüségese lakója.

Szilágyi Sándor lapjában jelenik meg e költemény 1850-ben. Hatása általános volt, mert a költő csak szép formába öntötte az emberek szívében lappangó érzést. Mintha a nemzet ütőerére tette volna kezét és kitalálta volna gondolatát ! A tüzes-vérű honvéd, ki szuronysegezve rohant a kartács-tűzbe s azt képzelte, hogy Magyarországot a poklok

kapui sem döntik meg sohasem, most ellensége hálójában vergődött. Ekkor állítja szembe költőnk a természet ébredését nemzete halálával. A nemzet megvonaglik a fájdalomtól; legalább életjelt ad. A kétségbeesés hangja e költeményében jelenik meg először; a nagy hatás csalogatta előre ezen az úton. Még folyik a küzdelem, a trombitaharsozás, az ágyúdörgés elnyomja a sebesültek panaszos kiáltásait, de ha megszűnik a harc, a panaszos hang lesz úrrá a csatatéren. Amily fenséges és félelmetes az előbbi, oly megindító és szivetrázó az utóbbi.

A *Gólyához* című költeményt nyomon követte a *Pusztán*. A végtelen pusztaság mindnyájunk gondolatvilágában össze van forrva a szabadsággal. A korlátokat nem tűrő lélek a pusztát érzi otthonának. Senki sem érezte ezt jobban, senki sem fejezte ki szebben Petőfinél. A magyar fajnak évezredes megszokás ültette lelkébe a szeretetet, hiszen mindig síkságon volt a lakóhelye. Erősítette szeretetét az a háttérben lappangó tudat, hogy testvérei is ott laknak. Petőfi lelkesedve mondja a pusztáról:

Szeretem a pusztát! ott érzem magamat
 Igazán szabadnak,
 Szemeim ott járnak, ahol nekik tetszik
 Nem korlátoztatnak,
 Nem állnak körülöm mogorva sziklák, mint
 Fenyvegető rémek,
 A csörgő patakot hányva-vetve, mintha
 Láncot csörgetnének.
 És ne mondja senki, hogy a puszta nem szép
 Vannak szépségei,

De azokat, mint a szemérmes lány arcát,
Sűrű fátyol fedi ;
Jó ismerősei, barátai előtt
Leteszi fátyolát,
S rajta vesz merően a megbüvölt szem, mert
Tündér kisasszonyt lát.

Tompa jó ismerőse, jó barátja volt a pusztának.
Meglátta azokat a szépségeket, melyekre Petőfi
csak egy művészi hasonlattal hívja fel figyelmün-
ket. Mintha az lett volna költőnk célja, hogy lerántsa
azt a bizonyos leplet róla és mi megláthassuk a
tündérkisasszonyt. Csakhogy ő már a pusztá eltü-
nedező szépségeit siratja, hogy annál könnyebben
kapcsolatba hozhassa nemzete pusztulásával.

Oh pusztá ! elvész nemsokára
Vadon költészeted !
Hol a pásztor vigan bogárzó
Gulyát terelgetett,
S a délibáb rengő tükrében
Szilaj mén vágatott ;
A pásztortűz, furulyaszó
Kialszik, elhal ott.

Ugyanaz az érzés teremtette e leírást, amely
Petőfi lelkét elfogta, midőn Kerényihez intézett
levelében megemlékszik a Tisza szabályozásáról és
a vele kapcsolatban levő változásokról. Mi is láttuk
a pusztát, mi is csodáltuk. De nem láttuk meg min-
den szépségét. Petőfi és nyomában Tompa levonják
róla a fátyolt és előtűnik a maga tündéri szépsé-
gében. Tompának csak az a hibája, hogy kellett-
nél tovább nyújtja a leírást és ezzel csak gyöngíti
a már kialakult érzést. Kárpótolnak azonban ben-

nünket a következő versszakok, melyekben nemzete halálán kesereg :

Ki sem mult még a hős oroszlán,
Bár arca jéghideg,
De megrándul még szive táján
Egy-egy vérző ideg :
S felette már a ronda varjak
Csoportja megjelen,
És üt falánk, gyalázatos tort
A félholt tetemen.

Alighogy a villám lesujtá
A bátor keselyűt,
A fenn szürkülő sziklaszálon
Még fészke meg se hült,
Hol a nyílroptü sólyom is csak
Nagy félve járt elébb :
Csipogva fürdik s üt tanyát most
A szemtelen veréb.

Ha a szabadságharcot követő évekre gondolunk s látjuk a kicsinyeskedő apró zsarnokokat, eszünkbe jut a haldokló oroszlánról szóló mese. Míg éles karmait használni tudta, míg rettentő hangja megrázta a levegőt, félénken bujkáltak ellenei. Mikor pedig elgyöngülve, kimerülten haldoklott, mindnyájan felkeresték s még a szamár is megrugdosta. Ez a mese, ez a kép ébredhetett fel a Tompa lelkében. Ez egyszerű igazságot gyönyörű köntösbe öltöztette. Hangja szokatlanul szenvedélyessé válik, átérzi a beteg oroszlán minden kínját, amely már látja feje fölött kóvályogni a ronda varjakat, az éhes ragadozókat. Nem kételkedik a nemzet halálában, csak ez a csúfos vég fáj neki. Elesni a csata-

mezőn, hol a sebesült hallja a trombitaharsogást, látja az előretörő zászlókat, szép halál. De kínpadra vonatni, percről percre érezni az életerő hanyatlását és gúnykacaj közt Sámsonként szenvedni, a legnagyobb gyötrelem.

A falánk varjak, a szemtelen verebek bizony nem nézték tétlenül Tompa működését. Még az a szerencséje, hogy a *Pusztán* nem jelenhetett meg a lap lefoglalása miatt, tehát csak *A gólyához* került rovársra. Irományait lefoglalták, őt pedig beidéztek Kassára. Kihallgatás nélkül heteket töltött ott folytonos rettegésben. Ha elítélik, állását veszti. Ez pedig családjával együtt nyomorúságba döntötte volna. Az üldözés még oly erős volt, hogy nem juthatott volna más helyt sem papi álláshoz. Szerencsére, haza eresztették. De a zaklatásnak nem volt vége. 1853 januárius 1-én értesíti Aranyt, hogy ismét Kassára idézték, de február 24-én már hazulról ír barátjának. 1853 március 29-én szüntették meg ügyében a vizsgálatot; erről május 17-én Aranyhoz intézett levelében emlékszik meg. »Haza szabadultam végre ítélet nélkül kegyelem útján; így rendőri felügyelet alatt lévén, olyan az állásom, mint az írás szavai szerint »a madárnak az ágon«, ha a felügyelő tisztviselőnek nem tetszik az orrom vagy képem, referál, hogy nem jól viselem magam. Furcsa biz az! Szilágyi S.-nak ördög baja sincs, ki mint felelős szerkesztő adta ki a Gólyát, engem pedig majd elítélnek, majd megfosztanak nyomorult kenyeremtől örökre; mert amely pap hadi törvényszék előtt áll, eo ipso elveszti hivatalát, ez a rendelet szava.« Sok kellemetlen napot szerzett

L 18.

költőnknek a rendőri felügyelet. Barátait sem látogathatta akadály nélkül. Költői működésére nagy kihatással volt. Az igazságtalan üldözés növelte benne a gyűlöletet, másrészt nem írhatott többé szabadon, mert állandóan figyelemmel kísérték. Ekkor kezdődött működésének legértékesebb korszaka, ekkor fejlődött ő a legnagyobb magyar allegóriaköltővé.

Megragadom itt az alkalmat, hogy rátérjek az allegória keletkezésére, hatásának titkára. Réges-régen elmúlt korszakok eseményeit, századokkal előbb elhalt férfiak tetteit érdeklődéssel tanulmányozzuk, gyönyörűséggel olvassuk. E régi történetek világítják meg korunkét, e férfiak jellemén át vizsgáljuk szereplőinket. A regény- és történet-olvasónak közös tulajdonsága, hogy embertársaiban az olvasottakhoz hasonló embereket igyekszik felfedezni. Az olvasás közben megismert történetek pedig társakat keltenek életre bennünk s velük szorosan összefonódnak. Nemcsak emberi történetekkel vagyunk így, hanem a természet jelenségeivel is. A fákról hulldogáló levelek, az őszi tájék felébreszti bennünk a mulandóság, a halál érzését. Ugyanaz a dolog természetesen nem egyenlőhat a különböző műveltségűekre, mert nem mindenki van elég sok, a látottakkal, hallottakkal rokonságban levő képzet. Petőfi szilaj forradalmi költeményei nem úgy hatnak egy elnyomott, szabadságra vágyódó népre, mint arra, mely évszázadok óta nem ismer zsarnokot. Az Alföld leírása igen sok hegyes vidéken született emberre csekély hatással van, míg a síkföldi tüstént maga elé képzelet és benépesíti az emlékezet tarka képeivel.

Mert az olvasóra csak azok a dolgok lehetnek mély és maradandó hatással, melyeket magára, hozzátartozóira, korára vonatkoztathat. A Verne-t olvasó gyermek ott ül a viharverte léghajón, lentjár a tenger alatt, vagy bujdosik az őserdőben. A költői művet olvasó férfi és nő magát és hozzátartozóit ismeri fel hőseiben, legalább magát és ismerőseit képzele hasonló helyzetekbe. Ha ez nem történhetik meg, hatás nincs.

A léleknek ez a tulajdonsága magyarázza meg az allegória keletkezését. Az egymással vonatkozásban levő dolgok egymás mellé kerülnek. Ha az egyikről tudomást vesz a lélek, társa vagy társai azonnal életre kelnek. Természetesen, kétféleképpen történhetik. Vagy belülről indul ki, vagy külső tárgy keres magának a lélekben megfelelőt. Mindkettő egyaránt sikerülhet, ha önkéntelenül történik. Ha azonban valamely tárgyhoz keresnünk kell a megfelelőt tudásunkban, vagy a természetben, könnyen mesterkéltté válhatik az allegória. Ily esetben el kell készülnünk arra, hogy esetleg az olvasónak is épp úgy kell keresnie az összefüggést, ami aztán a hatás rovására megy. Az olvasónak éppen oly világosan kell látnia a fátyoltakarta gondolatot, mint az írónak. Művelt olvasóról beszélek, mert pl. a történeti allegória műveltséget, olvasottságot kíván. Ha *A madár fia*hoz című allegóriát vizsgáljuk, azt állíthatjuk, hogy a költőnek hazája során aggódó lelke keresett magának fátyolt, amibe burkolózhat. A költőről az énekes madár jutott eszébe s innen már csak egy lépés volt az öreg madár képéhez, mely az ágak között gunyasztó viharverte

fiókáit bátorítja. A fátyol, a gondolat burka maga is szép kép. S nem lebben fel végig. Mögötte rejlik az igazi gondolat. Amelyik allegóriában a költő összetépi a finom leplet és előlép, már nem tesz ránk oly nagy hatást. Az egyik kép meg van zavarva.

Általában azt hangoztatják, hogy az allegória mindig olyan korban születik meg, illetőleg virul fel, mikor nem szívesen hallják az igazságot, sőt veszedelmes kimondása. Ezzel magyarázzák az ezópusi mesének keletkezését is. Pedig e magyarázat nem állhat meg teljesen. Ha a nép, melynek szánták, megértette az ezópusi mesét, megértették azt bizonyára még jobban a zsarnok emberei is. Csak gondoljunk Aesopus sorsára, ne feledkezzünk meg Phaedrus száműzetéséről és szemünk előtt lebegjen Tompa üldöztetése! Az allegóriára való hajlandóság veleszületett tulajdonsága az emberiségnek. A korlátolt lelkű ősember egyszerűbb formáját épúgy használta, mint ahogy használják költőink s használjuk mi is beszélgetés közben. Az érzelmek és gondolatok kifejezésének egyik formája volt s az ma is. Az üldöztetés tagadhatatlanul nagy mértékben felvirágoztatja a képletességet, de nem annyira a költészetben, mint inkább a társalgási nyelvben, viseletben, az embereknek egymással való érintkezésében. És ha a költészetben is fokozott mértékben találjuk meg, annak éppen nem a nyomás az oka, hanem az, hogy az emberiség ilyen korszakokban megszokja a jelképes beszédet.

Minden olvasmány úgy ér el nagy és maradó hatást, ha meg tud bolygatni lelkünkben egy nagy képzettömeget. Ezt néha eléri egyetlen helyén

alkalmazott sorral, sőt szóval is. Ilyenkor a bennünk támadt visszhang fokozza a kívülről jövő hatást. Az igazi allegória úgy lép elénk, hogy magával hozza annak a hangnak egy részét is, melyet más költeményekhez lelkünk szokott adni. Egyszerre kétfelől fog ostrom alá bennünket, s a gondolatnak olyan társsal siet segítségére, amely talán bennünk azonnal vagy ilyen tisztán nem is támadt volna fel. A gondolat közvetetlenségéből is keveset veszít, mert a borító fátyol rendesen oly finom, hogy rajta keresztül nézve is alig kerülheti el valami figyelmünket.

Tompa a szabadságharc után helyes útra tért. Jobban fejezzük ki magunkat, ha azt állítjuk, hogy az események alakulása folytán Tompa egész nagyságában kifejlődhetett, mert az ő teljes kifejlődéséhez borongó, fájdalmas környezet kellett.

A köztudatba ment már át, hogy mindig a kor határozza meg az író. A kor gondolkodásának, a közfelfogásnak ismerete nélkül csakugyan nem tudjuk az irodalmi művek legnagyobb részét teljesen felfogni és megbecsülni. Természetesen nem egyedül a kor határozza meg íróját, ez csak az egyik determináló. A másik az illető írónak lelki világa. Ha ez összeütközésbe kerül a kor felfogásával, elfonnyad az író, sohasem jut arra a magaslatra, amelyre egy más korban juthatott volna. Ha a kettő harmóniában van, kiváló munkák jönnek létre. A kort a földhöz, az író a maghoz hasonlíthatnánk. Ugyanabból a magból más-más földben nagyon különböző nagyságú és termésű növény válik. Bátran állíthatjuk, hogy a szabadságharc után lefolyt évek és Tompa lelki világa között megvolt a harmónia; ha ez nem

így lett volna, ha a leigázott ország, nemzetének elfojtott zokogása, a körülötte levő gyász meg nem töltik lelkét, írt volna még népmondákat, virágregéket, a magyar népeletből vett humoros elbeszéléseket, talán néhány panaszos költeményt is, de sohasem emelkedett volna Petőfi és Arany közelébe. Hisz 1846-ban, mikor már Petőfi érzi a földrengést, hallja az ágyúk dübörgését, látja a véres csatatereken gazdátlanul futkosó paripákat, Tompa alig ír mást néhány újabb népregén és a virágregéken kívül. Pedig ugyanaz a kor, ugyanaz a levegő volt körülöttük, a legszorosabb értelemben, mert Tompa ekkor Pesten tartózkodott. De ilyen korban nagy költővé Tompa nem válhatott. Ezek után hozzáfoghatunk az allegóriák tárgyalásához.

Mig *A madár fiaihoz* című allegóriában megcsilánlik az a reménye, hogy a nemzetet a költők fel fogják támasztani, több költeményében nem bízik a feltámadásban, nem is várja; csak a szép, a nemzethez, a dicső multtal bíró nemzethez méltó halált kívánja. Ez az érzés hozza létre egyik leg-tökéletesebb allegóriáját, *A sebzett szarvas-t*.

Tied volt a bérc messze földre,
Fellegverő fákkal benőve;
Tied zöld füvel a halom;
Ott délcegen iramva, majdan
A tiszta kutfő várt az aljban
— Mily szép, szabad birodalom!

Az Odysseia festői leírásait ébreszti fel bennünk e kép. A diszító jelzők, az alliterációk zengzetessé teszik a leírást.

A szarvas boldogsága rövid volt. Megjelent a vadász és lesből, gyáván belerepíti nyilvesszejét. A sebzett szarvas menekül. E képet ismerjük Vergiliusból, Aranyból. De Tompa kiegészíti. A sebzett szarvast kiömlött vércseppjein nyomozza a vadász. Óhajtjuk a vad menekültét, szeretnénk elrejteti üldözője elől s értjük a költőnek kétségbeeséssel határos felkiáltását:

Fuss, fuss nemes vad! el ne érjen
 Hadd tépje a düh, nyomja a szégyen,
 Mely füstbe ment reményt követ;
 Mulj el, halj meg, ha véged itt van . . .
 De végórád és kinaidban
 Ne lászon hasznót, örömet!

Ha társakat gyűjt lakma végett
 És felrakat sok drága étket:
 Szived ne lássa asztalán!
 S hogy győzelmét hirdetni tartsa,
 Ne függjön föld roppant agancsa
 A fegyveres háznak falán!

Az elgyötört, száz sebből vérző magyar nemzetre alig találhatott volna szebb képet költőnk, ki maga is üldözött szarvas volt.

Egy másik allegóriában népének sorsa a pusztuló erdővel olvad össze képzeletében. A bús, elmulásra vonatkozó képek könnyen támadnak lelkében. Mohón szív fel mindent, ami a hatalmasok ledőlésével, az elmulással, a változással van kapcsolatban. Mindnyájunkat meglep olykor-olykor a szomorú hangulat. Összeszorul a szív, meggörnyed a test az élet terhe alatt. De normális embernél ez

csak időleges érzés marad. Hisz a vidámság híres költője, a jókedv mestere, Anakreon is összerezzen néha-néha és deres halántékát vizsgálva iszonyodik Tartarostól. De elmulik ez a hangulat és bugyognak a mulatozásra szólító, csapongó kedvű versecskéik. Tompánál nem hangulat ez a bús érzés, hanem alaptermészet. Gyönyörűséggel rajzolja a pusztát, hogy annál jobban elmerengessen költészetének vesztén. A pusztuló erdőben is megrajzolja a hatalmas őserdőt teljes pompájában, hogy a felhangzó fejszecsapások zaján keseregessen:

Borítva halmot, völgyet, bércet :
 Messzebbre, mintsem a szem érhet,
 Ágával a felhős magasba,
 Gyökével a mélységbe hatva,
 S erőt vevén a cserje — s tuskén
 Az ősi erdő áll a büszkén.

S hozott a hír, mely róla ment szét,
 Bámulót és — tövére fejszét ;
 Sok szép sudar s derék ledőlt
 De a sebet gyorsan kinötte,
 És a fák, melyek megmaradtak,
 Lőnek még sokkal izmosabbak.

Vihar s forgószeél ütve rája :
 Megtépve lőn zöld koronája ;
 A föld ingott alatta gyakran,
 Mig fenn az ég zordon haragban
 Ontott reá tüzes villámot ;
 De bár zúgott, zengett : — megállott.

A hatalmas erdő a magyar nemzet. Századokon át nehezedett rá az ellenség mindenfelől, de élt és virágzott. Most is áll még, de belsejében szű

öröl s mind gyakrabban veri fel a rengeteg csendjét egy-egy omlás. De nem ez a halál oka. A büszke cserszálak nyomán törpe, szálnalmas nemzedék nő. A felszaporodott költőkben és írókban — mint már kimutattuk — Tompa nem az új élet jelenségeit látta, hanem holttesten civakodó ragadozókat látott bennök. Erre a nemzedékre mondja:

Kétségbeejt a sarj, a vessző;
Rosszul fakadt, növése görbe,
Nem fel siet, de a töbörbe.
Ha dús sarjban nincs ifjulása,
Elvész az erdő, bárki lássa.

E költeményében is beleesik szokott hibájába. Attól fél, hogy nem értjük meg tökéletesen; siet tehát levonni a tanulságot. Ez a prózai két sor sokkal többet árt, mint használ. A költemény elolvasa után meglep bennünket bizonyos hangulat, mely tartalmazza a tanulságot is. Hiába iparkodik a költő szavakba önteni; mi sohasem leszünk megelégedve, mert a lelkünkben élő hangulatot szebbnek fogjuk tartani.

Ezekben az allegóriákban kétségbeesik a jövő miatt. De a közhangulat változása befolyással van költőnkre is. A nemzet bizni kezd, hogy »lesz még egyszer ünnep a világon«. A nemzet bizalma magával ragadja a költőt. S minthogy már fiatal-ságában egy-egy érzést többször és többféleképpen dolgozott fel, most is ennek a tulajdonságának köszönhetjük, hogy egy-egy érzés kifejezésére több allegóriát használ. Ez allegóriák közül való a *Terepélyes nagy fa*.

Mint a felleg, messze tájra
 El-kilátszik koronája ;
 Törzse délceg, ága zöldel
 S biztat még sok szép idővel,
 Szenvedett bár, — mit elárul
 Annyi sebhely oldalárul ;
 Látva orkánt, érve harcot,
 Amióta megfogamzott
 S nagyra nőtt a sik határban,
 Társak nélkül, egymagában
 Terepélyes nagy fa.

Mint egy hatalmas, büszke vár emelkedik ki a környező lapályból. Örökéletre van szánva. Még a szű sem tud hozzáférközni, mint a pusztuló erdő fájához. A magánosan álló, vésznek, viharnek útjában levő, megszabdalt, de el nem pusztuló fa találó kép a rokontalan, annyi szenvedést kiállott magyar népre. Hányszor megcsapdosták ezt a fát, hányszor belevágtak az elevenbe is! A megszabdalt ágak helyébe újak nőttek, a fagyban lehullott leveleket másokkal pótolta s állott büszkén, dacosan még az ötvenes évek viharában is.

A fogoly a börtönben szenvedő rabot rajzolja. Ellenségei gúnyolják, ingerlik. Ha bilincs nem volna kezén-lábán, eltiporná őket. Petőfi sikerültebb képet alkalmaz a leigázott népre ; a ketreche zárt orosz-lánt. Annyira plasztikus, annyira erővel teljes ez az allegória, hogy Tompa is kénytelen hasonlatért hozzá fordulni, mikor a fogoly helyzetét rajzolja :

Mint az oroszlánnal, — ha fogva
 Mulatnak félve, szivdobogva.

E költeménye messze elmarad a Petőfié mögött. A megláncolt fogolyban csak embert látunk, bezárva az emberi erőhöz mért tettek szűk körébe. Nem hisszük róla, hogy letépheti láncait és szétszakított bilincseivel agyonverheti őreit. A leigázott nemzetnek csak tagja, de nem képviselője a rab férfi. Nem is a Tompa foglya, hanem a Petőfi rab oroszlánja testesíti meg előttünk a leigázott népet.

A jövőbe vetett hit sugárzik ki *Herodes*-ből is. Kitűnően eltalálta a képet a zsarnokság hiábavalóságának ábrázolására. Mindnyájan ismerjük, össze van nőve lelkünkkel. Még az a jó oldala is van, hogy a legtöbb emberben vallásos érzést mozgat meg és a Megváltó helyett ártatlanul megölt kisdedek feltoluló csoportja igen emeli a hatást. Nem is hagyták költőink feldolgozatlanul a hatásos tárgyat. Legtökéletesebben Aranynak sikerült kidolgoznia. Rákhelnek, a fájdalomtól és félelemtől félőről anyának vergődése még a durva poroszló szemébe is könnyet csalt. Tompa nem tudta kiaknázni kellőleg a hatásos jelenetet. Ennyit mond róla :

Búban van annyi sziv,
Annyi szem kesereg :
Fiaikat kérvén
A szegény Rákhelek.

Arany és Tompa költeményének alapgondolata közös. Az ígét, az eszmét nem nyomhatja el emberi erő. Aki megkísérli, tragikus hőssé válik. Vagy belehal, vagy beleőrül a küzdelembe. Tompa Hero-

dest Arany balladáinak hatása alatt örülettel bünteti. Az alábbi befejező sorokon erősen érezhető Arany hatása ;

De kiket vad dühöd
Kinos halálra vitt :
Azoknak látod még
Halvány alakjait.
Benéznek ágyadba
A mennyezet felett,
Hosszuvá, szörnyüvé
Teendik éjjeled !

Van büszke palotád, —
Kevés, ki oda jut ;
Eláll a fegyveres
Őrség falat, kaput.
Az ajtó benne erős,
Nehéz závara van, —
És lángol annyi mécs,
— De minden hasztalan !

Amint az éj beáll,
Beáll a borzalom :
Rém jön fel a földből,
Áthat légen, falon,
Eszmélsz, — gondolkodol . . .
S előtted nyiltan áll,
Hogy magad vagy, kitől
Igy megcsufoltatál !

Arany Edvárdja úgy bűnhődik, mint Tompa Herodese. Tompa allegóriája szélesebb körű, általánosabb igazságot tartalmaz. Aki szembeszáll az igazsággal, megbűnhődik. Aranyé szűkebb körű s csak a népszabadsággal mérkőző zsarnok bukását pél-

dázsa. Arany költeménye plasztikusan tömör, drámai; Tompáé szétfolyó, a legszebb jelenetek értéküket veszítik a költő előadásában. Arany bemutat, Tompa leír. Költeményének értékét még jobban gyöngíti a végéhez fűzött tanulság, mely a szónoki művek tételeire emlékezteti az olvasót. A költeménynek egyházi beszéddel való rokonságát még inkább fokozza ez a pár sor:

Gyarló ember keze
S gonoszok álmai
Hogy bírnák utain
Az Istent gátlani?!

A gondolatnak és érzésnek ellenállhatatlan erejét allegorizálja A *tűz*-ben. A fel-felcsapó lángok, a vérvöröstől sárgáig váltakozó színek mintha az emberben forrongó, elcsillapuló, majd ismét életőrző érzéseket jelképeznék! Míg korlátok közé van szorítva, hasznot hajt, gyönyörűséget okoz; ha elhatalmasodott, megdöbbentő látvány. Az ősnépek egy része istenét látta benne. Bizonyára együtt képviselte a jó és rossz szellemet. A pásztor ma is órák hosszat elül a tűz mellett s gyönyörködik a lángnyelvekben, a tűznek változatos képében. Deák-ról beszélük, hogy leült a tűz mellé és sokáig merengve nézte. Bizonyára ő is allegóriát látott benne; alkalma volt gondolatvilágának az elkalandozásra.

Költőnk is allegóriának alkalmazza. Látszólag kialudt már; elfogyott a tápláló erő. Mind gyérebben csap elő a láng a finoman leülepedő hamuréteg alól; »kezdi hunyorgatni hamvas szempilláit«. Mindenki azt hiszi, vége van, elalszik.

De hamvát szétrúgván, egyszerre felcsapott
Költvén ijedelmet, reményt, ámulatot.

Vajjon nem hasonlítanak-e a tűz változó képéhez az emberi indulatok? Egy érzés, egy gondolat végigszalad a világon. Tegnap még megkövezték hirdetőjét, ma mindenki a martir szavára esküszik. Az emberi lelkek úgy tapadnak a diadalmasan előretörő gondolathoz, mint a lavinatömeg képződésénél egyik hőszemecske a másikhoz. A terjedelmes hőmezőn nyugodtan járhat a vándor. Száz kődarab lehull, száz madár tűr fel egy darabkát róla, de a mező nyugodt marad, míg egyszer lehull egy kődarab, vagy felkap egy madárka egy csipetnyi havat s percek múlva mennydörgő robajjal siet le a lavina, maga alá temetve, elsodorva mindent, mi útjában áll. Így zúdul át a világon időnként egy-egy gondolat s azt az igazságot, melyet régebben hasztalan hirdetett egy korát megelőző szerencsétlen, most rajongással szereti mindenki. A sima hőmező, a nép megmozdul s rettenetes pusztulás jár nyomában. A korlátjaiból kiszabadult végtelen tűz ez, mely országról országra száll, hogy fegyvert adjon az addig békésen szántogató parasztnak kezébe, hogy lóra ültesse a pásztort, aki addig elégedetten furulyázott nyugodtan legelésző nyája mellett.

Földön és levegőn fényes meleg fut át,
A sziv dobog, hevül és gyúl szent lángokra,
S el nem hamvad, mint a Hóreb csipkebokra.

Igy sikerült a keresztes hadjáratok idején talpra állítani Európát. Így terjedt el a reformáció.

Igy repültek szét a francia forradalom gondolatai. Jézus sírja régen a pogányok kezén volt, a papság állapotában már a renesszánsz okozta a változást; a nép évszázadokig szenvedett a forradalom előtt. Mégis, ki korábban hirdette az ígét, kinevették, vagy máglyára vitték.

Költőnk a hazaszeretetet, a szabadságért való rajongást jelképezi a tűzzel. A láng hol fellobban, hol aláhanyatlik, de nem alszik ki soha. Olyan, mint a föld szilárd kérge alatt levő rémítő tűztenger, néha kitör s eltörli évszázadok munkáját; aztán hallgat sokáig, hogy idők múltán újra gyönyörködjék a megriadt emberek futó csoportjában.

Nincs erő, nincs idő, viharok nincsenek,
A megéledt lángnak hogy véget vessenek,
S tengernek árszai, amelyek megoltsák . . .
Örökké ég e tűz, tart e szent forróság.

Tökéletesebb fátyolt nem választhatott volna Tompa érzésének kifejezésére. De nem képes a tűz erejét festeni; ellankad. Látnunk kellene az izzó parazsat, éreznünk forróságát, az arcunkba csapódó hamut, megdöbbent lélekkel figyelniük a kapkodókat, futókat, kik mindenüket veszítik a tűzben. Akkor értenők meg igazán, mire képes a korlátaiból kiszabadult tűz, a lelkeken úrrá lett gondolat.

Sok festmény elvont fogalmat ábrázol. Elénk állítja az erőt, az igazságot, a tudományt. Minden részecskéjük arra törekszik, hogy együttesen tegye a kellő hatást. Ilyen tökéletesen kidolgozott képhez kell az allegóriának, a természetből vett allegóriának hasonlítani. A festőnek gyakran van

pompás ötlete, de színeit nem választja jól, alakjait nem dolgozza ki tökéletesen. Ez a költemény is pompásan választott tárgy, de nem sikerült kidolgozás.

Amily sikerült köntös volt a szabadságszerető léleknek ábrázolására a tűz, épp oly kitűnően festi *Ikarus*-ban a nagyratörő lélek küzdelmét. Megtalálta a tökéletes formát, a hatás igazi útját: a közvetetlenséget. A hős maga mondja el sorsát, *Ikarus* sorsa az emberé. A természet szűk körbe zárta legnemesebb teremtményét. Úgy élünk a nagy világon, mint a szarvas a vadaskertben. Hatalmas kerítés zár el bennünket az őserdőtől. Majd jön a ránk vadászó halál, s lenyilaz. Egy-egy szarvas nekiugrik a magas kerítésnek, hogy kitörjön a szűk körből; rendesen megvérezve, lábatörötten bukik vissza. Másiknak sikerül a halálugrás, de ő sem sokáig gyönyörködik a szabadságban; letépik a kutyák, lelövik a vadászok. Bennünket még magasabb és tüskésebb fal vesz körül s rendesen megtépett lélekkel, összezúzva maradunk a fal tövében. A természet kegyetlenül bünteti azt, ki titkaiba iparkodik hatolni. A levegő és tenger hajótöröttjei, a laboratóriumok összeroncsolt áldozatai ijesztő számmal vannak. De mindez nem riasztja vissza az embert.

Két gyönyörű példa maradt ránk az ókorból az ember egyenlőtlen fegyverekkel vívott, tragikus küzdelmének ábrázolására. *Phaëton* és *Ikarus*. Bármelyiket választhatta költőnk. *Ikarus* ismeretesebb; *Tompa* felé fordult. Pedig *Phaëton* már készen állott, míg *Ikaruson* alakítani kellett.

Egyenesen belevág a történetbe, sőt mindjárt a végén kezdi, akárcsak Arany Szondiját. Halljuk a hullámok közt halállal vívódó Ikarus szavait.

Vergődöm a tenger dagályán,
Sírom nem lát remegni gyáván
Bátran nézek bele
A mélységtől sem fél, ki mint én
Föl a napig repüle szintén,
És nem szédült feje.

A törpe embernek jól esik látni a nem hátráló erőt. Mi is emberek vagyunk s egy társunkat látjuk dacolni közös ellenségünkkel, a halállal. Nagyot akart, elbukott. Talán mi is akartunk valami kívárlót, valami maradandót, de hiányzott belőlünk a tehetség, vagy bátorság. Most látunk valakit, látjuk benne magunkat, hogy a halál torkában elfelejtjük a megdöbbentő jelent, gyönyörködünk a multban s elmerengünk a jövőn. Az örökkévalóság áll előttünk.

Fent, fent valék alázuhantam ;
Elmulhatok, megvan jutalmam ;
Jelezve a siker
Szép: akinek jut a dicső vég,
De azzal is köz a dicsőség,
Ki gondol, kezd, — ki mer.

Sőt még nagyobb a kezdőé. Előttünk áll a római költő, aki azt írja :

Illi robur et aes triplex
Circa pectus erat, qui fragilem truci
Commisit pelago ratem
Primus

(Horatius)

Nem az az ember volt bátor és elszánt, ki hatalmas hajóján a végtelen tengerre szállt, hanem annak volt háromszoros ércpajzs szíve körül, ki először bizta törékeny csolnakját a bösz tengerre.

Ikarus elérte élete célját; gondolt, mert, kezdett. Kiemelkedett embertársai közül s olyan útra tért, hol halandó még nem járt. Csak az irányt kell megjelölni, csak az utat megmutatni, nem riad vissza többé az emberi faj, még akkor sem, ha a frissen tört csapáson pirosuló vér és élettelen testek fogadják is. Ikarus szárnya elkészült, ujjongva szelte a levegőt, míg az istenek meg nem büntették. Megismerte a természetet, mely törbe csalja a titkaira leselkedőt:

A büszke nap bosszus-ijedten
Kél, üldöz és nyilaz
Szárnyam sívít, ízekre tágul, —
S leválik . . . a tüzes sugártól
Megolvadt a viasz.

Halálán, pusztulásán nem bánkódik, inkább örül,
mert nem él hiába.

A gondolat meg van születve
Nagy, munkás és örök;
Leend sok, aki fenn se szédül,
Nem retteg a menny fellegétül,
Bár villámlik, dörög.

Ovidiusnál Ikarus nem merész harcos, hanem tapasztalatlan ifjú. Nála Phaëton sem tragikus hős, ha vállalkozásának okát tekintjük. Végtelenül bátor, talán inkább vakmerő s nagyra vállalkozik, de nem

azért, hogy az emberiség számára új utat jelöljön ki. Sírfeliratában mégis az a gondolat van kifejezve, mely Tompa Ikarusának alapgondolata. Ovidius az alábbi sírfeliratban tisztán tragikus hősnek mutatja be:

Hic situs est Phaëton, currus auriga paterni,
Quem si non tenuit, magnis tamen excidit ausis.

Az örökké nyugtalan, örökké nagyra, maradan-dóra vágyó embernek allegóriája Ikarus. A siker, az elismerés ritkán jut neki osztályrészül, ezt azok szokták megkapni, kik megoldják a felvetett problémát.

Költőnk gondolatához alakítja a talált mondát. A fiura vigyázó apa eltűnik, a gyenge gyermekből hatalmas férfi lesz, ki elkábulva a végtelenségtől, száll-száll mind magasabbra, míg végre lebukik. Halálán nem érzünk szorongó nyugtalanságot.

A tárgy és gondolat egyetemesen emberi. Az ember tragikus küzdelme a természeti erőkkal. A gondolkodó elme viaskodása az elmaradottakkal. Egy-szerre rajzanak fel lelkünkben a szétzúzott testű léghajósok, a szétrobbant kísérleti termek, a legyilkolt martirok, a birái előtt álló Sokratés, Galilei, *Luther*. Az olvasás közben szemünk előtt lebegő Ikarusok nagy mértékben fokozzák a hatást.

A *pusztán* című költeményében hevesen támadja az országba tóduló idegen tisztviselőket, zsandárokat, földbirtokosokat; e »szemtelen verebeket«. Egy másik allegóriájában denevéreknek mondja őket. Barlang, odu a kedves tanyájuk; csak a sötétségben érzik jól magukat. De ím dereng a fény! A denevér nyugtalan. Nem tudja biztosan, mit jelent

a halvány szürkület. Ha a hajnalt előzi meg, következik rá a dermedés kora. Természete nem állja a nap világát. Ha alkonyt jelent, új élet kezdődik rá nézve. A kép kitűnő. A mindenre kapható, felfelé alázatos, lefelé gőgös embereket élesen elválasztja tőlünk. Mikor mi friss erővel új munkára kelünk, akkor huzódnak ők dermedten oduikba. A költő reméli, hogy kénytelenek lesznek menekülni a nemzeti ellenállás tüze, a lelkesedés melege elől.

Jobb napok kezdtek már virradni a leigázott magyarra. Kezéről leoldták az erős köteléket, lábáról levonták a nehéz bilincseket. Azt hitték, hálálkodni fog az ujonnan rárakott könnyebb békákért. Okosan számítottak. A kietlen pusztaságon eltikkadt vándor megőrül egy ital víznek, a végtelen hómezőkön fagytól, szélről megdermedt utas hálás minden fedett helyért. A magyarság is megőrült a támadó szürkületnek, de nyugodt méltósággal várta a nap keltét, a teljes világosságot. Örökös félhomályban nem akart élni. És ez a nyugalom megmentette életét. A szilaj medvét megtanítják táncolni, a bősz oroszlánt meg lehet lovagolni, a gyilkos tigris báránná szelidül, ha idomítójának tekintetével találkozik. A mozdulatlan, hatalmas gátról azonban visszazuhanak a hullámok, hasztalan tajtékoznak dühükben, hogy nem sikerült a gátat áttörniök.

A költő aggódik a jövő miatt; fél a kisértéstől. Sámson látja maga előtt, amint hajával Delila hizelkedve játszik. Csak idáig dolgozhatja föl Sámson történetét, illetőleg a történetből csak ez a kép alkalmazható a nemzetre és az alkudozó hatalomra. Óvatosságra inti Sámson.

Oh, erőt ne végyen rajtad a gyöngeség !
Mutasd meg, hogy ki vagy — itt a nagy pillanat !
Hajfonadékidba erő s kincs rejteték,
Nyitva legyen szemed és zárva ajakad !
Nehogy megbélyegző s gyászos inségre juss,
S malmába fogjon a ravasz Filiszteus.

Első tekintetre tetszetős ez az allegória. Az alku-
dozó hatalom, mely mézes szavakkal igyekezett a
nemzetet a törvényes talajról felemelni, könnyen
kapcsolatba jöhet Delilának alakjával. De Sámson
nem alkalmas arra, hogy a magyar népet jelképezze.
Sorsát csak addig a pontig használhatja fel a költő,
míg Delila hajával játszadozik. Azt azonban nem
akadályozhatja meg, hogy mi végig ne gondoljuk
— még akaratumk ellenére is — a szomorú tárgyat.
Mi látjuk haja levágása után ereje-vesztetten, össze-
kötözve. Látjuk gunyolódó csoport között ; éppen
azok üznek csúfot belőle, kik előbb lopva közeli-
tették meg s várták remegve, elbánik-e vele az
asszonyi ravaszság. Látjuk megvakítva, fogságba
vetve. Majd kiegészíti képzeletünk az utolsó jele-
nettel, mikor a megkinzott, vak férfi magával rántja
ellenségeit a sírba. Tompa nem akarta, hogy a kép-
zelet folytassa, befejezze költeményét, de nem aka-
dályozhatta meg. Azt semmi esetre sem, hogy a
Sámson további életéből ránk nehezedő hangulat
el ne nyomja a bizalmat a nemzet jövőjében s a
legjobb esetben csak vigasztalásul lebegjen szemünk
előtt a »nagyszerű halál«. De nem ez volt a célja.
Óvatosságra akarta inteni honfitársait. Az allegória
nem sikerült jól, mert a fátyol nem fedi tökéletesen
a gondolatot.

Aggodalom teremtette meg *A kísértő*-t és a *Bérc és lapály*-t is. A bajjal és nyomorúsággal küzdő ember vigasztalan lakóhelyét rajzolja mindkét költemény bevezető része. A Bérc és lapály kezdete a következő:

Hallgassátok meg szavunkat,
 Akik fenn a bérceken laktok!
 Holott köd jár, rövid a nyár,
 Közel felhő méhe csattog;
 S megfelézi a fukar föld,
 Mit a szorgos kéz belévet;
 Nappal terhes, éjre félős;
 Iga, tengés, kín az élet.

Még gonoszabb sorsuk van a sivatag-pusztán lakóknak. Sorsukat *A kísértő*-ben rajzolja.

Tekintsd e tájat, melyre hoztalak:
 Homokfedett, szomoru sivatag,
 Hol rekkenőn süt a nap s nincsenek
 Árnyékvető fák s híves kútfejek. —

E vad kietlenben csak hitvány gyökér a táplálék.

Lakod nyirkos barlang, setét öböl,
 Hol undok kígyók szeme tündököl;
 Embernek jó s kedves, ha egybegyül,
 S te itt bolygnál társatlan, egyedül.

A bérc lakóit csábítják a sík földre, a puszták emberét az élvezetekhez. A két költemény között mégis van különbség. Vizsgáljuk előbb a bércekről és lapályról szólót!

A hívogató, csalogató szó nem tudja elcsábítani a bérc lakóját. Ki tudná, miért? Hazájához húzza

tán őseinek emléke, vagy a gyermekkornak száz színes képe, az ismert barlangok, melyekhez mesék fűződnek, a kőszirt, melyhez szeme hozzászokott, s ezer titkos szál, melyek csak akkor adnak életjelt, ha el akarjuk szakítani őket. Tompa hegyi lakója azzal felel a csábító hívogatóra, hogy azért nem megy, mert van náluk *elégység*. A szükséges megvan, többet nem kíván.

Birjátok e cifra várost!
Minket nem von csarnok, oszlop,
S lázas óra, mit a dőre
Az éjből a nappalhoz lop;
Nem sovárgunk kényelemre,
Sanyar, tűrés szokva nálunk;
Szokva harc, vész; — reng az erdő,
S nyugodalmas benne álmunk!

Meggyőződésük szerint ők élik az igazi életet. Kevesük van, de elégedettek. Egész nagy érzelencsoportot mozdit meg bennünk a költő. A költemény az emberi boldogság titkát akarja megoldani, bár vonatkoztathatjuk a nemzet józan konzervatizmusára is.

A költeménynek sem formája, sem nyelve nem elégíti ki az olvasót, de eléri a költő azt, hogy gondolatokat ébreszt s talán helyes útra vezet a boldogság problémáján annyit töprengő és vitatkozó, de magát a boldogságot el nem érő emberiséget. Már más költeményeiben is tapasztalhatjuk Tompa fel fogását a boldogságról. Abban a küzdelemben van a gyönyörűség, melyet a szükséges, vagy szükségesnek képzelt célért folytatunk. Mindig legyenek

vágyaink, melyeket fáradsággal elégíthessünk ki, mert ha azonnal teljesülnek, értéktelenné válnak előttünk. Aki folytonosan vágyakozik valamire s dolgozni tud elérésén, megelégedettnek érzi magát. A bérc lakójának élete az egyszerűséget, nyugalmat, józanságot képviseli; a lapály lakójáé a fényt, telhetetlenséget, izgalmakat. Hibája a költeménynek az is, hogy a lapályon levő nagyvárosok ragyogó pompája, fényes népe mellett megjelennek képzeletünkben a megelégedett, munkás, józan népek falvai is. Ez csökkenti a hatást; a lapály nem tökéletes képviselője a fényűzésnek, pompának és a gyakran velük járó életunalomnak, kimerültségnek.

A *kisértő*-ben ragyogóbb nyelven, erősebben van a gondolat feltüntetve. Itt nem árt a részletezés, hisz ez ugyanis csak akkor válik fárasztóvá, ha nincs meg a kellő fokozat. A *kisértő*-ben megtaláljuk; első részében testi élvezetekkel csábít.

Drága étkekkel rakom asztalod,
Csak ízlelned kell, nem fogyasztanod!
És poharad sziniglen töltve lesz:
Borral, mint a tűz, borral, mint a méz.

Körülted a lég illatot lehel,
Fehér, lágy s forró lészen a kebel,
Melyre hanyatlik kéjittas fejed;
A szív félhalott, eszmél, vágy, feled.

A középső részben erős fokozás van. A nemesebb lelket is megejtő élvezetet kínál. A magasba csalogat. A közember ugyanis törékeny, bűnös, gyenge;

nem érdemli azt sem, hogy foglalkozzanak vele. Eletre akarja kelteni benne azt az érzést, mely elfoghatta Mózeset, mikor népe bálványimádását látta, mely eltöltötte Dantont, mikor a csöcselék vérpadra vitte; azt az undort, mely erőt vehetett Miltiadesen, mikor a megmentett nép halált kiáltott fejére.

Szálljunk le itt — ez a templom — körül
Alattunk a roppant város terül:
Nem érzed-é, magasan állva: mi
Dicsőséges magasan állani!?

Lent a nép, mint férgek nyüzsgő raja,
Idáig fel nem hallatszik szava,
A szó, mely ingerült, hideg, kevély,
Nem látszik a rongy, a gőg és fekély.

Vegyülj közé, szánd, véd, hordozd karon;
Hálából lepők s keresztfára von;
Parancsolj: és térden fog nézni rád,
Nyakára lépve: tisztel és imád.

S ha állhatsz fenn, az ég felhőinél,
A föld saránál mért fetrengenél?
Ezrek térdhajtását inkább fogadd,
Mint hogy magad mártsd porba arcodat!

Ez a gondolat éppen a legkiválóbbakat szokta elfogni. Elzárkóznak a tömeg elől, melynek gondolkozása alacsony, indulata utálatos az ő finomabb lelkük előtt. Megtaláljuk a gondolatot az ő-világ költőinél. Horatius távol akarja tartani magától az avatatlanokat, Ovidius Pythagorása pedig így nyilatkozik:

..... Iuvat ire per alta
 Astra; iuvat terris et inertis sede relictis
 Nube vehi, validique umeris insistere Atlantis,
 Palantesque homines passim ac rationis egentes
 Despectare procul

A tömeg nyers, szenvedélyes és tudatlan. Végtelen emberszeretet és még nagyobb hit kell ahhoz, hogy magunkhoz iparkodjunk emelni. Akinek lelkében megvan a rajongás, tragikus hőssé válik rendesen. De kevés a próféta. A legtöbb nagy embert megtántorítja a hatalomra való vágy. Szeretünk magasan kiemelkedni embertársaink közül. Az egyik ír, a másik vés és farag, a harmadik ismét más úton tör elő a névtelenség homályából. Az egyiptomi tirannust, ki ezer rabszolgával építtette a piramisokat; a tudóst, ki éjjel-nappal dolgozik laboratóriumában; Herosztratest, ki felgyújtotta Diána templomát; Horatiust és Ovidiust, kik halhatatlanságról ábrándoznak, közös érzés vezeti. Az egyiknél tudatos, a másiknál mint titkos mozgató erő. Az elmúlástól védekeztek; emléküket akarták fenntartani örökre. A *kisértő* is erre az érzésre számít, mikor fel akarja emelni a magasba, embertársai fölé, hogy híré-nevét örökké fenntarthassa. S míg a megkísértett az első kecsegtetésre nyugalommal mondja: »Sátán, sátán!«, most ingadozik s mintegy könyörög: »Én gyenge ember kisértő, eredj?!«

A költemény harmadik részében újabb kísérlet tesz a sátán. Kincset, vagyont ígér. Tompa tévedt. E szakaszt kellett volna középsőnek tennie,

mert az első után fokozás van benne, de a középső rész után visszaesés.

A vergődő emberi lelket rajzolja *A kísértőben*. A gonosz gyakran győz, de nem mindig. Maga a kísértő is érzi, hogy ez esetben nem jár sikerrel munkája:

Ah, látom: mit rajongó mestered
Fejedbe vert, eldobni nem mered!

Egy nagy igazságot testesít meg *A vihar*-ban is. A fájdalom, a szenvedés, a bánat épp annyira szükséges, mint az öröm, a jólét, a boldogság.

A hajó is allegória. A görög elégiában bukkant fel először az államnak hajóhoz való hasonlítása. Az arisztokraták küzdöttek a demokratákkal. Mikor az arisztokraták megtörése és elűzése után a demokraták egymással mérkőztek, magától merült fel a képzeletben egy félelmetes kép: a hullámokon kormány nélkül tancoló hajó. A görögből a latinba került a hajó-allegória; innen ment át más népek irodalmába. De lehet, hogy maguktól is rájöttek e képre, hisz magának az államkormánynak a neve függetlenül ettől az allegóriától származhatott a hajó kormányáétól. A magyar költők közül Berzsenyinél találjuk először; ő a maga életét rajzolja a nyílt tengerről partra siető hajóval.

Tompánál ismét találkozunk a képpel. A nyílt tengeren futó hajóban kétféle nép van:

Kik a hajót birák: vidáman, délcegen
Járdaltak a szellős, napos fedélzeten;
De a nyirkos fenék deszkái közt, alúl
Zord képű emberek ülének szótlanúl.

Kitör a vihar, ropognak az árbocok, de a zord képű emberek nyugodtan, összefont karral nézik a veszedelmet.

Zuhanj hullám, zuhanj! haragjuk bős dühöd,
Melyben e nyomorult hajót hányod s ütöd.
Nyisd fel mélységeid, szilaj, sötét elem:
Benyelsz, elveszni látsz, de félni . . . félni nem!

Élet, halál? velük minket alkudva láss!
Mit nyujta? mit vesz el? könnyű a számadás.

A vihar elpusztítja, a tenger elnyeli a kevély hajót, melynek utasai gyűlölték egymást, mint ahogy elpusztítja azt az államot, melyben a pártok, a társadalmi osztályok izzó gyűlölettel állanak egymással szemközt.

Még egy nagy csoport költeményét hozhatnánk fel, melyek átmenetet alkotnak az allegóriához, sőt szűkebb értelemben vett allegóriái is vannak.

Tompának egész költészete hajlik az allegória felé. Már a népmondák nagy részét úgy tekinthetjük, mint egy-egy erkölcsi tételnek megfelelő köntösben való bizonyítását. Kimutattuk, hogy tekinthetjük részük parabolává válik keze között. Így vagyunk a virágregékkel is. Ugyanaz a költői tehetség, az érzelemnek és gondolatnak beburkolása teremtette meg a népregéket, amely az allegóriákat és a virágregéket.

A Virágregék.

A *Népregék* nagy sikere után két út állott Tompa előtt. Vagy átcsap költészete a hazafias lirába és Petőfitől elhomályosítva támadja a zsarnokságot, fenyegeti a hatalmasokat, tüzeli a népet, vagy tovább megy előre azon az úton, melyet a *Népregék* jelöltek meg számára! A főváros izzó levegőjében, a szabadságnak még csak távolban látható alakjától megittasult fiatal írók társaságában valószínűleg az előbbi utat választotta volna, de a csendes falusi magány, a nyugodalmasan munkálkodó nép látása kizökkentették abból a forradalmi hangulatból, amely egyik-másik költeményében már megcsillant. Bején kevés változás volt észlelhető. A középpontban lelkesítő gondolatok hullámgyűrűi még nem érték el a kis falvakat, vagy ha el is jutottak odáig, annyira elgyöngültek, hogy alig voltak észrevehetőek. Költőnk működését a körülmények szűkebb térre szorították; folytatnia kell azt az utat, melyen oly nagy sikert aratott. Gyűjtögeti is tovább a nép mondáit, bővítve a már birtokában levő fel nem dolgozott anyagot.

A régóta nem élvezett szabad természet leköti lelkét, oly gyönyörűséggel tölti el, hogy nem tud betelni vele. Ha természetimádónak mondanánk, keveset állítanánk. Nem úgy imádta ő a természetet, mint a pogány imádja a mozdulatlan bálványképeket, hanem a természet tüneményeit élőknek

tekintette, egyetlen megbízható, igaz barátainak. Ahogy elmerengve járkál az árnyékos erdőben, vagy a virágos mezőn, a hatalmas fák, a tarka virágok megelevenednek előtte, elpanaszolják bánatukat, eldicsekednek sikereikkel. A virágok emberi tulajdonságokkal felruházva tűnnek szemébe; szeretnek, gyűlölnék; reménykednek, csalódnak; hiúk, nagyravágyók, vagy szerények. Ha összes költeményeit tekintjük át, igen sok helyet észrevehetjük, hogy a növényeket nemcsak a *Virágregék*ben látja el emberi tulajdonságokkal, hanem más költeményeiben is. Az egész világ úgy jelenik meg előtte, mint az élőknek óriási nagyságú teremtménye, táplálója, megőelője. Helyet kap az élők e tömegében a növényvilágon kívül az ásványvilág is.

Medrében, a kopár mezőkön
 Oly nyugtalan sír a patak,
 Mint a kisdéd, kit bölcséjében
 Soká magára hagytanak.
 Oh keljetek fel, rét s mezőnek
 Mélyen alvó virágai!
 Ékes liljomok, nefelejcssek
 Jertek el hozzám — játszani.

(Pacsirtadal.)

Ugyanez a gondolat jelenik meg az *Éji violákban*.

Tündéri szép az éj
 Kis kertemben mélázva járok,
 Azt várom szüntelen,
 Hogy megszólitnak a virágok!

— — — — —

Alusznak a füvek, virágok . . .
Közöttük halkan énekelve csak
Az éji őr szalad sietve,
Az éber éji őr, a kis patak.

S ha meglátta a vidáman mulatozó, vagy nyugodtan alvó virágokat, mennyivel könnyebben, mennyivel élesebben figyelte meg a halál gondolatától megszabadulni nem tudó lelke hervadásukat, pusztulásukat. Meglátogatja kedves virágait ősz idején, észreveszi a pusztulásukat jelentő legelső jeleket, kimegy hozzájuk s valami csendes szomorúság, jóleső bánat tölti el szomorúságra hajló lelkét. Mulásukat öntudatlanul is egybekapcsolja a magáéval, jövődő feltámadásukból reményt merít a magáéhoz. Nemcsak a virágok hervadása hatja meg, hanem a hozzájuk fűződő gondolatok, melyek néha egészen háttérben lappanganak, de gyakran előtérbe lépnek annyira, hogy a virágok sorsában a saját életének allegóriáját látja. A vallásos hindu nem öl; hisz a lélekvándorlásban; a természetimádó Tompa óvja, gondoza virágait s költészetében kibővíti a lélekvándorlás teóriáját azzal, hogy a virágokat, növényeket is belevonja. Tisztán észlelhető ez a gondolat a *Fehér liliomban*.

Lelkemben titkos sejtelem van,
Jövőre? multa? nem tudom!
Hogy hajdan én virág valék már,
Vagy egykor azzá változom.

Fehér liljom valék, ha voltam,
Mielőtt szívem dobogott,
Fehér liljom leszek,
Midőn már szívem nem dobog.

Oh mert én e csodás virágot
Mesés ábránddal szeretem !
Halvány ködből palástot öltvén
Magára késő éjeken.

Azt gondolom, mindjárt felém fut,
Egyszerre keble, karja lesz ;
Titkot, szerelmet súg fülembe
Oly édes hangon, mint a méz.

Ha csengő lélek él az ércben,
S a kis pataknak van szava :
Nem titkos nyelv-é a virágok
Halálig tartó illata ?

Reám a liljom s illatának
Elbűvölő hatalma van ;
Tudom : ha egy szálát letörnék,
Beteg lennék halálosan !

Szent természet ! ha visszaviszed
A port, melyet most viselek ;
És új alakban szül meg újra
Végetlen titku kebeled :

Ne légyek én sokáig élő
Cser, zöld fenyő az ormokon,
Egy szép tavaszt viruljak át csak ;
Legyek fehérő liliom !

A Virágregéket allegóriáknak tekinthetjük. A költő képzeletében igen könnyen helyettesítették az egyes virágok a hiú, gőgös, nagyravágó, vagy egyszerű, szerény, megelégedett embert. Azzal pedig, hogy a jónak elismert jellemvonás, cselekedet, gondolat elnyeri jutalmát, míg a közfelfogás elítélte tulajdonságok, tettek, gondolatok kegyetlen kiáb-

rándulással, vagy kemény bűnhődéssel járnak, rokonságba jut e műfaj a tanító költészettel.

Egy fontos kérdés merül fel azonnal. Alkalmasok-e a virágok arra, hogy eszközül és alapul szolgáljanak arra a célra, melyet a költő feldolgozásukkal el akar érni? Megindíthatja-e bennünk a virágok tábora azt a lelki folyamatot, melyet a költőben támasztott? Gyulai Pál megérezte ezt és a *Virágregékről* írott bírálatában helytelennek tartja, hogy a virágokra, a természet ez ártatlan lényeire »erkölcsi törvények súlya nehezedjék«. A köztudat emberi tulajdonságokat, embertípusokat is hoz kapcsolatba egyes virágokkal. A liliom az ártatlanság, az ibolya a szerénység képviselője lehet; a rózsza össze van forrva tudatunkban a nővel. Meg vagyunk győződve, hogy Tompa lelkében a többi virágok egy-egy embertípussal kapcsolatban éltek, de a közfelfogás nem fűz minden virághoz emberi tulajdonságot és az egyikhez-másikhoz fűződők sem oly általánosan ismertek, hogy regéket volna szabad rájuk építeni. Ennek következménye az, hogy a Virágregéket igen sokan erőltetetteknek tekintik. Pedig szubjektive nem azok; a költő hibája abban rejlik, hogy benne élő képzeteket, érzelmeket, gondolatokat feltételezett olvasóiban. Nem volt szerencsés gondolat, hogy virágokhoz fűzte mondanivalóját.

A pusztuló erdő, a haldokló oroszlán, a villám-sújtott faóriás felébreszti bennünk hatalmas emberek, nagy nemzetek bukását: Ikarus, Phaëton, Prometheus sorsának olvasásakor elvonulnak előttünk az emberiség javáért, nagyságáért, boldogságáért elhullott vértanuk ezrei; az üres fészkek fölött kó-

válygó madár képe lehet a családja pusztulásán kesergő apának; az üldözött szarvas, a ketreczbe zárt oroszlán leigázott népeket juttathat eszünkbe. De vajjon mit ébreszt fel, mire készít elő bennünket a szarkaláb, délike, fagyöngy, izsóp, vagy akár a rózsza és ibolya neve is. Hisz az allegóriaszerű költeményeknél lényeges dolog, hogy maga a cím, vagy legkésőbb az első sorok megalapozzák, előkészítsék lelkünket az allegória befogadására. Ha későn kapjuk meg a kapcsolatot, későn indul meg az a lelki folyamat is, melyre minden allegória igazi megértésénél feltétlenül szükség van. Egyes emberekre a virágregéknek is óriási hatása lehet, ha az illetők felfogása, műveltsége, érzésvilága megegyezik a költőével, de most az olvasók túlnyomó többségéről beszélünk.

De mi is volt tulajdonképen célja költőnknek a virágregékkel? A lírai részleteket nem tekintve, azt tapasztaljuk bennük, hogy a jó tulajdonságok jutalmat nyernek, a gonoszok pedig bünhődnek. Ugyanezeket a gondolatokat tisztábban, világosabban, hatásosabban adhatta volna elő a Népregék keretében. A nép mondái annyi igazságtalan, gőgös, kegyetlen ember pusztulásáról, annyi jámbor, jószívű, szerény férfiú boldogulásáról emlékeznek meg, hogy költőnk igazságainak elmondására bizonyára elég anyagot talált volna ott is. Költőnk tehát abban hibázott, hogy azokat a bús, vagy kevésbé elszomorító történeteket, melyek az egyes virágok láttára benne életre keltek, s melyek a szabadban való jártakor megerősödtek, gyökeret vertek, olyanoknak képzelte, mintha a virágok láttára embertársai lelké-

ben is legalább hozzájuk hasonlóknak kelnének életre, vagy maga a virágnév már előkészítené az utat ily történet föl vételére. Egyéni lelki világát átvitte az olvasóra. Pedig igen sok ember van, ki a megénekelt virágokat csak névről ismeri, sőt olyanok is vannak, kik Tompa költeményeiből ismerkedtek meg nem egynek legalább nevével. Ez természetesen első sorban az olvasó hibája, de a költő is, mert neki számolnia kell közönségével és levegőbe, vagy ingatag talajra épp úgy nem szabad építenie, mint az építőmesternek.

Az embertársak sorsa mindig közelebb áll hozzánk, mint más lényeké. Emberek történetén át jobban látjuk a magunk sorsát, több részvétet, nagyobb fájdalmat kelt bennünk pusztulásuk, fokozottabb mértékben örülünk sikereiknek, mintha például virágok sorsán át látjuk a magunkét. Nagy fájdalmat, nagy örömet objektíve a legritkább esetben érzünk; tudatosan, vagy öntudatlanul magunkra vonatkoztatjuk a bánatkeltő, vagy gyönyört ébresztő eseményt. De a virágok sorsát nem tudjuk oly könnyen vonatkozásba hozni a magunkéval. Ha elhervad a virág, ha elragadja az ár, ha szélvész csavarja ki tövestől, fájdalmat érzünk, mert kissé homályosan ugyan, de kapcsolatba jön az esemény a mi halálunkkal, a mi bajainkkal, a mi szerencsétlenségünkkel, a mi veszteségünkkel. De sokkal közelebb áll hozzánk embertársunk, a villámsújtott Phaëton, a magasból a tenger hullámaiba bukó Ikarus, mint a bérceken felhőkbe nyúló hatalmas fenyő, melyet szélvész csavar ki, vagy villám sújt le. És ha a Virágregék mégis hatással vannak ránk,

ennek kétségkívül nem abban rejlik a magyarázata, hogy Tompa virágokat szerepeltet.

A Virágregékkel kapcsolatban megemlékezünk a tanító mesékről is; nem azért, mintha a Virágregéket közéjük számítanánk, hanem azért, mert nagyon sok közös vonás van köztük. A tanító mesékben is emberi tulajdonságok vannak állatokra ruházva s az előbbi fejtegetésnek szinte ellentmond az, hogy e tanító meséknek mégis nagy hatásuk szokott lenni. Oly tökéletesen állítják elénk az igazságot, oly szemléltetően bizonyítják be a felvett tételt, hogy jobb formát alig képzelhetünk. Valami lényeges különbségnek kell tehát lenni az állatmesék és virágregék között azon kívül, hogy a virágregéknek bizonyos igazság hirdetésén kívül egyéb céljuk is volt.

E különbséget igen könnyen megtalálhatjuk. Az emberiség már évezredek óta megszokta azt, hogy az állatok egyes fajtaát úgy tekintse, mint egy-egy emberi tulajdonság képviselőit. Ez annyira átment a köztudatba, hogy a nyelvben metaforikus úton sok változást hozott létre. Csak a ravasz szóra hivatkozom, mely a régi nyelvben rókát jelentett. Annyiszor jelölték a róka régi nevével a ravaszság fogalmát, hogy az állatnév feledésbe ment s ma a szó úgy él a nyelvben, mint egy jellemvonás kifejezője. Ha tehát állatokat szerepeltet a meseíró, a közfelfogásra épít és csak arra kell ügyelnie, hogy ennek megfelelően beszéltesse, cselekedtesse az állatokat. Mig a rókát a ravaszság, a farkast az erőszak, a tigrist a kegyetlenség, az oroszlánt a bátorság képviselőjeként szerepelteti, bennünk élő képzetekre,

általánosan elfogadott felfogásra épít; oly átlátszó, oly finom lepellel borítja le a valódi gondolatot, hogy a legműveletlenebb elme sem talál maga előtt akadályt. Már említésükkor készülünk egy jellemüknek megfelelő történet meghallgatására. Az írónak keze szorosan meg van kötve.

Nem így vagyunk a növényekkel. A növények legnagyobb részének alig van valami felköltő ereje. Aki növénymeséket ír, annak vigyáznia kell arra, hogy csak olyanokat szerepeltessen, melyek a köztudatban le vannak foglalva valamely tulajdonság jelképezésére. Ha nem így jár el, elköveti azt a hibát, melybe költőnk is beleesett. Nem hiába írja a Virágregék megjelenése után közvetlenül Arany János Tompának: »Virágregéidet — talán a genre miatt — kevésbbé szeretem, bár abban is van egynehány, amit teljesen bírok élvezni.« (1854.)

Már 1846 decemberében nemcsak a terv, hanem a mesék jó része is megrajzolódott Tompa lelkében. Már ekkor bejelenti érkezésüket Pogány Karolinához intézett költői levelében.

Virágos kis kertemnek közepén
Árnyas méhesben ülök, élek én;
S kiket megápol, öntözget kezem:
Virágimat kéjjel szemlélgetem,
S haláltól mert megónom nem lehet:
Virágregékbe dallom éltöket.
Majd elmondom, mint járt a lilium
S a múltó kecsü pipacs egykoron.
Elmondom a vadrózsa esetét,
S hogy mi érte csapodár kedvesét.
A hajnalkának mikép lőn halál
Szerelme, a hó nap sugárinál?

A tündér-hölgy mért lőn elátkozott?
 S vizi liljommá miként változott?
 A gyászos rozmarinnak mi baja?
 Mért búvik fűbe a kis ibolya?
 Elmondom a vérfű történetét
 Kedves, szép tavasz! jőj minél előbb . . .!

E költői levél tehát körvonalozza már az egyes virágokhoz fűződő regéket, ami arra a föltevésre indíthat bennünket, hogy ez a szokatlan és veszedelmes tárgy már régebben csábíthatta magához a költőt. Hisz az alig pár hónapi, főleg virágtalan évszakokra eső bejei tartózkodás még nem lelkesíthette Tompát, még nem alakíthatta ki benne a virágokról szóló színes regéket. A virágokról szóló regékhez a népköltészet alig járulhatott valamivel; A mesének igen csekély alapból kellett fakadnia; a képzeletnek táplálékot csak a virág neve, színe, virulásának helye, ideje, vagy a növény alakja adhattott. És Tompa egyéniségénél fogva mégis erőlködés nélkül teremtette meg őket.

L₄₁₉. A költemények legnagyobb része már 1847 végén készen állhatott. Ezt Aranyhoz írott leveléből láthatjuk, melyben többek közt a következőket írja: »Hallom, vagy inkább olvasom, hogy népies dolgot írsz; én most tündéries ostobasággal vesződöm, s már úgy beleszoktam, hogy szinte rosszul esik lencsét enni. Mikor az Ezeregy éjszakát olvasni kezdi az ember, rettentőn csudálkozik az iszonyú nagyságú gyémántokon, később azonban úgy hozzá szokik, hogy *gyémánt-ökör* kifejezés sem hat rá. Vagy ha a Karthausit olvassa az ember, fél könyvön majd megszakad a szíve, aztán kutyába sem

veszi. Így vagyok a tündéri dolgokkal, belecsömöröltem.»

Közbejött a szabadságharc és jó darabig gondolni sem lehetett a Virágregék kiadására. Majd a *Gólya* miatt gyülik meg a baja a hadi törvényszékkal s lefoglalt írásai között a teljesen kész Virágregék is bevándorolnak Kassára. Végre hosszas halogatás után sorsuk dülőre jut. Friebeisz kiadja a munkát. A feltételekről tudomást szerezhethünk az Aranyhoz szóló következő sorokból: »Friebeisz csakugyan Virágregéimet adja ki; nem tudtam hová tenni; meg nem veszik; pénzem kinyomatni nincs s azért faltam ezen keserű kenyérbe, az előfizetésbe; egyébaránt Friebeisz csak annyi, hogy a neve áll ott; és egy része a kezelési bajnak az övé; a többi (ha lesz valami) az enyém; ő barátságból, azt mondja, szívesen megtesz mindent, anélkül hogy egy fillért kívánna; én elhiszem és elfogadom; különben az előleges költségeket is én viselem. Majd meglássuk, mit ad Isten!« (1853.) A Virágregék hamarosan megjelentek; sok jövedelme nem volt belőlük a költőnek, de a lapok mégis telve voltak nagyításokkal. A pár száz forint jövedelem nagyon ráért a nyomasztó anyagi viszonyok között élő költőre. Az eredményről szomorú hangon értesíti Aranyt. »A Virágregékért persze hogy 100 aranyat kaptam az — ujságban. Hadd higgye a publikum, csak te ne hidd; 200 pengő készpénz és kétszáz példány az enyém, több semmi. Ez, az igaz, hogy minden fáradság és költség nélkül; veszett fejszének nyele. Hanem az a Friebeisz valahogy fene vékony papirra nyomatta; a könyv igen kicsiny (majd küldök én

neked egy példányt), a publikumnak sok kell, nagy rakás, szinte restelem a dolgot, de már megvan, vigye a manó. En oka nem vagyok!» (1853.)

Még azt kell kimutatnunk, mi keltette fel benne azt a gondolatot, hogy virágregéket írjon; mert azt már láttuk, hogy a megszületett gondolat egyéniségénél fogva mily kellemes fogadtatásra talált. Valószínűleg már kis diák korában nagy hatással lehetett az élénk képzeletű ifjúra Ovidius. Az egymást váltogató színpompás mesék, a tökéletességgel határos költői nyelv megragadták figyelmét s arra az útra terelték, hogy népmondákat és virágregéket dolgozzon fel. Ovidius átváltozásai görög-római nép- és virágregék. Csakhogy a nagy római költő számára a görög képzelet által alkotott regék dús birodalma kínálkozott feldolgozásra; az olvasó legnagyobb részt ismerte e történeteket, csak a forma szépsége, az anyag alakítása, felhasználása volt a költő feladata. A görög mondák körülbelül abban az állapotban voltak, mint a trójai monda-kör Homeros megjelenése előtt. Tompának nem volt mire támaszkodnia. Amily magasan áll Homeros Vergilius fölött, annyival múlta fölül Ovidius Tompát. Amit egy képzelő erővel megáldott népfaj évszázadok alatt végez el, azt úgy elvégezni egyes ember képtelen. Más különbség is van a két költő között. Ovidius csak mesél, főleg azért, hogy gyönyörködtessen; a mese tehát nem eszköz, hanem cél nála. És ha van az egyes költeményeknek tanulsága, azokat a regével már együtt kapta a költő a néptől, neki még ki se kellett mindig emelnie. Tompa kifáraszt bennünket folyton előtörő igaz-

ságaival, amelyek miatt nem tudjuk élvezni magát a regét. A regék terén nem versenyezhetik a magyar költő a nagy rómaival.

A Virágregéket *Előhang*gal vezeti be a költő. Itt tűnik ki teljes nagyságában Tompa rajongása a természet iránt. Sokan vannak közöttünk, kiket gyönyörűséggel tölt el a virágos rét, az árnyékos erdő, a csobogó forrás, de bizonyára igen kevesen, kik annyi figyelemmel, annyi szeretettel vizsgálják a természet jelenségeit, kevesen, kik annyi érzéssel bírnak az élőknél örök átalakulásban levő tüneményei iránt, mint költőnk. Mindenben meglátta az életet, mindenütt észrevette a közeli elmulást hirdető legcsekélyebb jelenséget. Ez *Előhang* sok tekintetben megmagyarázza nekünk, miért fordult költőnk figyelmével e különös műfaj felé.

Szent természet! dajkálkodó anyám,
Szeretlek én kimondhatatlanul!
Gyönyör s megnyugvás lelke száll reám,
Lombod, virágod ha sarjad, ha hull.
Tanulni menvén hozzád: megjövök
Édes kincsekkel, mint a ürge méh,
Megkönnyebbülök karjaid között,
Ha szívem bú, szemem könny terheli.

— — — — —

Kedves virágok! a kert és mező
Szűz gyermeki, szeretlek titeket!
Ha a kikelet várt ideje jó:
Vágyódó lelkem közétek siet; —
Halmon, mezőkön ér a támadat,
Hol véletek sorban ismerkedem;
S hervadni látván szép orcátokat:
Fáj, de még az is jól esik nekem!

Holdvilágon és csillag fényinél,
Midőn a föld álomba szendereg :
Mint aki szól, érez, mint aki él,
Halk suttogást hallok közöttetek !
És látlak járni-kelni nesztelen,
Remegve érni egymás ajkihoz,
S mintha érteném : hogy a szerelem,
Hogy bánat és vágy, ami összehoz.

S mikép csillámló harmat képiben
Száll meg a lombon a langy éji köd :
A hű csalódás megszáll lelkemen,
És bút, szerelmet, vágyat összeköt,
Szóven belőlök ábrándos regét,
Kert és mező virági ! rólatok ;
Megmentni vágyik éltetek felét,
Ha elhervadtok, ha meghaltatok !

Szeretlek, szép virágok, titeket . . . !
Szinben, illatban gazdag éltetek
Tartsa meg frissen, ifjan lelkemet,
Mig láthatlak, mig köztetek leszek . . . !
Jertek, lakjatok aztán siromon,
Vegyétek vissza hült szívem felett,
Mit annak ti adátok egykoron :
Az ifjúságot, szint és életet !

Ha áttekintjük az Előhang után következő virág-regéket, egy hosszú sorozatba oszthatjuk be őket abból a szempontból, mennyire tolul elő bennük a tanulság. E sorozat két végső pontján a tündérrege és a tanító mese áll. Az *ibolya álmai* közel áll a tanító meséhez. A kis ibolya nincs megelégedve sor-sával; szebb, nagyobb, tisztább szeretne lenni. Álmában beteljesülnek kívánságai; előbb rózsává változott, de a szél összetörte, aztán hajnalka lett,

de elpusztult azzal a szilfával együtt, melyre fel-futott, végül fehér liliummá változott, de szerencsétlenül jár, mert épen feltűnő szépsége miatt letépték. Boldogan ébred öntudatra, meg van már elégedve sorsával; örül, hogy szerény kis ibolya maradhat. Nagyon élénken emlékeztet az ibolya sorsa azokra a növénymesékre, melyek az egyéni kiválóság veszedelmét, a magasba töréssel járó szenvedést rajzolják. A gondolatot Horatius is kifejezi: »Saepius ventis agitur ingens pinus«. Csatlakozik az előbbihez az *Őszi kikirics*, azzal a különbséggel, hogy meséje nagyon elnyújtott, részletező.

Mélyebb, nem oly általánosan ismert igazságot fejez ki a *Mécsvirág*. A kis virág ráun környezetére, hol a hűvös bérci levegő, hol pedig enyhe napsugár cirógatja. Elkiváncozik szülőföldjéről és le is száll a magasból a síkra. Itt találkozik testvérével, aki halvány, beteges színű. A sors szakította el szülőföldjéről s a szenvedés halványította meg arcát. E jelenetből folyó igazságot nem vonja le világosan a költő, mert azt a nagyon is ismert dolgot, melyet költeménye végén mond el, nem fogadhatjuk el olyanak, amiért érdemes lett volna az előzményeket megírni. Ez az odafűzött szakasz a következő:

A boldognál piros arc
S ha szenvedünk:
Halvány színbe öltözik
Tekintetünk!

A költeménynek mélyebb, méltóbb és igazabb jelentése az volna, hogy a környezetéből kiszakított

növény sínylik, sápad, beteg. Ezt már könnyen átviszi a gondolkodás a környezetéből idegenek közé szakadt emberre.

A szarkaláb elindul és élettársat keres a virágok között. Nem tud megállapodni hosszasabban egy-nél sem, elfogja az unalom s sorban csábítja el a kis virágokat. Eleinte pompás életet él; virágtól virághoz megy, de csakhamar kiismerik s hidegen fogadják. A szép rózsának az ő számára csak tövisei vannak, a folyóka elzárkózik előle, a csalán össze-csipdesi a szerelemre vágyakozó csapodár virágot. Eljön az ősz s késő bánat fogja el a csalfa szarkalábat. Visszagondol a szomorú jelenből a zajos multra és szerencsétlenségében emlékeiben gyönyörködik, azzal vigasztalja magát, hogy vigan töltötte ifjúságát. A költő szokása szerint közbelép s a reflexiót maga fűzi a történethez.

Oh hiszen, ha így lehetne,
Hogy kifogyván lángja, nedve,
Összetörnék a pohár
De csak teng a csapodár !

Mert ki véle szenved, érez :
Senki sincs közel szívéhez
S bánat az, mit most terem,
A csapongó szerelem.

A költeménynek nagyon is kiélezett célját enyhítik a gördülékeny sorok. Körülbelül egy időben készült e virágregre Tompának *Vallomás* című költeményével. A szarkaláb gondolkozásmódját, ingtagságát ott magában rajzolja a költő, de midőn érette első szerelme szemrehányásokat tesz, költői

alkotásnak mondja, mely nem az ő egyéni nézetét fejezi ki. A virágról virágra szálló költő és szarkaláb gondolkozása ugyanaz, még néhol szavai is emlékeztetnek egymásra a két költeménynek. Már kimutattam, hogy ez nem alapérzése a költőnek, de bizonyára rövid időre elfogta az a hangulat, melynek ez a játszi, vidám költemény volt a terméke. A szarkalábot a hozzáfűzött reflexiók komollyá teszik.

A *Bajnokfű* is közeli rokonságban van a tanító mesével. A virág neve már kínálta a regét, minden esetre megindíthatta a képzeletet. A gyönyörű tavi virág szerelmére hiába váraкоznak az ismerős, környékbeli virágok. A szép virág elábrándozik, képzelete a bajnokfűnél áll meg s az ismeretlen növényt felruhazza minden tökéletességgel. Kérőinek tudtára adja, hogy hiába várnak, mert ő a bajnokfűbe szerelmes, akit természetesen neve után deli bajnoknak képzel. A visszautasított kérők irigységgel vegyes kíváncsisággal várják a vőlegény megérkezését s kárörvendő mosollyal vizsgálják a hitvány, kákaszerű növényt. Költőnk itt is, mint igen sok költeményében bizonyos gyönyörrel bünteti azokat, kik kiszakadnak környezetükből, mert nagyra, többre vágyakoznak, mint amennyit születésük helyén elérhetnének.

Az *Arankának* is nagyon erősen kidomborodik a célja. A mindenünnen elutasított, a régóta ellenségeitől hajszott növényt szívesen fogadják a rét virágai. Barátságosan helyet szorítanak számára, de alig telepedik le, kigyóként bocsátja szét fojtogató karjait s gyilkossággal fizet a jóindulatért.

A szegény emberről és dermedt kigyóról, vagy a farkasról és a farkas torkán akadt csontot kihúzó daruról szóló mesék keserű igazságát fejezi ki költőnk. Alig olvassuk el, már eszünkben jár a keresztény felfogással ellenkező, de az élet eseményei által annyiszor igazolt latin igazság, melyet a nagy meseíró a farkas és daruhoz fűzött. Ez igazság a következő: »Qui pretium meriti ab improbis desiderat, bis peccat.« Az Aranka tehát szintén közel áll a tanító meséhez. — A *Szegfű* kevésbé sikerült példázása annak az igazságnak, hogy a gyönyörűségnek fenékgig ürített pohara boldogtalanságot, életúnságot, halált von maga után.

A *Haláljában* a rozmarinnak és haláljának származását írja meg. A fiatal asszony eltemeti férjét és kijár a temetőbe sírdogálni. A könnyekkel sírján rozmarint nevel. A halottnak fáj felesége hosszú boldogtalansága, szeretné már megnyugodva látni. Ez a gyötrellem hat a rozmarinra s a virág egy holdatlan éjszakán halálfávvá változik át. Mihelyt a halál birodalmába lép költőnk, borongós hangulat fogja el, hangja fájdalmassá válik, s a benne felgyülemelő keserű érzés belekerül még azokba a költeményekbe is, melyekben jelenlétük némileg teher. Töprengő hangulatában lehull előtte a fátyol az emberi életről; látja hiábavalóságát, céltalanságát s gyűlöli a csábító és fájdalomelaltató reményt. E pesszimizmusból erednek az alábbi sorok:

Tágas körben csapong a földi pálya,
És mintha mindig egy csapáson járna;
Összébb, összébb vonul pedig mesgyéje,
Hogy végre a vonzó központot érje!

Költőink között csak Madách közelíti meg e tekintetben Tompát.

De míg Madáchnál a hiábavaló emberi küzdelem áll mindig első helyen mint leverő, elszomorító gondolat, Tompa a feledéstől, emlékének teljes elmúlásától borzad. Itt sem a hiábavaló küzdelem tudata, hanem a halál után következő teljes megsemmisülés gondolata nehezedik rá. Madáchnál ritkán van ezen a fősúly. Egyik költeménye mégis igen közeli rokonságban van Tompának fentebb idézett soraival.

Es míg sokat remélünk, várunk, dörén,
Megnyílik a sir, e mély földi örvény;
Felettünk összefut setét homokja, —
Minden feled és mindent feledünk...!

Csúsz a nyomor, görbedve szidja sorsát,
Emelten jár a vétkes hatalom,
Dicsőségért lemond ez az örömről,
Amazt emészti kincs utáni szomj.

Tündéri ábránd az ifjú világa,
Míg a hívő lemondás, ige,
Ez élet kerget, amaz igazságot,
Mit fátyolával Isten elfede.

S tovább rohan mind, vélvén a tömegtől
Az ő ösvénye messze elszakad,
És minden más a pusztaságba téved,
Csak ő lel meg az igaz utat.

S imé, eléjük lépsz, halál, szeliden
Magadhoz téríted mindnyájokat,
S öledben megbékél, mi az imént még
Haraggal zúgott, száz felé szakadt.

(A halál költészetéből.)

Bajos kis rege a hajnalka története. A virág neve, alakja s az a jellemző sajátsága, hogy a meleg nap-sugár előtt bezárja kelyhét, olyan támasztékot szolgáltatott a költőnek, melyre könnyen felépíthette meséjét. A mitológia színes regéi is ilyen külső, első tekintetre szembeötlő tulajdonságokra szoktak támaszkodni. Ez már nem tanító mese, hanem művészi kézzel kidolgozott mitológiai kép. Gyönyörűen írja le a hajnal és hajnalkának gyöngéd szerelmét.

A virágok között a szerény folyóka,
A pirosló hajnalt szerette régóta,
Ki őt enyelegve hitta hajnalkának.
Hajnal és hajnalka boldogok valának.

Szeretői a kert többi viráginak,
Szellő, méh, pillangó még mind aludtanak ;
De jókor felkele a szerelmes hajnal,
S kedveséhez repült csóktól égő ajkkal.

Mikor jött, ragyogott egész tekintete,
De a válás perce amint közelgete :
Jobban-jobban sápadt s búcsu-fájdalmának
Gyöngyei a virág kelyhébe hullának.

Örzötte hajnalka a drága harmatot,
Melyet hű kedvese emlékül ott hagyott ;
Hőségben sok virág míg megbetegedett :
A hűs harmattól nyert kelyhe enyhületet.

A görög mitológia csodás képeire emlékeztet e részlet. A természet tüneményeinek keletkezése, fejlődése, átalakulása gyönyörű regéket keltett életre a görögök képzeletében. A jelenségeket megszemélye-

sítették. A hajnal pirosságának, majd megsápadásának, a harmat eredetének Tompa által kidolgozott regéje méltó helyen volna a görög mitológiai mondák között.

A természeti tüneményeknek ez az emberi érzések folytán való létrejötte Ovidius legszebb átváltozásai közé sorakoznék. A ragyogó napsugár megirigyli a szerelmesek boldogságát. Addig hizeleg, addig csábítgatja a kis virágot, míg megfélelkezik a hűségről, cserben hagyja kedvesét a fénylő napsugár kedvéért. De a napsugár forró szerelme bágyasztotta, gyöngítette a hajnalkát. Majd nem kellett félnie a napsugár szerelmétől, mert nem volt állandó iránta, hanem majd ide, majd oda csapongott. Bánatában elsovadt a kis virág. A napsugár hamar megfélekezett róla; előbb a szivárványért égett, majd a csendes tóval kacérkodott, aztán a hegyek ormán tündökölt, végre a felhőkön égtek fényes csókjai.

De nem így tőn a hű szerető, a hajnal,
Bús emlékezettel és szánó sohajjal
Este-reggel eljárt a virág sirjára
Ömölvén bánatos könnyüinek árja.

És addig kesergett a sirhalom felett,
Hogy amint eljött a megujult kikelet:
Csudát tőn a hűség s szerelem harmata,
Mert a megholt virág újra feltámadta.

E költeményben teljes pompájában nyilvánul meg Tompa természetimádata. Mindenben életet lát, mindenre átruházza az emberi indulatokat. A napsugár, amely állhatatlanul táncol ide-oda jókedvűen; a pirosuló hajnal, amely vetélytársának közeledtére

sápadni kezd, a kis virág, mely nem tud sokáig ellenállani a hozzá hizelkedve simuló napsugárnak, a harmat, amely a bánatos szerető könnyeiből keletkezik, díszére válnék bármely pogány mitológiának.

A délike keletkezését egyszerű, szintelen mese adja elő. Mégis gyönyörködtet szép nyelvével. Mintha érezné a költő, hogy kárpótlással tartozik az egyszerű meséért, oly szép leírást nyújt bevezetésekként, amely méltóképpen sorakozik az előbb említett költeményhez éppen a természet jelenségeinek leírása, megelevenítése tekintetében.

Indul a *hajnal*, — bibor fátyola
 Aranyszálakkal van áttörve már ;
 Lebben — s a harmat róla földre hull,
 Lebben — s a szellő lengedezve jár ;

Lágy szender jó a mély álom helyett,
 Mely hunytat, ébreszt, könnyű és szelid ;
 Melyben az alvó tudja, érezi
 A megnyugvás boldog kéjeit.

Es indul a *nap*, a gyors égi hős,
 S szekerének sugár-küllőivel
 Holdfényt és hajnalt messze távolít
 És a világra világot lövel ;

Megszűnt az álom és elmúlt az éj,
 Ebred ki él, a föld, lég és vizek :
 Az ifjult élet, kedv és mozgalom
 Pezsgő zajától forrnak, rengenek !

Midőn a hajnal szépen meghasadt,
 Megnyiltak a virágok ezrei :
 A hűs harmatban mosdató korányt
 Illatos orcával köszönteni.

A *Virágok tündérében* sem tolul előtérbe valami erkölcsi igazság. Igazi virágregé, melyben azt írja le költőnk, hogy a jóságos tündér meglátogatja kedvelt virágait, meghallgatja és orvosolja bajukat, bánatukat.

A mohok is kihallgatásra jelentkeznek a jóságos tündérnél. Hajdan fenyők voltak és szeretnék visszanyerni hajdani alakjukat. Az alkalmat megragadja költőnk, hogy egy kis közbeszőtt mesével elmondja, miként változtak át egy fenyőerdő fái mohokká. Az átváltozásnak egy másik mesébe való beszövése nagyon élénken emlékeztet bennünket Ovidiusra. A közbeszőtt történetben előadja, hogy egy kis lány elmegy az erdőbe füvet szedni beteg anyja számára. A gonosz és irigy fenyők lehajolnak, elzárják az utat és ebben az úttalan tömkelegben a szegény kis lány nem tud eligazodni. A legnagyobb kétségbeesés pillanatában megjelenik az az ember, kit a leányka anyja egykor megsegített és hazavezeti. A gonosz fenyők törpe mohokká változnak s így kell maradniuk még sok ideig. A virágregéknek e helyén kívül alig van oly része, mely a népköltészetből vett volna anyagot vagy táplálékot, de e kis mesécske vagy teljesen népi eredetű, vagy népies motívumok vannak benne. Az erdőbe orvosságért siető kis lány, az otthon gyötrődő nagybeteg anyja, a legnagyobb veszedelemben közbelépő öreg ember több népmesénknek szereplő alakjai.

Egy romantikus, kevésbé érdekes regét mond el a költő *A fehér liliom menyegzőjében*. A rege lélek-tani motívumok hijján van s annyira hosszadalmas, hogy kifárasztja olvasóját a részletezés. Jó szeren-

cse, hogy helyenként oly szép leírásokat szőtt bele, hogy ezek mint csillogó drágagyöngyök feledték az egésznek ürességét. Itt is megjegyezhetjük, hogy e leírásokban nemcsak a festőiség és nyelv ereje versenyezik az Ovidiuséval, hanem a természet tüneményeibe életet öntő regécskéi bármely mitológiában megállnák a helyüket. Tompa modern ember létére beleélte magát abba a naiv gondolatvilágba, mely évezredekkel ezelőtt egy álomvilágot teremtett magának. Egy ilyen gyönyörű részlet az alábbi:

Süt a nap s mindig magasabbra hág,
Déltájban már elérik délibáb
Tündérországát, melyen a vizek
Fehér hullámi általrengenek.

A puszták tündérhölgye ott lakik,
Légvára, mely épüle a napig,
Üveg ladikként hintáz a habon,
Melyet egy intés más-más tájra von.

A fényes nap, kit délibáb szeret,
Ha vet reá borús tekintetet:
Tündér-várát lerontja hirtelen,
És bánatában láthatlan leszen.

A *Havasi rózsának* igen szép, dallamos formája van. Ezt külön is ki kell emelnünk, mert a virágregék írásának idején forma tekintetében még sok kifogás emelhető költőnk ellen. Nyelve gyakran viseli magán az újított nyelv minden hibáját, kifejezései, fordulatai a Bajza finomkodó, erőtelen és idegen iskolájára vallanak. Az elmondott történet Tompa lelkének legmélyéről fakadt, annyira mélyen

gyökerezett benne ez az érzés, hogy később is több költemény köszönheti neki születését. A havasi rózsza fenn a magas bérceken virul, türve vészt és vihart, szenvedve minden nyomorúságot. Testvérei, a kert kényelmesen élő virágai, csalogatják magukhoz, de ő szülőföldjét nem hagyja el; inkább eltűr minden szenvedést. Mintha a fölkelés leverése után a hazából kiözönlő emigránsok lebegtek volna szeme előtt. Mintha nekik akart volna példát állítani a szülőföldjéhez ragaszkodó havasi rózsában!

A *Csudafa* a szerencsétlenül járt szerelmes szomorú történetét allegorizálja. A dolgos méh szorgalmasan járogatott a csudafához, hogy hosszú virágaiból mézet gyűjtsön. A csudafa nem tudta, miért szívja szirmai közül az édes nedvet hűséges látogatója. Addig kérte hű kedvesét, míg megtudta tőle, hogy a méhek mézet gyűjtenek. A kíváncsi virág nem elégedett meg ezzel, fölébredt benne a vágy s addig kérte a kis méhet, míg az minden nap mézet lopott számára a közös szerzeményből. A lopott mézet a hűtlen virág odaadta a dologtalan lepkének s gúnyolódott a szorgalmas és hűséges, de dologtalan és tolvajjá tett méhecskén. A lepke eldicsekedett szerencséjével és a méhek megtudták, hogy fáradságos munkájuk eredményét egyik társuk meg-rabolja. Lesbe álltak és a tetten ért méhet megölték. De a gonoszok büntetése sem késett sokáig. A csudafa tölcserében méreggá vált az ottmaradt méz s ki is kellett költözködnie a szép kertből az árok partjára; a csacska lepke pedig ördöglepkévé változott át. A görög átváltozási rege mögött egy minden ízében modern dráma lappang, amely nem

tévesztheti el hatását az olvasóra. A bűnre csábított, majd hűtlenül elhagyott és keservesen bűnhődő férfi tragédiáját rejti a kis mese.

A *Gyöngyhim* abban válik ki társai közül, hogy a költő pesszimista világnézete lép benne előtérbe. Ez a máshelyt is megtalálható gondolat az, hogy boldogságot sohasem nyújt a való, hanem csak az a vágy, amely a teljesülés reményével csalogatja az embert. De míg más költeményében helyén van ez a Madáchcsal rokon gondolat, a virágregék nem szívesen tűrik meg az ilyen reflexiókat. Az elbeszélő költemény nem alkalmas arra, hogy a költő egyéni gondolatainak tárháza legyen. Ha pedig mégis kísérletet tesz vele a költő, oly rövidre szabja, hogy az elbeszélésben fennakadás ne történjék. A jelen esetben is elegendő lett volna a gondolat megtestesítésére a költemény hat versszaka helyett a következő négy sor:

Addig mienk, míg messze fénylik,
S ha birtokunkba jut:
A boldogság, ez égi fáklya
Már akkor elaludt.

A rokonlelkű Madách talán éppen Tompa költészetének hatása alatt mondja: »A csók mézének ára ott vagyon — amely nyomán jár — a lehangelésben.«

A *Nefelejts* megírásánál a virág neve és virulásának helye szolgáltak motivumokul. E virág neve csakugyan valamely regén vagy mondán alapulhat, természetesen nagyon kérdéses, melyik népnek a mondáján. Tompa azonban nem is kutatott nép-

rege után, hanem a kínálkozó támasztékok alapján dolgozott. A rét virágai a csendes, holdas éjszakákon lejárnak a patakba fürdeni. A patak szerelmes lesz s tovarohanó habjai magukkal ragadnak egy kis virágot. A virág kedvese letelepedik a rabló patak mellé és várja, örökké várja vissza elrabolt szeretőjét. Nem felejtí el soha. Ez az egyszerű mese kevésbé indít meg bennünket; a virág fájdalmát, melyet elrablott kedvese miatt érez, nem tudjuk kellőleg átérezni. De oly gyönyörű leírások vannak e költeményben is, hogy a részletek szemlélhető szépsége feledteti a színtelen mesét. Figyeljük meg, mennyi életet látott költőnk az oly gyakran álmodozva töltött nyári éjszakában! Mennyire meglevenült előtte a nagy éjszakai csend!

Lassan reppenj, éji szél,
Mig szerelmed álma von!
A harmat születni fél,
Reszkető falombokon!

A virágok nappala
Csillagfénynél felderül,
Alszik a föld, meghala
Mi vagyunk fenn egyedül!

Lágyan lejt a hallgatag
Éji tájon a patak;
Könnyű, titkos szellemek
Csapnak át a hab felett.

Jertek, jertek fürdeni,
Rét virágzó hölgyei!
Rózsa, liljom, gyöngyvirág,
Nefejejtsek, ibolyák!

S a virágzó, gyöngye nép
 A patakba félve lép
 S fürdik, fürdik hűsiben
 Bájosan, szemérmesen.

Igazság, de nem bántóan szembeszökő, van a *Fagyöngy*ben is. A gonosz megbűnhődik, az ártatlan nem pusztulhat el. A regében, mondában bűnöst, ha későn is, eléri büntetése. Két virág indul követésbe a perpetuelhez. Hosszú, fáradságos út után kimerülten pihennek meg és szeretnék megtudni, meddig kell még fáradniok. Az egyik követ rábeszéli társát, hogy menjen fel a fára és nézzen körül a környéken, nem látja-e a célt. A kis folyókafaj gyorsan felkúszik a fa tetejére. Társán erőt vesz a kapzsiság, elvágja a folyóka lábát, hogy ne jöhessen le többé a fáról. A megcsonkított virág kínoasan összerándul, de nem hal meg, mert a fa felajánlja neki, hogy forrjon össze vele s legyen az ő dísze, gyöngye. Ez az eredete a gyöngyhímnek. A gonosz virág se tett egy lépést se tovább, tüstént mérges gombává változott. A mese hangja, előadásmódja a népmesére emlékeztet, pedig a nép mivel sem járult e regéhez. A növény tulajdonsága, neve megadta a költőnek a kiindulópontot. Nem térhetett más útra, pedig bizonyára gondolkodóba esett, gondolkoznia kellett rajta, hogy a gyöngyhím éppen a természetben való szerepénél fogva alkalmas-e arra, hogy egy jó, becsületes virág menekülés közben változzék át rá. A név megvolt, a költőnek nem lehetett sokáig haboznia.

A Virágregéket megjelenésük után a kritika nem fogadta barátságosan. Egy-két író emlékezett meg

róla pár elismerő frázissal, míg a többiek, élükön Gyulai Pállal, elhibázott műfajnak tekintették. Gyulainak az volt az álláspontja, hogy kimutassa annak a jogosulatlanságát, hogy erkölcsi törvényeket vigyünk be a virágok törékeny, gyenge táborába. Gyulainak igaza volt, de a közönség jó része védelmére kelt a hibáztatott műfajnak és a költő igaz örömeire olvasta őket, gyönyörködött bennük.

Vajjon mi okozta a különbséget a kritikus helyes álláspontja és a közönség ítélete között? Kétségkívül nagy része volt ebben a forma újságának. A virágokról szóló regéket különösen a női olvasó közönség olvasságga gyönyörűséggel. A természeti képek, az éjszakának, hajnalnak, délibábnak pompás leírása még akkor is kielégítette a lelki gyönyörűségre sóvárgó olvasót, amikor a költemény hosszadalmassága miatt elfogta volna a fáradság és a vele járó unalom.

A második igen fontos okot a kor hangulatában találhatjuk meg; valamely irodalmi műnek nagy sikerét rendszeren ezzel magyarázhatjuk meg. A kor megszokta az allegóriát, a félig látott, félig sejthető igazságot. A szabadságharc után főleg költőnk hozzászoktatta a közönséget, hogy az állatokról, növényekről, természeti képekről szóló költeményeknek ne elégedjék meg azonnal szembeötlő és kínálkozó tartalmával, hanem háttérben lappangó gondolatok után is kutasson. Sőt Tompa allegóriái sem megelőzői, hanem természetes következményei a kor felfogásának. A szabad szó kimondása oly könnyen sodorta veszedelembé a nyílt embert, hogy a

társalgás nyelvének is át kellett alakulnia az örökös kémkedés hatása alatt. Az 50-es évek duhajkodó magyarjai a nótából több keserűséget éreztek ki, mint mi. A kalapviselet, egyes dallamok mind megannyi tüntetések voltak a hatalom bitorlói ellen és közelebb hozták egymáshoz az egyenlő gondolkodásúakat. Jogtalanul mulatunk tehát és helytelenül nevezzük kicsinyeskedőnek az apró zsarnokokat, kik a kalap karimájának nagyságát is megállapították. A hatalom elveinek megfelelően és következetesen járt el, mert az a kalap a szabadságra törekvők szimboluma volt. Képes kifejezése a nemzeti táborban állók törhetetlenségének. Kicsinyesnek látszik ma előttünk, de a létrehozó okra kell gondolnunk, különben oly igazságtalanul járunk el, mint Madách abban a jelenetében, hol a keresztényeknek egy i-betű miatt való küzdelméről beszél.

Ilyen korszakban hálás dolog allegóriát írni, mert a népnek bámulatos érzéke van a valódi gondolat felfogására. Igaz, hogy az a veszedelem fenyegeti az író, hogy a következő generáció előtt, amelynek a körülmények szerencsésebb alakulata folytán nincs oly finom érzéke a burkoltság iránt, munkája elavul, érthetlenné is válhatik, hacsak nem örökéletű igazságokat fejezett ki bennük szerencsés formában.

Költőnket téves útra vezette a virágok iránt való nagy szeretete, melyet minden embertársában feltételezett, erre az útra csábította a Népregék nagy sikere, melyek az ő feldolgozásában szintén rokonságba léptek az allegóriával, lelkesítette végre a

közönség szeretete a forma iránt, mely az 50-es évek gondolkozásmódjával megegyezett.

A Népregéktől megtaláltuk az átmenetet a Virágregékhez; éppen ily természetes átmenet van a Virágregéktől a tiszta és tökéletes allegóriához. A Népregékben igazságokat fejez ki emberek történetén, a Virágregékben a virágok sorsán keresztül sugárzik ki a cél, az allegóriákban céljának elérésére egyaránt vesz történeteket a históriából, képeket a természetből, különösen az állatvilágból. Az első két csoportba erkölcsi felfogását illeszti be; az utolsóban a formát hazájához való szeretete, a mult csodálata, a jövőben való reménykedés, a magasba való törekvés, majd zord kétségbeesés tölti be.

A sír felé.

A hanvai temetőben egy kis sírdombot emeltek s két embernek az élete meg volt mérgezve egész a sírig. A szerencsétlen anya ágynak esett és hosszúságos betegség után testben-lélekben összetört. Az apára nem hatott villámszerűen a csapás. Sem az örömet, sem a bánatot nem tudta azonnal felfogni a maga nagyságában. Az ily lelkiületű emberek nem tudnak zavartalanul gyönyörködni a gyönyörű tavaszi égboltozatban; szemük akaratuk ellenére is rá-rátéved az itt-ott feltűnedező báránnyelhekre. De a csapás nagyságát sem érzik azonnal. Mikor aztán idő teltével az első hatás erejének már-már homályosulni kellene, náluk működésbe jön a képze-

let. A kapott seb egyre jobban sajog. A katonához hasonlítanak, ki a lövés pillanatában csak erős lökést érez s a megbántott szervezet csak később adja tudtára metsző fájdalommal és sorvasztó lázzal a baj nagyságát.

Igy járt Tompa is. Az üres ház, a gyermektelen bölcső, a vetetlenül maradó ágyacska, gyermeke megszokott kedveskedésének hiánya napról napra levertébbé tette. Bármerre tévedt tekintete, felsajgott a seb, míg végre valami kínos, nyomasztó érzés nehezedett rá.

Kijárogatott a temetőbe, letelepedett a kis sírra; egyre gyakrabban tette meg az utat, egyre hosszabbabban maradt ott. Alaphangulata eddig is szomorú volt; most már búskomorra vált. Ha elhagyhatta volna faluját, ha jóbarátok vidám társasága vette volna körül, ha valamely fölsőbb hatalom kiközentette volna abból a körből, hol minden elhalt gyermekére emlékeztette, talán még meggyógyult volna; de így mindig világosabban látta az emberi élet céltalanságát, hiábavalóságát. Hosszú időn át nem ír, nem érdeklődik semmi iránt. Hívatásának teljesítése is fájdalmat okoz. Ha keresztelni kell, gyermeke arca rajzolódik elébe; ha temetésre megy, újult erővel támadja meg a fájdalom; ha másokat kell vigasztalni, buzdítani, erősíteni, szomorú sorsa, sivár otthona, a maga erőtelensége jut eszébe. A hanvai papilak két elgyötört, szerencsétlen ember tanyája lett, mióta kiköltözött onnan a reménység: a gyermek.

Betegeskedő feleségén kívül csak két barátja volt, kiknek bánatát elpanaszolhatta: Arany és

Szemere. De ezt a bánatot már nem lehet vigasztalni. Nem a szigorú és igazságtalan kritikusokról, nem a fájdalmas és vissza-visszatérő betegségről, nem hűtlen barátokról emlékezik meg levelében. A kritikusok-ütötte sebek behegednek, a betegség elmulik, sőt szinte hozzászokik a szervezet elviseléséhez, a hűtlen barátokért vigasztalást nyujtanak az igaziak és tántoríthatatlanok. Gyermekek halála pótolhatatlan veszteség. Levelei telvék keserőséggel. Lelki állapotát legjobban feltünteti Aranyhoz intézett két levele. Az elsőt több mint három hónappal írta a haláleset után, tehát akkor, mikor a fájdalom ereje már csökkenni szokott. »Édes jó barátom! Igen régen készülök írni hozzád; s imé most is, midőn már a toll kezemben van, nagyon kétséges, képes leszek-e az első lapot végig írni. Régen voltam én olyan állapotban, hogy írhaszak, hogy gondolkodjam, hogy valami komolyat vagy okosat csináljak. Igazán, szinte megdöbbenek, midőn egy baráti levél szavainak összerakása fáradságomba, elme-törésembe kerül, mint mikor az első magyar stílust csináltam. Ez az állapot, melyben én vagyok, melyben mi vagyunk, nem szomorúság, nem fájdalom többé; ez betegség, a lélek elgyöngülése, melyen a legelszántabb akarattal s igyekezettel is erőt venni nem tudunk. Tudom, hogy nem jól van így, már nem is természetesen, de hogy másképp legyen: nem tehetem. Mi nem élünk, csak tengünk; mi, barátom, leszoktunk az alvásról! s csudálatos, még sem veszünk el! Én nem csinállok semmit, nem írok, nem tanulok, nem olvasok, nem gondolkozom, nem társalkodom, én senki

L37.

és semmi vagyok, — de mégis vagyok valami : mesterségem, kenyérkeresésem martirja ; a templomba kell járnom, papolnom, *halottat temetnem* ! dicsérnem a megboldogultat ; beszélek az isten jósgáról a szomorú feleknek : aki bölcsen tette, amit tett ; *vigasztalom* a megkeseredettszívűeket stb. stb. ; aztán jót nevetek a sors e gyalázatos szatiráján, úgy hogy ez a legnyomorultabb, legszerencsétlenebb teremtés, ez a csontváz, ez az élőhalott, akit én feleségemnek, *szeretett feleségemnek* nevezek : ijedten veti rám beesett szemeit, gondolván : hogy tán megtévelyodtam ! Ilyen életet élünk mi ! meddig tart így ? nem tudom. » A jóbarát siet a kétségbeesett ember támogatására. Rá akarja terelni barátját a minden fájdalom erejét csökkentő útra : a munkára. Ha egyebet nem tehet, civakodjék egyházával, vele, vagy bárkivel. Az elfoglalt léleknek nem lesz alkalma mindig csak *egyre* gondolni. Aranyt szintén érte már csapás. Tudja, hogy az ember a csapás után azt érzi, hogy megszűntek rá nézve az élet örömei, nem töltik többé el gyönyörűséggel a természet szépségei. Aztán belefárad a gyászba, érdeklődik a külvilág eseményei iránt, végzi szokott munkáját s a sebet finom réteg takarja el, mely felszakad olykor-olykor, de már nem fáj annyira. Tompa azonban folyton táplálta fájdalmát ; kijárt a sírra nap-nap után, éleszteti a már szunnyadni akaró szenvedést.

Másik levele, melyet már körülbelől nyolc hónappal írt gyermekének halála után, erre vonatkozik. »Nyomoruság biz ez, édes jó barátom ! — írja Arany-
 297. nak — magam is átlátom, hogy az ; de nem tehetek

róla! Hitem nincs-e elég, vagy férfiasságom? de hiányzik valami. Nem bírom magamat a földről föl-emelni, hová az isten legázolt. Értelmem a legszebb rendbe hozza a dolgot, de érzelmem egy hajszálnyit sem enged. A képzelődés és emlékezés ölnek meg. Az est a legiszonyúbb; szinte kezemmel verdesem el a képeket, melyek szemem köré, agyamba csapódnak; fejem lángba borul, s félőrülten ugróm fel az ágyból. Itt van árnyékom — feleségem. — Ő éppen azt teszi, amit én; ő tán azért, mert én teszem, én tán azért, mert ő teszi. Egymásra ragasztjuk a gyötrelmet; rongáljuk egymást akaratlanul, öntudatlanul. Beszéld te azt nekem folyvást: hogy az idő megorvosol, én akarom hinni, akarom elfogadni, mert ez az állapot végre is kitarthatatlan. Azt mondják nekem: nem kell már azon törődni! bolondok! nem mondják a köszvényesnek, *felejtsd*, hogy hasgatódik lábszárad! s nekem azt mondják: felejtsem, hogy lelkem hasgatódik! De lehet-e? vagy hogyan? ezt nem mondják meg. Parancsolt rá valakire, hogy ne gondolkozzék! annál inkább fogja tenni azt.» (1858.)

E kétségbeejtő fájdalomnak, mely időnként teljes fásultságba ment át, nyomát magán viseli költészete. A szenvedés, melyet pótolhatatlan vesztesége okozott, mint valami sötét fátyol burkolja körül lelkét s takarja el szeme elől az események valódi képét. Eddig is ki volt élesedve a tekintete a dolgok sötét oldala iránt, ezután majdnem mindenben csak az árnyékok látja. De sok költeménye van, melyek közvetetlenül fakadnak ebből az érzésből. Beléjük sírja fájdalmát, álmatlan éjjelei keserüségét. Azok

a sorok, melyeket alább közlök, igen jellemzőek e keserű érzésből fakadó költeményekre :

Ti a költő dalán csak elmulattok :
Szép nektek az, csillogó ékszer, bársony ;
Ha tudnátok, hogy a dalnok szivéből
Mint támad az, fájdalmas éjszakákon !
S jól esik-e könyezni énekére ?
Kap-e szikrát lelkétől lelketek !
Hogy a multon, jövőn, búban s reményben
Vele függjete, vele égjete !?

Halálosan sebzett lelke vergődik az Isten akaratában való megnyugvás és a hitetlenség között. A benne keletkezett betölthetetlen üresség, a sorvasztó fájdalom vívja harcát gyermekkori nevelésével, a nagyszülők vallásos áhitatából maradt benyomásokkal, papi hivatásával. A kételkedés — ez »a barna denevér« — szárnyára veszi s ilyenkor nagy lelki erővel kísérti meg, hogy belenyugodjék Isten kifürkészhetetlen akaratába. Az észnek és szívnek, a hitetlenségnek és vallásos meggyőződésnek küzdelméből született az *Isten akaratja* című költeménye, mely az óda magaslatára emelkedik. A bensejében lefolyó forrongásról és látszólagos megnyugvásról világos képet nyújtanak az alábbi szakaszok :

Járván a temetőn tanutlan éjjelen,
Egy kisdud sir felett törnek meg térdeim,
S felháborult elmém ugyan hányom-vetem
Az élet és halál örök kérdésein !
Mért is végződtek oly kevéssel évei ?
Mig kérdezem, fanyar leckén tanít az ész ;
Születünk, meghalunk ! ezt könnyű érteni,
Azon megnyugodni nehéz, igen nehéz.

Ha feljajdul a húr, midőn ketté szakad,
 S az őszi lomb is ad hulltában gyenge neszt:
 Embernek ami fáj: fájlalni nem szabad?
 Hisz egy bús öröme ez a szívnek, ha vesz!
 Az nem bölcselkedik, csak érez és szeret...
 S ki nem szól, jobb-e az, különb-e, aki tűr?
 Mig a hivatlan köny szemiből megered
 S nyílt árulást tesz a kebel küzdelmiről!?

Ah! én is érzem a rejtett vihar dühét
 S kiontom lelkemet nehéz fájdalommal!
 Szavam nem sérti az alvó világ fülét,
 A sír süket, mégis van, engem aki hall!
 Te szám szerint tudod fejünk hajszárait
 S hogy boldogok legyünk, a létet úgy adod!...
 Ezernyi köny s nyomor mégis honnét van itt?
 — Uram, nem érthetem a te akaratod! —

Mégis bár útid titkát feszegetem,
 És ajkaim pártos szavaktól zajganak:
 Ne gerjedj, óh Uram! haragra ellenem;
 Mely bennem így zajong, az a por... a salak!
 És minden hasztalan! e földet megfutám,
 Keresve enyhülést fájdalom közepett;
 S oda jutok vissza sok kerengés után:
 Nem gyógyíthat meg más, mint ki megsebzett.

Az élettől keveset vár; egyedül az a gondolat
 vigasztalja, hogy a kis család még valaha talál-
 kozni fog. 1862 májusában, már négy évvel a teme-
 tés után írja e kis költeményt.

Zöldel a sír és virággal
 Ekesítve általunk;
 Ki ápolja, őrzi egykor,
 Ha mi ketten meghalunk?

Most felette hull meleg köny,
 Ráborul a rózsaaág ;
 Felejtés lesz akkor itten,
 Felejtés és pusztaság . . .

Mit tünődöl, drága lélek !
 Kiért lenne lomb s a hant !
 Hiszen senki sincs megettünk :
 Akik éltünk és szerettünk,
 Együtt leszünk mind alatt !

Veszteségének érzete, tépelődése annyi keserűséget okoz zaklatott lelkének, hogy többször az öngyilkosság gondolata is felötlik agyában. E kétségbeesésnek, vigasztalhatatlan fájdalomnak szülötte az *Estve*. A költeményben a nyugalomra térő természet rajzolja, hogy szembeállítsa vele magát, kinek nincs nyugalma soha. A pihenőre térő dalos madár bizonyára végigéli képzeletében az elmúlt nap gyönyörűségeit s elábrándozik a holnapi napról. Ő nem kívánja vissza az elmúltat ; örül, hogy túl van a sok szenvedésen. Bár kitörlődne emlékezetéből az egész mult, mint ahogy elsimul a hajónyom a nyílt tengeren. A szenvedésnek még nagyobb fokát árulja el a *Gyógyulásban*, mikor a következőket írja :

Megsebheté, feldulta szívem
 Sok veszteség, sok fájdalom ;
 Az élet is gyötrelmes, únott
 Teherré lőn a vállamon,

Ohajtozám : boldog, ki nyugszik . . . !
 De késve jő a csendes est, —
 Mi tart, hogy önként menj eléje ?
 Hogy ami nyom, terhel : leveds ?

Készen valék s im hallom a szót :
Hajítsd el a tört — küzdj, remélj !
Csak gyáva hal meg, — élni inger
Annak, ki férfi, a veszély !

Lassan gyógyító balzsamával
Várd az időt, az éveket ;
Midőn ismét békét nyer a sziv,
S a vérező seb béheged.

Van a letűnt bánatban is kéj ;
Szint nyernek a megélt bajok ;
Az elvonult zápor nyomában
Kicsiny, de tiszta csepp ragyog . . .

És én maradtam, — küzdve, várva,
Mig a hullám duzzadt, esett !
Most is hiven küzdök, remélek,
De maholnap a sírhoz érek :
S még mindig hordom a sebet !

Arany nagyon jól ismerte barátját. Tudta, hogy régi búja-bánata nagyobbbrészt rendkívüli érzékenységeinek következménye. De azzal is tisztában volt, hogy most olyan bánat fogta el lelkét, melyet meg kell szüntetni, illetőleg orvosolni kell bármilyen áron, különben elpusztul a költő. Tompa barátait és ismerőseit közös működésre iparkodik rábírni, hogy valahogy zökkentsék ki a költőt melancholiájából. Egyik ilyen céllal írott levelében jellemzi Tompát, Tompa régi és mostani állapotát, de ez a levél Tompának véletlenül kezébe került. Ez még ártott. Erre vonatkozólag írja Aranynek : »Igazán jól írtad Lévainak : Szegény Miska, míg baja nem volt, maga csinált magának, s most nem bírja elviselni, hogy igazán

L. 32.

vett részt; régi barátainak társasága, az iránta megnyilatkozó szeretet és elismerés jó hatással voltak reá.

Alkalmi ódája nem versenyezhetik Aranyinak Széchenyi emlékezetére írott költeményével, mert hiányzik belőle az erő. De az alábbi sorokban ódai mélység nyilatkozik meg:

A törpeség, a bűn, a vakság,
Agyarkodott, ment ellene;
Szégyenlék őt és megtagadták
Kik egy vérből voltak vele;
S élet, világ mit tőle megvont,
Tán tüzhelyén föllelve lőn?
Ült homlokán itt is rideg gond....
Örök felleg magas tetőn.

Ki jó s prófétál, bére: vad méz,
Szörköntös és fejére kő;
De mégis, hogy *nem értik*, az lész
A gyilkoló, a *leverő*!!
Itt sem maradt el átka, sérve. —
Majd nyomta a börtön fala;
De itt is csak céljának éle,
Mivel ő »hiv és nagy vala!«

Majd nála szokatlan erővel csendül fel a nyelv
az alábbi szakban:

És zeng apáink drága nyelve!
Ingó szellő, zúgó vihar, —
Mi szép: gyöngéd érzést lehelve,
S midőn a harc terén rivall!
Élet-halál, bú — s kedvre megnyer
Igéiben bűbáj lakik...!
Behat mint a kétélű fegyver,
Mind a velők oszlásáig!

1860 tavaszán még szembaj is támadja meg. Az ideges, elgyötört költőt még nyugtalanabbá teszi betegsége. Nem írhat, nem olvashat, nem gyönyörködhetik az újraéledő természet szépségeiben. Idegen, kívülről jövő behatások nem szórakoztathatják, ki van szolgáltatva sötét gondolatainak. Mindamellett elmegy az újhelyi papi gyűlésre s a testi-lelki fáradság még jobban fokozza szeme gyöngegségét. A baj évekig tart, bár költőnk minden esz-
közt megragad, hogy szabaduljon tőle.

* * *

Ez időtől fogva haláláig fokozatosan kevesebbet dolgozott, bár a körülmények majdnem rákényszerítették a munkára. Arany elhagyja tanári állását, a fővárosba költözik és lapot indít. Tompa munkásságára feltétlenül szüksége van. De jó ideig hiába kéri tőle a költeményeket. Végre a vajudó kor, az izgalmas idők megihlették és megírja *Forr a világ* című költeményét. A nemzet érzését fejezte ki vele, mint egykor Vörösmarty a Szózáttal. Finom lelke megérti az élet és halál között keskeny hídon ballagó nemzet érzéseit, látja a feszült várakozást, átérzi a nemzetemésztő halogatás keserűségét, s csodálatos erővel juttatja kifejezésre. A kor rokon a Szózat korával; a költő is rokon gondolatokat hirdet Vörösmartyval.

S megyünk, megyünk! hozzánk az élet
S halál nem volt még ily közel,
Tudjuk, hogy vész van a villámban,
Mely útainkra fényt lövel

Szellőt, orkánt felfog vitorlánk,
Arcunk fagyott, szívünk repes,
E lenni vágyó s veszni kész nép
Oly szép s nagy és rettenetes !

S ha a viharban tépve, rontva,
Elérjük majd a kikötőt,
És a mienk leend örökre
Az ígéret szerinti föld,
S mely tétlenül szemlélte harcunk,
Hévvél jön a világ felénk :
Némán esünk egymás nyakába
S megborzadunk, hogy mit merénk

S ha tán minden hiába leszen,
A köny s a vér s az áldozat ;
Akkor, ha a győző s legyőzött
Az ítéletben számot ad :
Történetünk megrendítő lesz,
Mint a sir-irat a kövön :
Ezek a sorssal birkoznak,
Örök dicsőség nevükön !

Nagy gyönyörűséggel olvasta Arany a költeményt és rá vonatkozólag írta : »Nem szoktam bókot mondani, zárkózott vagyok a gorombaságig, azt te tudod. Hanem ez a vers elragadt — érted-e ezt, *engem* ragadt el, kinek évek óta nem voltak raptusaim. És elragadt Pesten mindenkit, aki olvasta és ért hozzá. A P. Naplóban diadallal olvasták, Kemény *minden* eddigi versed elé tette. Én nem ugyan, mert sok szépet és jót ismerek tőled, — de azt mondom, hogy ez a *legjobbak egyike*, mit te, mit irodalmunk felmutathat. Bezerédj István neje, kinél én rendes heti vendég vagyok, köszönetet mondott e nagy élvezetért a szerkesztőnek.«

Ugyancsak Aranynak küldötte a *Sírboltban* című költeményét is. A kor hangulata nem kedvezett az arisztokráciát kedvező színben feltüntető költeménynek. Egyrészt azért, mert a küzdelem a 48-as alkotmány visszaállításáért folyt, másrészt pedig éppen főuraink között voltak többen, kik az udvarral minden áron hajlandók voltak kibékülni. A költemény azonban oly ősi emberi érzésre támaszkodik, hogy minden korban hatásának kell lennie. A gyöngé embert szomorúsággal vegyes félelem lepi meg a hatalmasok kidőltekor. Belekapcsolódik ez a szorongó érzés a minden elmúlással, pusztulással járó hangulatunkba. De még erősebb, még nagyobb, mintha kis emberek tragikus sorsáról, pusztulásáról olvasunk. A nagyok bukása inkább fölébreszti bennünk a mulandóság érzését, mint a hozzánk hasonló közönséges embereké.

A halál birodalma most is megihleti a költőt. Megjelenik előtte a temetési szertartás, a halottas ház, az élőket elnyelő kriptá. Aztán elvezet bennünket a halál országába s elsorolja az egyes koporsók előtt levő képeket és szobrokat. Ez elsorolás, e bemutatás oly szemléltető, hogy kevés mása van irodalmunkban.

Szép gömbölyű karú fiucska játszik
A rét habos, virágos szőnyegén,
De a lepe már-már elszállni látszik,
Amelyet tart s néz ujjának hegyén, —
Ifjú leány fekszik halotti ágyán,
Kit még sok év s boldogság illete,
Szép volt ; — fehér s hideg lett, mint a márvány,
Hogy érte a halál lehellete.

Ez ujjait nyugasztja a gyöngé hűrnál,
Az csillagok titkába néz, hatol ;
A harmadik kezén a mérleg úgy áll,
Hogy nyelve jobbra, balra nem hajol.
Sarkát levert órjas mellére téven :
Végső csapást mér a hős zordonan :
Feje, ki járt szörnyű halálnak révén,
Nytott szemmel lábához hullva van.

Turul, galamb, mén s gím jelvényi rajza,
A rózsató, a cserlomb és kalász ;
Egymást szorító kéz ; — szív átnyilazva,
Félig sejtet és félig magyaráz ;
Mig a kőből féldallal kilépve
Fenyeget, hogy megszólal, megjelen
Tolmácsul egy-egy ős mogorva képe,
Ki maga munkált a történeteken.

Vétek, bűn is sok terhelt egy-egy ily hatalmas
családot, de ha a nemzet veszedelemben volt, az ő
tagjai állottak dacosan Kont mögött, az ő fiai vérez-
tek el Mohácsnál. Majd egy festői allegóriával fejezi ki
a költemény alapgondolatát.

Szép a lapály, amely kalászt hoz, érlel,
De szép a bérc is a mező felett ;
Ez kölcsönöz tölgykoszorus fejével
A tájnak főséges tekintetet.
És árnyékot vet bár néha amarra,
S uralkodnak felette ormai :
Széllel, viharral a bérc kelve harcra,
Nem hagyja a völgyet megromlani.

A háttérben feltűnő zivataros mult képei, az el-
bukott hatalmasoknak képzeletben elvonuló hosszú
sora, a halál, mely utóléri a legmagasabban állót is,

felkölthi az olvasóban azt a melancholikus érzést, mely az író lelkében élt.

Egyre kevesebbet dolgozik, bár minden eszközt felhasználnak barátai és ismerősei, hogy munkakedvét élesszék. Sőt nem elégednek meg a rábeszéléssel, kényszerít alkalmaznak. Mikor szeme gyógykezelése végett Pesten jár, Heckenast megragadja a kedvező alkalmat, pénzt ad kezébe még meg nem írott költeményekért. Szathmáry Károly feleségét bírja rá, hogy irasson férjével valamit, míg Eötvös Vachott Sándorné érdekében lép közbe nála költeményért. Az írástól kedvetlenségén kívül mindjobban súlyosodó szembaja tartja vissza. »Én még mindig a régi állapotban vagyok, — írja Kazinczy Gábornak — F. még eddig nem igen produkálta magát, iszom dézsaszámra a bűdös orvosságot, nyakam be van raggatva és szemem ázik *készerű levében*, azonban mindennek semmi haszna. Tűrjünk és várjunk!« Már ekkor egyedül, gyalog nem hagyhatja el házát veszedelem nélkül. Az a gondolat emészti, hogy sohasem járhat többé egyedül. Szembaja csak 1864 táján enyhül lassú fokozatossággal.

* * *

Az Arany Figyelőjének sorsa két évi élet után válságosra vált. Nem okolhatjuk érte a közönséget. A lap túlságosan komoly volt szépirodalmi lapnak. A kritikák, a sokszor jó részét lefoglaló viták inkább elkedvetlenítették, mint érdekelték a nagyközönséget. Előfizetői egymás után hagyták ott s Arany kénytelen volt vagy szakítani a lapszerkesztéssel,

vagy átalakítani folyóiratát. Az utóbbira határozza magát. Célját úgy akarja elérni, hogy a jobb írókat lekösse lapja számára; a kiválasztottak köteleznék magukat bizonyos számú verses vagy prózai cikk írására s ezzel fölmentenék a szerkesztőt az alól, hogy szükségből gyengébb dolgokkal töltse meg a lapot, vagy magát kimerítse. Első sorban a régi barátához fordul, aki készséggel igéri munkálkodását. Sőt az a tudat, hogy barátja sorsa van kockán, megkettőzteti buzgalmát, megélesíti gyakorlati kérdésekben nem túlságosan járatos elméjét. »Tökéletesen egyetértek veled — írja levelében — és őszintén tanácsolom, hajtsd végre gyorsan, amire készülsz. Zajt kell ütni, zajt az év utolsó hónapjában, hogy újévre előkészítve legyenek és praenumeráljanak a zsebek. A mostani címet el kell vetni és a leendő egy szóból álljon, nem valami kacér szóból pedig, hanem olyanból, mely jellemző és eléggé költői legyen. Semmi vagy igen kevés kritika. Előre nyomtatva közölni, mint írod, az írók neveit és ígérkezéseket, teljes, formás alakban. Legyen kijelentve, hogy a lap szépirodalmi lap lesz, különösen, hogy *nőolvasmány* is. Bizony jó lenne egy-két képecskét is adni! Szóval ujjászülni és keresztelni kell a lapot! Így hiszem, hogy a siker el nem marad. Fájdalom, hogy a Figyelőhöz hasonló lap, akárki szerkessze is, nálunk meg nem él; meg volt kísértve többször, de nem megy: uti figura docet. Balgataság volna nem simulni a közönség bár nem dicséretes hajlamaihoz, amennyire illendő és ennyi bizonyára illendő. Neved s állásod a régibb nemzedék legjobb-jait gyűjtheti egybe, és csak azok is, kiknek nevei

most csak futólag megfordulnak elmémben, egy hatalmas lapot adhatnak a közönség kezébe. Csak rajta, nekem teljes bizalmam van . . . Engem bejelenethetsz 6, 8 vagy 10 versre, akár ennyi, vagy amannyi hétre vagy számra, amint számításod hozza magával.«

Tompa erkölcsi kényszer alá kerül, de még sem képes sokat dolgozni. Egészsége nem állott helyre, az ő betegségéhez feleségéé is járult. Végre 1865 őszén arra határozza magát, hogy megvizsgál tatja magát híres orvosokkal. Már ekkor betegsége olyan alakban lépett fel, hogy gerincsorvadtól féltették. Meg vagyok győződve arról, hogy a fiatalságától egész haláláig egyre föllépő betegségek egy bajnak a megnyilvánulásai. 1865-ben kezdődik az a végtelen idegessége, mely utolsó éveit jellemezte.

Fájdalom
igaz!

A legkisebb esemény a végletekig felizgatja, önuralmát ilyenkor teljesen elveszti. Olyan a háza, mint a sírbolt; a legnagyobb csendben kell végezni mindent. Ha egy beteges kívánság eszébe ötlik, annak azonnal teljesülnie kell, különben zsarnokká válik a régebben szelidlelkű ember.

Egy ily beteges kívánsága volt, hogy barátaitól visszakövetelte hozzájuk írt leveleit. Az a gondolat gyötörte, hogy ezek a levelek később a nyilvánosság elé kerülnek. Ha hatalmában lett volna, azonnal megsemmisíti összes leveleit. Maga sem tudta volna megmagyarázni, miért, de alig ötlött eszébe az, hogy a nyilvánosság elé kerülhetnek levelei, oly izgalom, oly félelem szállja meg, hogy hetekig nyugtalanná válik. Szemere már nem tudja nyomon

kisérni a beteg költő gondolatmenetét ; ő az egészséges Tompát ismerte, legalább is azt a Tompát, aki egészségesnek látszott, bár a rögeszmékre való hajlandóságát éles szem régebben is tapasztalhatta volna. Szemere az általános emberi jellem alapján Tompa kérésének okát a hiúságban látja, pedig mi sincs távolabb e korban költőnktől, mint a közönséges értelemben vett hiúság. Egyik rossz órájában nem frázisképpen írja, hogy : »azt az emlékezetet is, mely marad, utálom s fáj, hogy nincs hatalmamban megsemmisíteni«.

Majd nyugodtabbá válik s megmagyarázza, illetőleg meg akarja értetni tetteit. Okokat azonban nem tud felhozni, csak szubjektív érzését állítja fel oknak. Lelki világára fényt vet az a levél, melyet a visszakérés után intézett Szemeréhez. E levélben felhozott okok más tetteinek indítékait is elének tárják. Álljanak itt a következő sorok : »Jóakarátú, egészen tiszta lélekből származott azon *gyanusításod*, hogy éppen e megtagadással akarnék valami dicsőséget s méltánylatot : édes Miklósom, nem illik rám s nem érdemlem azt. Hibázol : hogy szavaimat *magyarázod* ; az én állapotomra jutott embernek *mindig* igaza van, ha objektíve nem, subjektíve bizonyosan. Nekem viszontatszik azon gondolat : hogy ama csomó valaha nyilvánosság elé juthat. Remélem, elhiszed, hogy ezen érzést sem nem affektálom, sem nem hazudom, hanem lelkem szerint érzem. Minden theoria ostobaság ; minden okoskodás füst és pára előtttem, saját érzésem ellenében. Kár volna itt az életről, az irodalmi hírről, méltánylatról, emlékezetéről beszél-

nem, minden okoskodás füst és pára előttem saját érzésem ellenében.»

Idejének nagy részét betegeskedve, gyötrődve töltötte. Feleségének, káplánjainak, környezetének szélsőes zsarnoka. E napok egyre sűrűbben következnek egymásután. Nyugodt napjain leül barátaival kártyázni; elpoharazgat s alig lehet rajta észrevenni súlyos betegségét és rettenetes töprengéseit. A derült napokat ismét kínosak követik. Ilyen napokon némi enyhülést ad, hogy elpanaszolhatja gyötrelmeit barátainak. Levelei rövidek, szárazok, panaszosak. Az alábbi levéltöredékben megnyilatkozó hang csaknem mindenikben feltalálható: »Én folyvást rosszul, mindennap rosszabbul vagyok; a fordulat, a javulás legkisebb jele nélkül. Hátam izonyuan fáj, kegyetlen szívdobogásaim vannak folyvást, éjjel-nappal; elsoványodtam, erőm elveszett; emellett nagy nyugtalanság és izgatottság kínozz szüntelen. Egy szóval nagyon rosszul vagyok. Idejárom a lelki nyugtalanság, tépelődés, ama veszélyes gerincbajra gondolás; a magány, a tél stb. Sorsom tragédiája még az is, hogy nem hiszik illetően állapotomat, mindent képzelgéseimre rónak fel, mi természetesen ostobaság. Nem állítom én, hogy nincs az is; de a baj oka és alapja mindennek s folytonos szenvedéseim. Mikor lesz belőlem ember ismét? nem tudom; s lesz-e valaha? kétséges. De nem mehetek ellene, majd eljő, minek jönnie kell.«

Ezalatt az ország helyzete válságosra fordult. Az abszolutizmus csődjét már az októberi diplomával elismerte a hatalom, de az egybehívott csonka országgyűlés és az uralkodó álláspontja között oly

áthidalhatatlan ellentétek voltak, hogy az uralkodó feloszlatta a képviselőházat. Évekig vonaglik még az abszolutizmus, mielőtt végleg meghalna. A politikusok két táborban vannak; az egyik csoport intranszigenz állásponton van, kísérve a nemzet többségének erőt adó lelkesedésétől, a másik egyezkedni kíván az uralkodóval, bár álláspontja az udvarnak kezdetben szintén nincs inyére. Tompa nem vall határozottan színt; barátjai megoszlanak a két párt között; Szemere pl. a hajthatatlan nemzeti politikának, Kazinczy Gábor az engedmények árán való kibékülésnek hive. De ha a politikában nem is vall határozott elveket költőnk, ez időben írott költeményei arra engednek következtetni, hogy érzésben közelebb állott a radikálisokhoz, mint az egyezkedni kívánókhöz. Két költeménye alapján mondhatjuk róla ezt. Az egyiket Horváth Mihály történeti munkájának hatása alatt írta. Megjelenik előtte a maroknyi tábor, melyet az ellenség tömege szorongat. De a lelkes bajnokok harcolnak éhesen, fázva, megsebesülve, s mint a sólyom a hollót, úgy vágják és tiporták az ellent. Nagyobbaknak látja őket a svájci szabadsághősöknél; szemtől-szembe álltak az ellenel; nem védték őket hazájuk szikláit, mint Tell bajnokait. Majd az óda magaslatára emelkedve mondja:

Ez volt az év! Csatáknak éve!
Rege-hősök láttattak élve,
Minőkről álmodunk csupán
A történetben ami fényes,
Szörnyű, dicső, nagy s ünnepélyes,
Következett egymásután.

Mily nép... mily harc... mily hősi szellem!
 Felkölt a Hun s itt volt a Hellen.
 Láttuk Zámánál Scipiót;
 Thermopilae és Aquiléa
 Szemünk láttára védve, viva;
 S bösz Amurád megdőntve volt.

És a remény, és a dicsőség
 A hont s a honban el-betölték
 A szíveket s a levegőt
 De közbeszólt a sors kajánul,
 S a ránk-omlott észak sulyától,
 Mi volt, megszűnt, mi állt, ledőlt.

S lón némaság, — lón éj, gonosz, vak:
 Elestünk, mint a zsibbadott tag,
 Szívünk maradt csak melegen;
 Mig elnémult ajkunkon a szó:
 Fenn volt, mint a betegvirrasztó,
 A vérző, mély honszerelem.

Kuruzslót, írt kerülve titkon:
 Törve győztünk fájdalomainkon;
 Használt, mi sulyos volt s fanyar
 A mély sebét nyaló oroslán,
 Azt uj meg uj vérzésbe hozván,
 Nem óhajt gyógyulást hamar.

A nagy nemzeti küzdelmet dicsőítő költemény írásakor hatása alá kerül Arany Széchenyiről írott ódájának, mely a higgadt, békésen haladni akaró politikust dicsőíti. A közölt rész második szakasza, melyben a vitéz honvédsereget magasztalja, azonnal eszünkbe juttatja Arany költeményének alább közölt szakaszát, melyben Széchenyi jellemét a világtörténelem legnagyobb alakjai jellemző tulajdonságainak felhasználásával rajzolja elénk:

Ird azt, ki a pusztán népét vezérli,
Ki kürtöl, és lerogy a régi fal;
Tarquin előtt ki arcát megcseréli;
Fülepét ostoroz lángajkival;
Ki győzni Athént csellel is szorítja;
Kit bős csoport elítél, mert igaz;
Ki Róma buktán keblét felhasítja —
Elég — a példa fáj: Széchenyi az!

A nemzet őszintén kívánta a kibékülést, de a Deák vezetése alatt álló mérsékeltek is oly keményen állották meg helyüket, oly kitartóan és meggyőzően védtek álláspontjuk helyességét, oly könnyedén cáfolták meg a kormánynak német röpiratokban és ujságcikkekben megnyilatkozó álláspontját, hogy az udvarnak engednie kellett, már Poroszországra és a magyar emigráció működésére való tekintettel is. A hatalom nem enged egyszerre, hanem alkuszik. Ekkor szólal meg Tompa s *Novemberben* című költeményében kitűnik aggodalma, mellyel a folytonosan megújuló tárgyalásokat nézi. Attól fél, hogy a kemény ökölből vált simogató kéz már magában is nagy vívmánynak fog feltűnni. Tompa költeménye figyelmeztetés, a betegszobában vergődő költőnek aggódó figyelmeztetése és politikai meggyőződésének megnyilvánulása. Ismét megtalálta a kapcsolatot a nemzet többségével; az ország nagy részének aggodalmát, félelmét fejezik ki az alábbi versszakok:

Bírod — megáldva dús erővel —
A férfiaság zálogát;
A nyújtott vas-kesztyűs maroktól
Kezed még vissza nem vonád.

Edzett, erős vagy, — ah de jó is,
 Hamar-bizalmas, gyermeteg
 Nem a kemény szorítás,—a lágy
 Simogatástól féltetek !

Harc szült s nevelt ; — támadt belőled
 Sok, sok, ki volt hír- s tette hő :
 A szablya s tör előtted annyi
 Viaskodásból ismerős.
 Osztál vágást, értek döfések,
 Melyek sokáig vérzenek
 Hagyján a sebző fegyver : — a seb-
 Gyógyító irtól féltetek !

Szörnyű az ég, midőn haragszik
 S a magasságból mennydörög ;
 Tölgy, szikla reng, — a gyenge szívü
 Fejét meghajtva könyörög
 Az égnek nem zord fellegétől,
 Melyben villámi rejlenek :
 Hanem mosolygó fénye- s színes
 Szivárványától féltetek !

A tenger mély s nagy, — messze a part,
 Hullám, hullámra kél, dagad
 Nincs szünet a kemény viharban,
 Nyugvásra nincs egy pillanat
 De leng a bárka s van remény, hogy
 Szünnek, fordulnak a szelek ;
 Hajód hol könnyen *megfeneklik*
 A rév sekélyin féltetek !

Már ekkor csak romja volt a hajdani Tompának.
 Az erős test megroskadt ; az egészséges, férfias
 arcon ráncok verődtek ; a fiatalságában teste bel-
 sejében lappangó betegség diadalmaskodva ült ki
 arcára, azzal rémítve a költőt és barátait, hogy a

sírig már csak napok vannak hátra. Alig volt még ötven éves, de járása már aggastyáné, alakja görnyedt, arcán a nagy szenvedés és álmatlanul töltött éjszakák nyomai. Szomorú állapotát maga írja le barátjához intézett levelében. »En hónapok óta — írja Arany vigasztaló levelére — a javulás, fordulat s könnyebbülés legkevesebb előjele nélkül szenvedek. Mellem, hátam fáj; lábaim elomlottak; iszonyú szívdobogás és mellüktetés gyötör fojtó, fullasztó légzéssel. Hallatlan gyengeséggel pokoli izgatottság párosul; amaz pihenni, ez mozogni készlet s mindkettő lehetetlenné válik a másik miatt. Elsoványodtam, váz vagyok. Ez a kéz, mellyel én néhány év előtt egy-egy játék kártyát egyszerre szakasztottam ketté: nagy reszketéssel emeli fel a gyógyszeres kanalat. Olvasni, írni, kártyázni, sőt a mások felolvasását hallgatni is képtelen vagyok. Mit gondolsz: én kertészkedjem? Egy kapavágás a földbe, egy szeg beütése a falba, oly iszonyú izgatottságot, szív- és mellüktetést hozna elő, hogy tán össze kellene rognom. Aztán hónapok óta nem hagytam el a szobát. Látszik, hogy nem is gyanítjátok, mennyire el vagyok jutva. Nem tudok sem éjjel, sem nappal hová, mivé lenni. Martalékul vagyok vetve a szenvedésnek, magánynak s gyilkoló gondolataimnak.

Ime jön a tavasz, messze van még, de már közelít. Ha erőm addig tartana: valami fürdőbe kellene mennem; de módom nincs; ez a mult néhány hónap tönkre tett, e mostani jövedelmetlen időben. Egy hang azt mondja, végy fel pénzt, vagy add el tenyérnyi vagyontkádat! Az egészség s élet az első! A másik

Lys.

Simonfi.
Bán.

hang azt súgja: ne tedd! Adóssággal nehezítenéd különben is nyomorult s iszonyú helyzetét a hátramaradónak. Ime, kedves barátom, így vagyok, így vagyunk! Minden oldalról inség, lelki s testi nyomor. E hosszú, iszonyú küzdésben kifáradtam, levertettem; elfélemült, csüggedt a remény is bennem. Csak a vég, a vég! Ez az én óhajtasom.« (1866. febr. 23.)

Arany az írói segítő egyesülettől kétszáz forintot eszközölt ki a nagybeteg költő számára. Oly finoman tette, oly tapintatosan adták át *kölcsön címen* az említett összeget, hogy az önérzetes Tompa minden habozás nélkül elfogadta. Ebből a pénzből szándékozott fürdőbe menni. Előbb azonban Bécsbe ment, hogy Skoda tanárral megvizsgáltassa magát. Skoda megmondotta a költőnek, hogy szívbaja van és korántsem a sejtett hátgerincsorvadás. Azt is megtudta, hogy betegsége gyógyíthatatlan, bár még sokáig élélhet vele. Kétségbeesetten tér vissza; rettenetes izgatottsága és szenvedése minden orvosnál jobban és gyakrabban figyelmeztetik a közeledő végre.

A nyarat a feketehegyi fürdőben töltötte. A belső szorongás és nyugtalanság, az elkövetkezőtől való rettegés, a gyámoltalanul maradó özvegynek képzeletében felmerülő alakja nem engedték baját javulni. A betegség ébresztette fel benne a szomorú gondolatokat, de a nyugtalanság és töprengés még fokozták szívbját.

Betegségén kívül gondolatainak középpontja az elhagyottan, támogatás nélkül maradó asszony. Összegyűjti, rendezi és átdolgozza halotti beszédeit

és prédikációit, azzal a gondolattal, hogy a könyv csak halála után fog megjelenni és kiadásából feleségének némi jövedelme lesz. De feleségéről másképp is gondoskodni akar. Egy kis ház válik eladóvá Putnokon, a költő megveszi, hogy legyen az özvegynek hol meghúznia magát, és leül nagybetegen dolgozni, hogy a vételárt még életében kifizethesse.

Ez időben barátai közül legtöbbet érintkezik Lévayval. Ő írja róla a következőket: »Az 1867-ik év már haldoklása éve volt, nem lassan emésztő fájdalom, hanem a legkínosabb gyötrelmek éve, melyek lelki erejét is összezavarták. Öngyilkossági eszmékkel tépelődött. A közeli halál úgysis bizonyos: minek engedje — úgymond — tépetni és marcangoltatni magát a szörnyű kínok által. Gyorsan ölő ciankálimérget kéregetett levélben debreceni, miskolci, pesti barátaitól s orvos-ismerőseitől... természetesen siker nélkül!

»Elrendezvén irodalmi és egyéb dolgait, búcsúzni kezdett közeli és távoli ismerőseitől. Hozzá közelebb állott kedves embereinek emléktárgyakat ajándékozgatott. Némelyek számára arcképét küldé. Ez az arckép is igen sok bajt szerzett a szerencsétlen izgagt költőnek. Először elkészítteté könyomatban térkép-alakban azt, mely őt ifjúságában tünteti fel s mely hajdan a Vachott-féle Pesti Divatlap mellett jelent meg. Azt küldözte saját aláírásával sokaknak. Majd nyugtalan, zavart lelki állapotában úgy találta, hogy az a kép tűrhetetlenül rossz: ruha, állás, alak, teljesen elhibázott és az egész valami gyermekes. Újat készíttetett tehát nagyobb térkép-

219. L.

alakban, azt, mely verseinek Ráth Mór-féle kiadása előtt áll, s mely őt teljes férfikorában, bár nem híven, ábrázolja. A régít mindenkitől visszakérte s ezen újabbat küldé helyette.» (Bp. Sz.)

Ismerősei, íróársai, barátai aggódó figyelemmel kísérik állapotát. Vigasztalni és életkedvét felébresztetni iparkodnak. Mindez végtelen izgalmat okozott neki. Meg volt győződve, hogy képzelődőnek tartják, nincsenek tisztában állapotával, tehát minden vigasztaló szó úgy hatott rá, mint betegsége komolyságában, mint szavában való kételkedés. Gondolatai, tettei már kiszámíthatatlanok. Egyszer mint sebzett szarvas búvik el az emberek elől, másszor keresi a társaságot, hogy mintegy belekapaszkodva az élők tömegébe, harcoljon az elmulás, a halál ellen. Egyszer a hitben talál vigasztalást s megnyugszik abban a gondolatban, hogy a földi élet elmúltával találkozik szereteteivel egy jobb hazában, máskor mérget kér barátaitól s kételkedik a túlvilági életben, a sors igazságosságában, Istenben. Elkecsereződésében gyakran tör ki a sors igazságtalansága ellen. »Bűn, szenny, tévedés és a legcsekélyebb botlás nélkül — írja Aranynak — így legázoltatni, élőhalottá, nullává válni: nekem elviselhetetlen.«

Még erősebb lelki kínokról tesznek tanúságot következő sorai: »Én is megdöbbenek magamtól, szeretett Jánosom. Nem azért, mintha gyanum volna, hogy az a híres ötödik kerék rosszul jár, vagy éppen kiesett tengelyéből nálam; de azért, mert az egész egyéniségemnek, kit Tompa Mihálynak hívtak és ösmertek egykor, elmállását, nyomorultul elvesztését érzem. Mivel érdemlem? Józan, mértékletes

életet éltem; egész diákkoromat ide véve, háromszor voltam bekapva, úgy emlékezem. Nem dorbézoltam, nappallá téve az álom idejét; nem kártyáztam, kihágó nem voltam. És most mivé lettem? Mily pokoli testi és lelki kinokkal kell küzdenem; kivette életem rendes kerékvágásából: hivatalomat nem vihetem, nem írhatok, dolgozhatom, nem *költhetek!* csak az irtóztató rém üldöz: *semmivé lettél*, világos öntudattal testi és szellemi koldus vagy, ten-hibád nélkül. A sorsot, gaz sorsomat így hallom gúnyolódni: Szép volna élni, mint azelőtt, úgy-e? Jó volna meghalni is! Nem kapod, nyomorult féreg, kit embernek gúnyolnak, ki dicsekszel azzal: képeden viselsz! Bocsáss meg e keserű kifakadásért! Most rimámkodtam — január 30-ra virradólag, éjfél után két órakor — ágyba, szegény virrasztó nőmet, lengő árnyamat, ki többet szenved miattam, láttomra, mint magam. Most irok lelkem szeretett barátja, most irom én ezeket neked! érts meg, ne ítélj el, hanem légy elnéző, sőt szeress! Ne csudáld e hangot, engem hetek óta virrasztanak; 1, 2, 3 órát alszom éjjelenként, oly idegrángatódások közt, hogy az idegen elfut előlem, mellőlem.«

Felesége anyagi türelemmel tűrte a beteg költő szeszélyeit. Fáradhatatlan buzgalommal ápolta és boldog volt, ha a költő nyugodt napjain gyöngédségével, szeretetével kárpótolta a sok szenvedést, az igazságtalan kifakadásokat, az átvirrasztott éjszakákat. A költőnek és feleségének egymáshoz való viszonyát híven jellemzi a *Szeretlek* című költemény.

Szeretlek, mint a lelkemet! te vagy
 Világom, életem!
 S annyi édes jel, hogy viszont szeretsz
 Nem hagyja kétlenem!

A légben multunk szép viráginak
 Kisért még balzsama;
 S az érzelem, minő felgyultakor,
 Oly hév, oly tiszta ma!

Mosolygasz...! tudom, mit tesz e mosoly:
 Mily szép, gyöngéd *szavak!*
 Szived nem érti, mint fér össze, hogy
 Szeretlek — s kinzalak!

Hogy egymástól forró érzelmivel
 Szívünk nem távolog:
 Mégis borongunk, mégis nem vagyunk
 Egészen boldogok!

Ne mondd, kedves! — mi boldogok vagyunk.
 Mert mi a szerelem?
 Gyötrelmet s kéjt viritó bokor
 Egy s azon gyökere.

Mintha e napokban írta volna a költeményt,
 úgy illik a benne kifejezett érzelem a költőnek feleségéhez való viszonyára. Ez az érzés nem hagyja nyugodni a halál felé közeledőt; mohó vágy ébred benne a vagyon után, hogy feleségének sorsát teljesen biztosítva lássa. A megkönnyebbülés sóhaja szállott el ajkáról, mikor hírül vette, hogy az Akadémia az ő munkásságát jutalmazta 200 arannyal. Nehezebben nem várta még ember a jutalmazás eldőlését, jobb helyre még nem került az Akadémia pénze.

Nőmnek című költeményében már búcsúzik a szeretett asszonytól.

Én, vagy Te: meg kell egyszer kezdeni,
S az elválás mindig csak *bús* lehet, —
Multunk fellobbanó emlékinél
Melengesd és derítsd fel lelkedet!
Szép emlékkal még nem szegény a szív,
Bár a jelen keservet nyújt talán;
A gyémánt a nappal magába szítt
Fényből világol a vak éjszakán.

S a *bú* is enyhül. — Mely tennap gyötört,
A szenvedés kész csillapulni ma;
Segélje az idő orvos-kezeit
Foglalkodás, elmélkedés, ima;
Fohászat bocsásd az égre föl,
Mely annyi sebre enyhet harmatoz
S a lelki béke olajága lesz,
Amit hited fehér galambja hoz.

Ha úgy tetszik, hogy minden elveszett,
S már a *reménnyel* is felhagyánk,
Van még, ki hozzánk nyájasan beszél:
A vallás, e mi édes jó anyánk. —
Hiván, *ki fáradt s megterhelve van*,
Kinek az élet új, új harcot ad:
Ígér és nyújt vigaszt, könnyebbülést
Ennek keblébe rejtsd *bús* arcodat!

Tűrj s légy erős, minő Te lenni tudsz,
Ki könnyüvé teszed a nehezet;
Kinom sulyával az örvény felett
Mi tart fenn engem? Lelked, kis kezed.
Áldás reá! — De légy tengyámod is,
Tartson fel a hit, bizalom s erély;
Nem lesz magad, kísér, óv szellemem,
S Isten veled marad: — ne félj, ne félj!

Hajolj meg a változhatlan előtt. —
 A bős vihar, mint óriási bárd,
 Ketté szakasztja a dacos fenyőt;
 De a meghajló fűszálnak nem árt,
 Oh lesznek még, bár nem zajos, de szép,
 A bánatban megszentelt örömid;
 S tudod, hogy a köny is, mint a mosoly,
 Megszűnik egyszer. — Az élet rövid!

Rövid; de csak e földi élet az,
 E fájdalom- s csalódással rakott;
 Ne ezt, — amazt tekintsd, lelkem fele,
 Mely tiszta fénnel int felénk *amott!*
 Szeretted már mind ott várnak reád,
 S hozzánk felszállnod nem leend nehéz,
 Hol hervadást nem lát a koszoru,
 Mit Isten a hivek fejére tész.

45. 1868 eleje óta már bekövetkezett a vég. Megmagyarázhatatlan levelei, váratlanul jövő és értetetlen sürgönyei kétségbeejtették barátait. Egy ízben halálhíre is elterjedt a fővárosban. Úgy látszik, a halálát érző költő feleségének helyzetén könnyíteni akart s mindent maga rendezett el, még halálhírét is megírta. Temérdek levelet és táviratot küldött nap-nap után és e táviratok közé belekerült egy olyan is, melyet csak a halál beállta után lett volna szabad feladni. Április 24-én Aranyt a következő telegrammal riasztották fel: Távirás-sék pesti szeretteimnek, Aranyinak, Csengerynek, Eötvösnek, Gyulainak, Szásznak, Jókainak kimulásom, végbúcsúm, áldásom. Istén akaratja. Amen! Találkozunk. Tompa. Arany a táviratot minden megjegyzés nélkül széjjelhordatta, aminek az lett a következménye, hogy néhány lap még életében

elsiratta a költőt. Még körülbelül három hónapot élt ezután. Az utolsó napokat búcsúlevelek írásával töltötte. Aranynak a következő sorokat írta : »Kedves Jánosom ! Lelkemnek híven és végig szeretett barátja. Végórámban, az élet határánál, visszatekintve életemre : nemes lelkednek vonzalma, barátsága meghat. Fogadd, búcsúra, lankadó jobbomat ! Kedveseiddel, mind négyeteket értve, legyen rajtad isten áldása ! Kifáradtam, pihenek. *A lélek él : találkozunk !* Ajánlom enyéimet !

Hanva, 1868

Végig szerető Miskád.«

1868 július 30-án halt meg ; temetése augusztus 2-án volt, az őt megillető dísszel. Temetése után özvegye Putnokra költözött, az utolsó időkben szerzett házacskába, melynek kertjét gyönyörű virágokkal díszítette, hogy ezek is emlékeztessék elhunyt férjére, kit annyira szeretett, ki mellett az utolsó években annyit szenvedett. Míg ő virágokat ültetett férje emlékére, a hanvai temetőben a sír fölé hatalmas gránitoszlopot emeltek s a sír-emlékre Aranynak következő sorait vészték :

Természet ! ki ezer képben tükrözte halálad
S új életre hogyan kelsz, ha üdül a tavasz,
Most öleden nyugszik, maga egy burkolt szomorú kép,
Várva nagy értelmét bús tele titkainak.
Lágyan öleld hű dalnokodat s ti szeretti, virágok !
Üljetek ágya köré mondani méla Regét !

Halála előtt még egyszer fellobban a kialudni készülő fáklya. Megírja utolsó verseit. Beléjük önti mindazt a szomorúságot, melancholikus érzést,

amely egész életén végigkísérte. Még egyszer felhangzik a természet halálát, az őszt sirató költő szava, de most már egybekapcsolva a saját elmúlásával; aztán bekövetkezett a halál. E költeményt, mely három részből áll, az Akadémiában március 3-án olvasták fel; Tompa külön kinyomatta őket s barátainak küldött belőle egy-egy példányt emlékül.

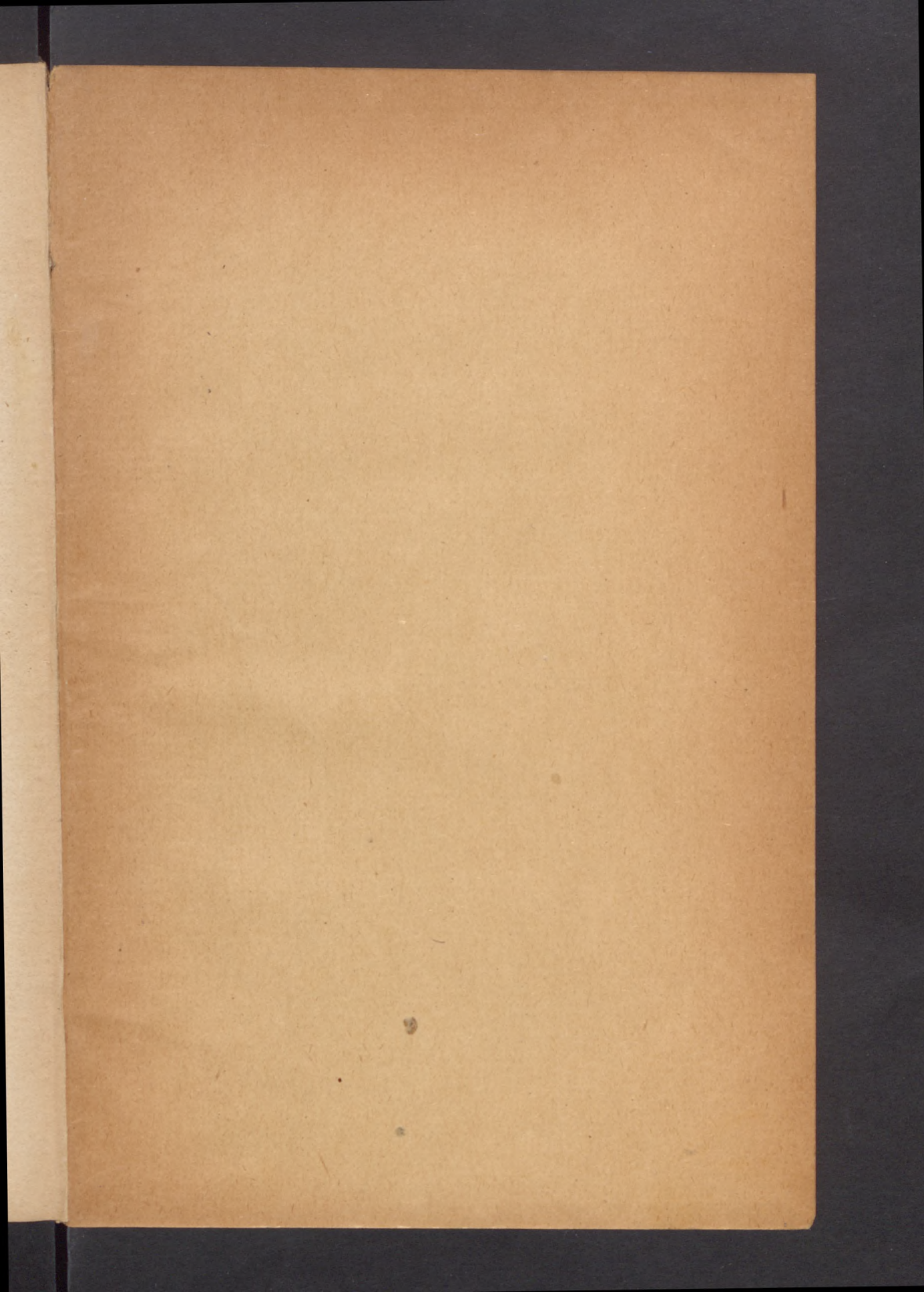
Halála után sokat emlegették az úgynevezett Fekete könyvet, mely annyi bolyongás után a jászói konvent levéltárába került. Némelyek azt hirdették, hogy valami kiváló irodalmi munkáról van szó, melyet a költő csak évek múlva akar napvilágra juttatni; mások sok mindent felhoztak, hogy a költőnek e tettét megmagyarázzák. Végre megszólalt Léway, aki a jól ismert Fekete könyvre vonatkozólag a következőket írta a Budapesti Szemlében: »Ez is nagy nyugtalanság és remegés oka volt a szegény izgatott betegnél egész haláláig, sőt története még az ő halála után is szövődik. Ő t. i. azon adomaszerű esetkéket, melyek vele történtek, lassanként feljegyeztette; nem valamely irodalmi célból, hanem csak hogy éppen összegyűjtve maradjanak meg, amiket talán elfelejtett volna. A jegyzetek utóbb egész kis könyvecskére szaporodtak. Minthogy ezek a csipős apróságok többnyire Tompa közvetlen környezetéről s az abban akkor is élő emberekről szólottak: rendkívül aggódott és nyugtalankodott amiatt, hogyha ez adomák akár életében, akár halála után kevés idő múlva nyilvánosságra kerülnek, kellemetlenség hárul e miatt nevére, sőt talán nevére is. Megsemmisíteni nem akarta,

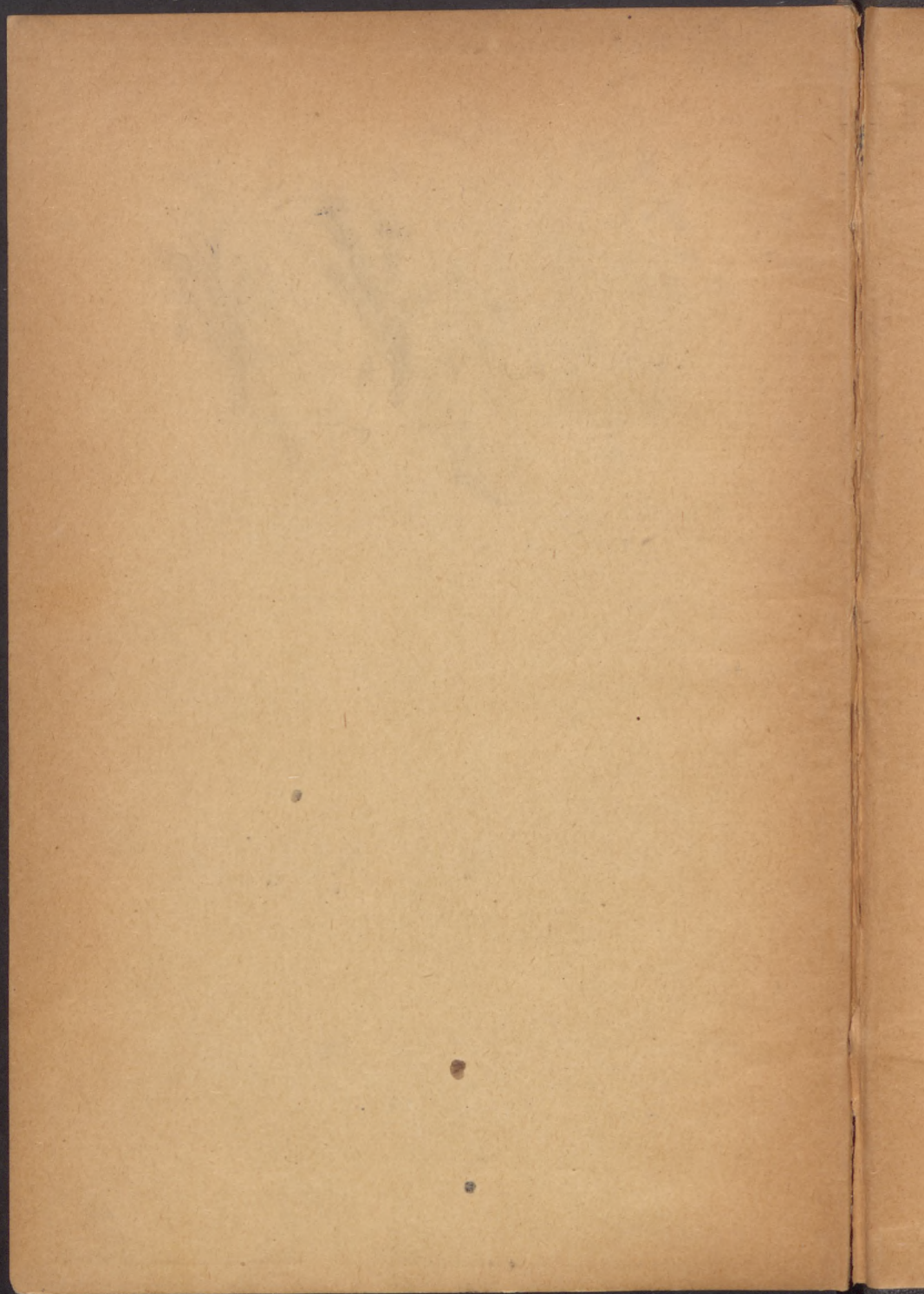
de igen el akarta tenni szem elől. Hozzám küldé eredeti kéziratát, hogy itt teljesen idegen kézzel írassam le csinosan, köttessem be fekete vászonba, de a legnagyobb gonddal, a legnagyobb titokban. Teljesítettem kívánságát. Az eredeti kéziratot megsemmisíteni rendelte: megsemmisítettem; a másolt Fekete könyvet pedig visszaküldöttem neki.

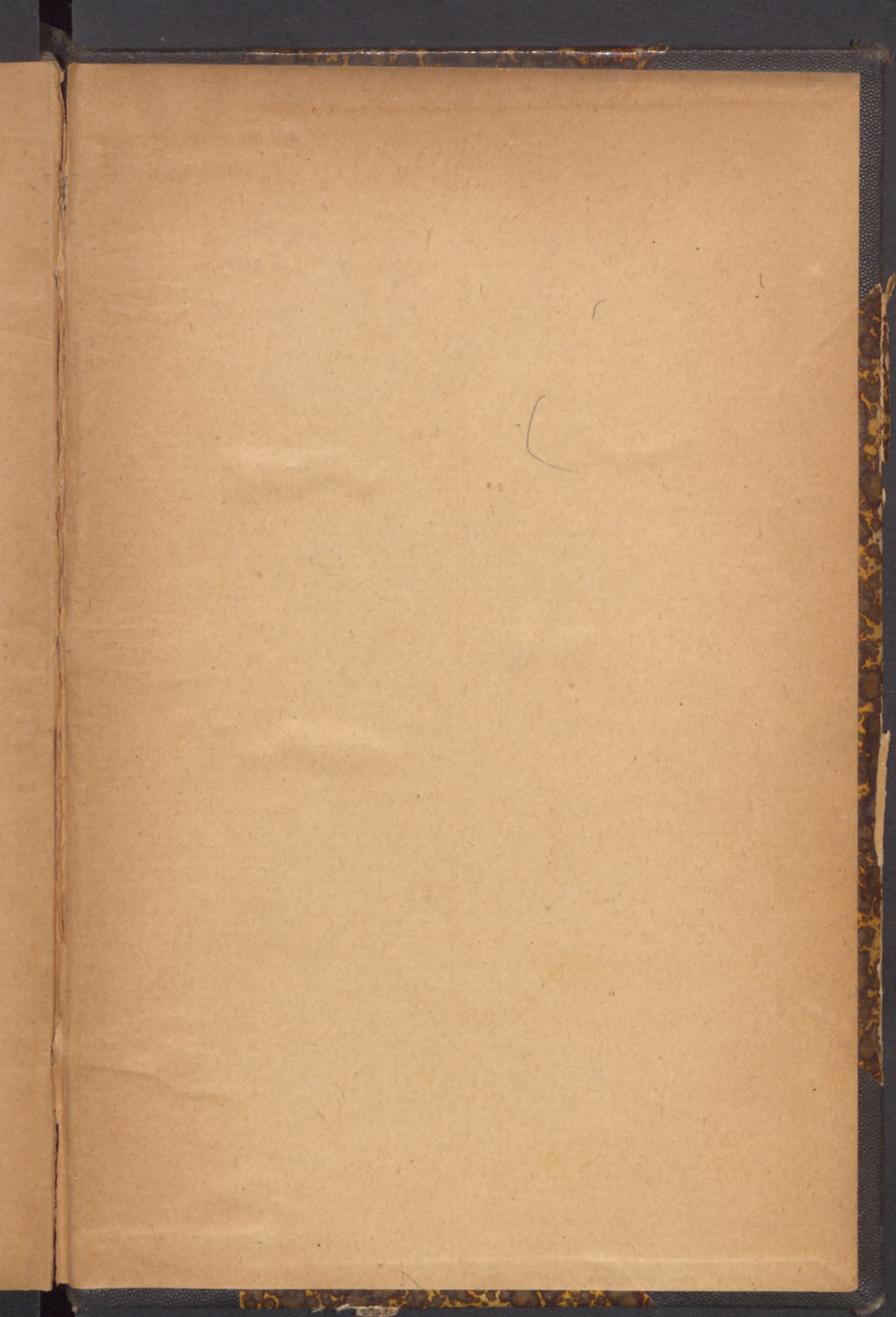
De csak bajára küldtem vissza. Nem tudta, mit tegyen vele. Töprengett, nyugtalankodott, hova helyezze biztos megőrzés végett ezt a félelmetes kincset, hol emberi szem ne láthassa. Hosszú vajudás, ide-oda küldözgetés meg visszakéregetés után, sok pecséttel lezárva, végre a jászói konvent levéltárába küldötte, azon határozott kívánattal, hogy »az Tompa halála után csak ötven év múlva bontassék fel«. Amint Tompa meghalt s ez intézkedése köztudomásra jutott: a hírlapok szokott kíváncsisággal üzték-fűzték a titkos letétemény mivoltát és történetét. Mesterművet sejtettek abban, melynek nyilvánossá tételére talán a jelenkor politikai, vállalási és társadalmi viszonyait nem hitte elég éretteknek a haldokló költő. Nem szóltam bele a találgatások jóakarató versenyébe. Ez a kis rejtély is egy parányi sugárral járult az én barátom nevének glóriájához; aztán a találgatók sem lettek volna bölcsebbek, ha megtudják, hogy az a sok pecséttel őrzött mestermű nem egyéb, mint néhány ártatlan anekdóta.«

LENGYEL

TOMPA

MIHÁLY

N.M.